

K 70. NAROZENINÁM JIŘÍHO S. HÁJKA

PRAHA, ČERVEN 1983

OBSAH

Ad multos annos ... Pozdrav Bedřicha Placáka	3
Vladimír Kadlec: Patologie ekonomiky (Ekonomická patologie)	6
Jiří Ruml: Otuzilý ministr	15
Miloš Rejchrt: Glossy k diskusi o národním smíření	20
Přerušovaný dopis. Pozdrav Václava Slavíka	31
Erika Kadlecová: Bylo je i dmy	38
Pozdrav Hany Mejřové	65
Jiří Dienstbier: Dopis 2. konferenci za evropské jaderné odzbrojení	67
Zdeněk Jiřínský: Ke stavu české společnosti v období t. zv. konsolidace /Komparace sociál- ního klimatu 60. a 70. let	72
Uctivý pohled do deníku Jiřího Hájka. Pozdrav Otty Kličky	106
Miloš Hájek: Zamyšlení nad dědictvím Třetí interna- cionály	109

AD MULTOS ANNOS ...

Překvapivá, neuvěřitelná skutečnost: Prof. dr. Jiří Hájek, DrSc, zdatný sportovec, nic nežli kost a sval ve zdravé kůži, jak se praví ve známé písni, svěží, bystrý pozorovatel, skvělý analyzátor složitých společenských jevů, neúnavný bojovník za lidská práva, dožívá se sedmdesátky.

Je přátelskou, čestnou a velmi milou povinností připojit se k řadě těch, kteří přicházejí, aby mu vyjádřili při příležitosti jeho významného životního jubilea úctu a dík za jeho neúnavnou, nezištnou činnost ve prospěch společnosti, za jeho statečný boj za dodržování zákonnosti a lidských práv. Oč milejší a čestnější je však tento úkol, o to je těžší. Je těžký proto, že moje naprosto nedostatečné znalosti v těch oblastech odborné činnosti, které jsou jeho doménou, mi nedovolují hodnotit jeho dílo vědecké. Prokázal bych mu tím spíše nedctu než úctu, zvláště když tu je mnoho přátel povoláních, aby to učinili a jistě to učiní. Největší tíha je však dána váhou profesorské osobnosti. Kde jsou taková slova, která by vystihla jeho moudrost, vzdělanost, statečnost a hlubokou lidskost, aby zároveň ctila jeho skromnost?

Prof. Hájek jsem poznal v době, kdy byl ministrem - ne lečjakým ministrem, ale ministrem všeobecně uznávaným a ctěným, neboť patří k tomu druhu lidí, jejichž schopnosti se plně uplatňují v souladu s významem a odpovědností jim svěřených funkcí. Jestliže snad někdy nebyl na nižší funkci dost rozhodný, projevil jako ministr, v době krajně obtížné, ve složité době praktického bezvládní, pevnost, rozhodnost a zároveň státnickou rozvahu, které mu rázem získaly sympatie téměř celého národa.

Prof. Hájek se choval jako ministr a člen Československé akademie věd stejně skromně a neokázale, jako se

chová po vyřazení ze všech funkcí. Jeho přístup k lidem je citlivý, pozorný, tolerantní. Dovede pozorně a trpělivě vyslechnout každý názor. To je vzácná vlastnost, se kterou se jen ojediněle setkáváme v dnešním uspěchaném, nervózním, odcizeném světě.

Žijeme v době, která zaznamenala v krátkém časovém úseku tolik převratných společenských otřesů, takový rozvoj bezzákladnosti a tak rozsáhlý rozvrat morálky v rovině horizontální, jako snad žádná jiná doba. Zloba a nenávisť stíhající ty, kteří neuhýbají nespravedlnosti, kterým je cizí politický oportunismus a kteří stojí pevně na svých zásadách, v ničem neušetřily prof. Hájka. Prošel hrůzami nacistických koncentračních táborů a snad morálně ještě tíživější vnitřní emigrací v zemi, které věnoval všechny své síly. Svědčí o jeho nezdolné víře v člověka, že přes hluboké poznání neúhů, jimiž trpí společnost a přes osobní trpké zkušenosti, zachoval si důvěru v budoucnost lidstva.

Jeho životní optimismus nejlépe vyjadřují slova, která mi napsal o svých šedesátinách: "... Dnes jsme mezi těmi, kdo znovu nesou rány zasazené primitivně a z hlediska řízení této společnosti absurdně, pošetile, zcela nesmyslně. Tím víc si v takové chvíli člověk naučí vážit opravdových hodnot, které se nepodaří zničit ani v tomto hromadném ničení společenských i lidských hodnot, jehož jsme svědky a které se nás tak dotýká. ... Přetrvají i toto temno. A dávají nám dost sil k tomu, abychom nepřijali své vyřazení, abychom jako kdysi dovedli pokračovat v tom, co jsme žili dosud a abychom byli nejenom současníky, ale také (sebeskromněji) účastníky a spoluodpovědníky doby, kdy věci dostanou opět své pravé jméno".

Prof. Hájek ovšem dobře ví, že nic nepadá shůry bez příčinnosti, že o všechno je třeba se brát, o všechno je třeba bojovat - ne bezhlavě, ne tlouct hlavou do zdi, ale promyšleně, vytrvale, s využitím všech slabín protivníka a všech vhodných příležitostí. Proto jeho životní

optimismus není optimismem pasivním, vyčkávacím, spoléhajícím se spíše na náhodu než na vědomou, promyšlenou činnost, ale aktivním, bojovým optimismem. Při tom je odpůrcem hrokokrevných, neuvážených a nereálných akcí, které poškozují každé hnutí zvenek i uvnitř. (Jejich oponenté se obvykle rychle unavují, propadají malověrnosti a šíří kolem sebe poráženecké nálady a prospívají spíše establishmentu než opozici.) Ví také, že politický boj, jako každý jiný boj, neprobíhá přímocíř, že je třeba počítat s prohrami a že proto musíme utrpené rány přijímat bez bolestivosti a nářků jako nutnou součást zápasu, jež neodrazuje, ale vyzbrojuje novou zkušeností.

Milý Jirko, jsem spíše pro chlapčtější projevy než pro výlevy citové - nicméně mi dovol, abych Ti řekl při této příležitosti, pro mne patrně již poslední, že Tě zám upřímně rád, že si Tě hluboce vážím a že bych Ti rád popřál zasloužený oddech. Víím však také, že pro Tebe není oddechu, dokud budou lidé nevinně stíháni a dokud budou zraňována lidská práva. Přeju Ti a také nám všem, aby ses ještě dlouhá léta těšil ze svého příslovečného pevného zdraví a duševní svěžesti.

Tvůj

Bedřich Flacák

P A T O L O G I E E K O N O M I K Y (EKONOMICKÁ PATOLOGIE)

Jiřímu Hájkovi k sedmdesátinám

Studiem modelů a systémů vytvořila kybernetika metodický svorník pro poznávání komplexních celků jako jsou např. příroda, člověk, společnost. Kybernetika rozkládá komplexní celky na systémy, subsystémy a prvky a zjišťuje jejich vzájemné vztahy, včetně vztahů k jejich okolí. Tím umožňuje hlouběji poznat jejich strukturu a funkce a rovněž příčiny, jež vedou k poruchám těchto funkcí. Tento přístup umožňuje i nalézt některé podobnosti mezi vědními obory, které v tradičním podání byly od sebe velmi vzdáleny, jako např. medicína a ekonomie.

"Patologie je obor medicíny pojednávající o nemocech, jejich vzniku, průběhu a výsledku; patří do ní nauka o příčinách chorob, o příznacích, o anatomických změnách při chorobách" (Ottův slovník naučný, 1906). "Patologická anatomie je nauka o nemoci, o jejích příčinách, vývoji a o mechanismech jejího vzniku" (Šíkl). Jestliže připustíme, že i v ekonomice vznikají různé druhy nemocí - a kdo by to dnes chtěl popírat - pak i ekonomika se stává předmětem patologické analýzy.

Definice, že "nemoc je porucha celovztažného uspořádání organismu" (Šíkl), je analogicky použitelná i pro mnohé naše dnešní ekonomické krizové jevy. "Úchytky v hmotném uspořádání organismu jsou předmětem patologické anatomie a výzkumem chorobně změněných funkcí se zabývá patologická fyziologie" (Šíkl). Analogicky v ekonomice dochází k úchytkám v hmotném uspořádání systému a k jeho chorobně změněným funkcím - a to dnes velmi často, ve velkém rozsahu a s velmi škodlivými, individuálními i společenskými, důsledky. Analogicky jako patologie v rámci medicíny mohl by proto i v rámci politické ekonomie a teorie

národohospodářského plánování vzniknout samostatný obor, samostatná disciplína - patologie v rámci ekonomie, ekonomická patologie.

"Speciální patologická anatomie si všímá vyhraněných chorobných jednotek. Může být probírána buď podle chorobných změn v jednotlivých funkčních systémech, nebo podle nemocí, jež ovšem mohou postihnout různé systémy současně" (Šikl). Rovněž v ekonomické patologii lze zkoumat chorobné změny buď podle jednotlivých funkčních subsystémů (nedostatky na spotřebním trhu, nespolehlivé nebo chaotické materiálové zajišťování výroby, zaostávající technický rozvoj, nedostatky a škody v oblasti investic apod.), nebo podle nemocí, které mohou postihnout různé subsystémy současně (inflace, byrokratizace, nereálné plánování, špatná kadrová politika apod.). I v ekonomice lze patologické projevy (disproporce, deformace, krizové jevy, vadnou účinnost nebo neúčinnost subsystémů apod.) studovat tak, jak se tyto změny postupně vyvíjely, než dospěly do konečného stádia (formální patogeneze), nebo pátrat po příčinách zjištěných změn (kauzální patogeneze). Ta si klade otázku, proč určitá příčina vede právě k oněm změnám a jaké vedlejší momenty při jejich vzniku působily.

Patologie studuje, jaká je k určité chorobě dispozice nebo naopak natrénovaná odolnost apod.), resp. čím jsou dispozice a rezistence oslabeny nebo posíleny. I v ekonomii je to obdobné (spontánní a uvědomělá společenská angažovanost, nebo naopak lhostejnost, apatie, frustrace apod.). Rovněž mimořádná vnímavost, alergie, existuje i v ekonomice (např. vůči politické diskriminaci v zaměstnání, vůči zkresleným zprávám a eufemistickým polopravdám při manipulaci veřejného mínění, vůči přemíře veřejných oslav, vůči frázovitosti a liturgizaci veřejných projevů apod.).

Jako v medicíně existují i v ekonomice choroby chronické, nejčastěji jako důsledek opožděného léčení. Choroby zanedbané, léta neléčené, mají tendenci se zhoršovat (např. tbc; dlouhotrvající pasivita bilance zahraničního obchodu, technické zaostávání apod.). Léčí se pak velmi obtížně a léčení trvá obvykle velmi dlouho. Též opožděné nasazení léčby nebo nedostatek účinných léků působí podobně (např. omezený nebo opožděný dovoz licencí a moderní techniky, deficitní tuzemské dodávky a subdodávky finalistům, zvláště není-li dodáno ve smluveném množství a kvalitě a v potřebném sortimentu apod.).

I v ekonomice existují choroby infekční a epidemické. Například nerovnováha mezi plánovanými potřebami a reálnými zdroji v centrální materiálové bilanci v jednom výrobním oboru se přenáší do neplnění plánů v dalších navazujících výrobních oborech. Chaos v dodavatelsko-odběratelských vztazích v kompletačních oborech se může lavinovitě přenášet do téměř celého národního hospodářství. Vznikají řetězové, zpětnovazební negativní reakce. Např. léta trvající nedostatečná výroba náhradních dílů se při rozšiřování mezinárodní socialistické specializace a kooperace přenáší dokonce za hranice našeho státu a naopak.

Podobně u chorob karenčních. Např. nedostatek jediného vitamínu nebo hormonu mohou ohrozit celkový zdravotní stav člověka. Zmeškaný rozvoj elektroniky diskvalifikuje konkurenceschopnost mnoha našich výrobků. Ale i chybějící ferroslitiny mohou znemožnit výrobu kvalitních hutních materiálů, a tím i kvalitních strojů a tak snížit naši konkurenceschopnost při vývozu. Podobně naopak obezita našich strojů nejen snižuje dosahovanou cenu při vývozu, ale znamená plýtvání deficitními zdroji naší země ohudě na suroviny.

Špatná funkce jednoho subsystému (chŕnický zánět ledvin; chronická nerovnováha mezi reálnými zdroji pra-

covních sil a mezi nadbytkem pracovních příležitostí, vytvořených vadnou investiční politikou, apod.) může způsobit disfunkci až afunkci jiných subsystémů (dekompensaci srdce; nadměrnou fluktuaci, nevyužívání pracovní doby i strojů, pokles celkové pracovní morálky a technologické a plánovací disciplíny apod.).

Podobnost je dále v tom, že studium patologie i ekonomie ve svém historickém vývoji stále více zdůrazňovalo analýzu "jednotlivých vyhraněných jednotek" (subsystémů) z hlediska pohledu na celkový organismus (systém), stále více zdůrazňovalo zpětné vazby porušené funkce na výchozí bod poruchy a především vliv zevního prostředí (kybernetického okolí). Vývoj patologie ukázal, že "odhalení příčiny nemoci není jediným důležitým předmětem zkoumání" (Šikl). Např. bakterie nejsou nikdy víc než příčinami. Povaha nemoci však závisí na chování orgánů a tkání, se kterými se bakterie nebo jejich metabolické produkty setkávají (Virchov). "Příčiny nemoci jsou důležitým faktorem pro vznik nemoci. Konečnou vlastní příčinou nemoci je selhání regulativních mechanismů udržujících organismus (systém) v rovnováze se zevním prostředím" (Šikl).

I v ekonomice dochází dnes k selhání (neúčinnosti) našich regulativních mechanismů. To vede k nerovnováze v různých subsystémech (např. nivelizace ve mzdách, nedostatek náhradních dílů, šturmovština místo plynulé a rovnoměrné výroby, žití z podstaty a na dluh apod.). Dnes však již vznikla globální nerovnováha v téměř celém ekonomickém systému.

Je to způsobeno inflačně financovanými důchody obyvatelstva, které nejsou podloženy spotřebním zbožím; obdobně v celém hospodářství plánované úkoly ve výrobě a investicích nejsou podloženy odpovídajícími materiálovými zdroji. Důsledkem jsou inflační tlaky, nerealizovatelná kupní síla, přemíra administrativních priorit a superpriorit, chaos v dodavatelských vztazích, který je pro podniky překážkou racionálního řízení a příčinou

plýtvání. Trh výrobce a přehnaná monopolizace výroby ne-
nutí výrobce realizovat novou techniku výroby ani inova-
ci výrobků. Hospodářský mechanismus je z hlediska hospo-
dárnosti výroby antistimulativní. Východisko se hledá
v nadměrné centralizaci, kdy centrální orgán administra-
tivně nutí podniky k mechanickému zvýšení výroby a hos-
podárnosti indexovou metodou. Podniky naopak se brání
záměrným skrýváním latentních rezerv, vytvářejí si nad-
měrné zásoby deficitních materiálů, chytřejí vůči pláno-
vacímu centru, které degraduje podniky na prováděcí páky,
čímž ubíjí jejich plánovací a výrobní iniciativu. Celá
ekonomika je zbyrokratizovaná, nepružná a těžkopádná.

Naše národní hospodářství již léta chřadne. Žije se
z podstaty, na účet budoucnosti: zúžená reprodukce v ně-
kterých výrobních oborech, rostoucí ekologické škody,
úroky ze zahraničních dluhů pohlcují část deficitního
spotřebního zboží určeného pro vnitřní trh a značnou část
našich příjmů z exportu, žije se nad poměry na úkor aku-
mulace a budoucího technického rozvoje, přičemž navíc
dovoz moderní techniky se omezuje, nad spotřebním trhem
visí stále se zvětšující hypotéka nerealizovatelné kupní
síly. Dnešní šíře a hloubka našich ekonomických chorob
je zřejmá z meziročního trvale klesajícího vývoje nejdů-
ležitějšího, komplexního ukazatele, tj. hodinové produk-
tivity práce dělníka v posledních šesti letech naší
znormalizované ekonomiky:

rok	1977	1978	1979	1980	1981	1982	Pramen: Hospodářské noviny, ekonomický týdeník ÚV KSČ, č. 12/1983
%	5,4	4,8	3,3	3,4	1,7	0,7	

Morální exhortace a nedomrlé soubory opatření zřejmě ne-
stačí zabránit postupujícímu propadu. Pacient bude asi
potřebovat radikální léčbu, ale bohužel i dlouhou rekon-
valescenci a rehabilitaci. Možná že bude chtít i změnit
lékaře.

-0-

Rozdíl mezi patologickými jevy v medicíně a v eko-
nomii je především v tom, že v plánované socialistické

ekonomice má převažující až rozhodující vliv na vznik a průběh nemocí volní jednání člověka a kolektivů v různých jejich institucionálních formách. Vznik ekonomických nemocí je proto ve větší míře v rukou člověka a - u nás především - v rukou a odpovědnosti vládnoucí garnitury. Naproti tomu poměrně menší význam a méně účinně působí (vegetativní) automatické reakce. Nicméně ekonomické zákonitosti (např. zákon nabídky a poptávky) mají objektivní charakter a působí bez ohledu na vůli a přání lidí i establišmentu. Nelze je proto ignorovat, neboť jinak se prosadí automaticky, živelně ve formě chorob-deformací.

Dalším rozdílem je např. rozsah a intenzita vnějšího prostředí. To v ekonomice má asi intenzivnější vliv na ekonomické choroby. Ekonomika je vlastně jen poměrně nízkým subsystémem velmi složitého společenského systému. TGM pokládal 'oekonomiku' jen za součást sociologie. Proto studium i zdánlivě ryze ekonomických chorob by mělo být nutně doplněno analýzou vlivů z oblasti sociálně psychologické, morální, politické apod. Jedním z rozhodujících faktorů tu je, zda existuje důvěra pracujících ve zdravý ekonomický rozvoj, v možnost nápravy existujících chyb, nedostatků a deformací, v odbornou a morální kvalifikaci vedoucích činitelů, v možnost výměny těch, kdo se na vedoucích místech neosvědčili nebo ztratili důvěru apod. Letité, stále přetrvávající, neléčené, chronické choroby celkovou nedůvěrou prohlubují a dále zhoršují nepříznivé psychologické klima.

Bylo by nedorozuměním se domnívat, že cílem ekonomické patologie je jen popisovat a stále připomínat dbeš-ní ekonomické disproporce, nerovnováhy, deformace, plánovací iracionálnosti a absurdity, nepořádek, živelnost až chaos, nedostatek disciplíny a pracovní demoralizaci a další a další škody a ztráty, které každoročně zbytečně v našem přebyrokratizovaném znormalizovaném hospodář-

ství vznikají. Vlastním cílem ekonomické patologie je analýza příčin, proč k těmto vadám dochází, proč je naše metodika plánování tak zbyrokratizovaná, proč náš hospodářský mechanismus je neúčinný až antistimulativní atd., resp. jaké inovace v hospodářském mechanismu jsou nutné, aby místo dnešní stagnace a klesajících ekonomických trendů bylo dosaženo rovnovážného dynamického rozvoje. Má tedy ekonomická patologie stejně jako patologická anatomie a patologická fyziologie též konečný cíl: poznání chorob, jejich vzniku, příznaků, průběhu, výsledků, příčin funkčních změn v působení regulativních mechanismů a vlivů vnějšího prostředí. Důraz je nikoli na sekundárních, ale na primárních, základních příčinách. To vše má sloužit tomu, aby choroby mohly být účinněji léčeny, resp. aby jim mohlo být předcházeno.

Je jistě každému zřejmé, že např. pitva - jako prostředek poznání, proč došlo k selhání regulativních mechanismů v lidském těle - není samoučelem. Totéž platí o kritice jako prostředku k analýze, proč dnes dochází v tak veliké míře k selhání a neúčinnosti regulačních mechanismů v naší ekonomice. Není tedy samoučelné, jestliže je ekonomická analýza zaměřena především na vadně fungující, deformované, poškozené nebo odumírající subsystémy a prvky a na jejich vady a nedostatky. Není to nějaký záměrný negativismus ani "hrabání se v extremitech", ale je to vše posvěceno pozitivním konečným cílem - pomoci zjistit podmínky a předpoklady pro rozvoj zdraví člověka a pro zdravý rozvoj ekonomiky. Je jen historicky podmíněný rozdíl mezi oficiální přípustností pitvy a kritické ekonomické analýzy. Pitva byla u nás oficiálně připuštěna již v předminulém století, s přípustností ekonomické kritické analýzy jsou dosud potíže.

Potíže mají především ti, kdo poukazují právě na primární příčiny dnešních ekonomických chorob. Např. ti, kdo kritizují nedostatky naší politické i hospodářské

demokracie. Omezování lidských a občanských práv má totiž nepříznivé důsledky i v ekonomice, i když tu jde o důsledky vedlejší a odvozené. Snižuje společenskou (a tím i ekonomickou) angažovanost občanů a nakonec vyvolává společenskou (a tím i ekonomickou) lhostejnost a apatii. A bez skutečné, neformální ekonomické angažovanosti převážné většiny pracujících není u nás možný úspěšný ekonomický rozvoj. A - stále dokola - bez možnosti kritizovat špatná rozhodnutí ředitele podniku nebo vlády není naděje na ekonomickou angažovanost, iniciativu a obětivost u převážné většiny pracujících.

Milý Jiří,

téměř 50 let jsem měl možnost - někdy zpovzdálí, někdy zblízka - sledovat Tvé úsilí zajistit a prohloubit demokratický a socialistický rozvoj našeho státu. Naposled v Chartě 77 za obnovení a prohloubení lidských a občanských práv jsi dal k dispozici své hluboké znalosti a velké zkušenosti, svou odvahu a příkladnou morální sílu. Prosazoval jsi právo kritiky vůči dnešní (špatné) vládnoucí vládě, poukazoval jsi na její odpovědnost za dnešní krizové jevy v naší společnosti. V boji za demokratickou a humanizaci politických vztahů, za možnost důstojné seberealizace občanů jsi bral na sebe vědomě rizika, když jsi kritizoval přehmaty vládnoucí byrokracie a žádal nápravu přehmatů. Za to vše Ti bude v historii našeho národa patřit čestné místo.

Tvá angažovanost za svobodnou kritiku a za respektování lidských a občanských úprav zasáhla nepřímo i do ekonomiky. U nás dnes nemůže dojít k žádnému zásadnímu obratu v krizovém vývoji našeho hospodářství, "jestliže nenastanou kvalitativní přeměny v celkovém společenském klimatu. Opatření, soustředěná pouze na hospodářskou sféru - jakkoli jsou rozhodující - by sama o sobě věci z místa nepohla". Bez obnovení a prohloubení lidských a

občanských práv není možná hospodářská demokracie a samospráva svobodných výrobců - a tím i morální ozdravění dnešního společenského klimatu, neformální ekonomická angažovanost převážné většiny pracujících a zdravý, dynamický a rovnovážný, ekonomický rozvoj.

Díky za vše!

Květen 1983

Vladimír Kadlec

OTUŽILÝ MINISTR

Přiznávám, že mě k téhle miniaturní causerii nedonutila jeho sedmdesátka jako spíš způsob života a moje zkušenosti s ním, však on mi ani tak starý nepřipadá.

Dívali jsme se tuhle s mojí ženou na nějaké slavnostní zasedání vládních a jiných činitelů a ona tak docela žensky vyprskla: "Podívej, jak jsou všichni oškliví!" A já si uvědomil, že má pravdu, z obrazovky televizoru na mě hleděly odulé tváře s vydatnými laloky a ti, co seděli zády ke kameře, měli zas takové masívní zátýlky jako nějací těžcí atleti. Kdyby je člověk neznal osobně, určitě by měl potíže přesně určit, který je který. On už si pan Werich stěžoval, že ho ta jejich vizáž často potrápila, a říkal s šibalským úsměvem skrytým za vějíř vrásek: "Voni sou nějak všichni stejný."

To není zbytečná škodolibost a mám-li být upřímný, on ten Jiří Hájek taky nepobral všechny krásy světa, ale rozhodně není odulý a hlavně není a nikdy nebyl, ani co ministr, stejný jako ostatní. Vždy se od nich čímsi podstatným lišil. A nejen tím, že každé ráno běhal k hostivařské přehradě a že se rád koupal v její ledové vodě. Asi to dělá dodnes a v době štvání na chartisty mu v tom nemohli zabránit ani hlídkující orgánové, kteří byli do té míry utahaní, že mu jednou pro zchlazení žáhy, samozřejmě vlastní, když jeho byla podchlazená ranní koupelí, stříkali do nemocných očí slzný plyn sprejem zvaným KASR.

To je taková ironie osudu, že kdysi ho zavřeli nacisté a když jeho slabý zrak utrpěl v žaláři značnou újmu, tamní doktor mu oči léčil, zatímco teď ho sice nezavřeli, ale oči mu proplachují jedovatým roztokem.

Život Jiřího Hájka je dlouhá sága otužilosti na pokračování, ale nikoli v obvyklém sledu, jak to románově

bývá, kdy člověk prochází od slibných začátků mnoha úskalími přes svízele a strasti k poklidnému sběru zasloužených plodů v úrodném podzimu života. Kdepak, jemu ten náš věčně a několika směry rotující svět připravil tolik povyražení, že tobogan kombinovaný s ruským kolem je proti tomu stabilní lavičkou v tichém zákoutí parku. Snad proto je tak otužilý.

Běh jeho života - u něho to sedí, on se ani jinak nepohybuje - nemíním popisovat, to učiní jistě povolanější a erudovanější, koneckonců bych musel nutně opisovat z našeho rozhovoru, kde jeho upřímné odpovědi vytvořily nejvěrnější myšlenkový autoportrét člověka, "který to vždycky chytal z obou stran", ale chtěl bych tu pestrou hájkovskou mozaiku doplnit pár střípky vzájemných setkání.

Poprvé jsem mu zřel tvář v tvář v paláci Černínů na ministerstvu zahraničních věcí, kde tehdy dělal náměstka a v této odpovědné funkci odpovídal na dotazy nás novinářů. Tyhle tiskovky nebyly nic světoborného, obvykle jsme se dovídali přesně to, co jsme sami už věděli, a někdy ani to ne, ale jeho informace se přece jen vyznačovaly shahou o co nejvěrnější objektivitu, on taky měl k tomu nejblíže, když sjezdil pomalu celý svět jako náš diplomat v tom dobrém smyslu slova, a někdy dokonce nám ucelil pohled na zahraniční politiku tak zajímavými podrobnostmi, že jsme jich ve svých komentářích ani dost nevyužili, neboť naše autocenzura byla vyceповaná mnohaletými zkušenostmi marného boje s šéfredaktory a Hlavní správou tiskového dohledu natolik, že jsme se jen v redakčních kuloárech chlubili, co všechno víme a známe a co bychom mohli čtenářům či posluchačům říct, kdyby ...

Podruhé jsem se s ním střetl, a to doslova, když se vyšetřovaly okolnosti "strahovských událostí". On byl jako ministr školství pověřen vedením meziminister-

ské vyšetřovací komise a já tehdy účinkoval jako reportér Reportéra. Nezáviděl jsem mu jeho nevděčné poslání. Státní správě šlo o to, aby studentské kravály kvůli nedostatku světla v kolejích, potlačené brutálním zásahem bezpečnostních oddílů, ještě více nezvířily už beztak bouřlivý vývoj k pádu Novotného, a já zas chtěl z toho vytěžit co nejatraktivnější novinářský kapitál. On byl ve dvou ohnících: na jedné straně se měl jako resortní ministr zastat zmlácených študáků a taky chránit nedotknutelnost akademické půdy, na druhé straně však nesměl jednoznačně připustit, že zákrok policie byl neadekvátně hrubý. Těžká role, já to měl snazší, náš šéf už chytil vítr, že éra Novotného končí a dal mi proto tak říkajících volnou ruku. Nakonec všechno dobře dopadlo, když Novotný skutečně padl. I výsledky vyšetřování mohly být objektivizovány, ale to už se ministr školství Ohystal k návratu do Černínského paláce jako ministr zahraničních věcí. A to už tak dobře nedopadlo, nikoli ovšem jeho vinou.

Potom jsme se dlouho neviděli. On přestal být ministrem a já novinářem. Jednou jsem se vracel dost utahaný a otrávený z práce v Průmstavu, kde jsem doprovázel na stavby věžové jeřáby, a měl jsem cosi koupit v krámech na Kubánském náměstí, kam mne vždycky dopravoval závodní autobus po šichtě. Na rohu před krámem s ovocem a zeleninou byla obvyklá fronta a než jsem se stačil do ní postavit, zaslechl jsem, jak někdo říká: "To je profesor Hájek, no ten ministr, co ho po příchodu Rusů vyhodili." Otočím se a skutečně to byl on. Bavili jsme se tenkrát snad hodinu na tom velmi živém rohu, mně zpočátku dělalo dobře, že si nás lidé všímají, a pak jsem i to přestal registrovat, protože tahle "tiskovka" byla zajímavá do té míry, že jsem úplně zapomněl, čím mám toho dne přispět k rodinnému stolu a byl jsem za to vypeskován, ale už jsem kupodivu

nebyl tak utaháný ani otrávený.

Když se naše jména objevila pod úvodním Prohlášením Charty 77 a on byl jejím mluvčím, chtěl jsem ho navštívit v Zahradním Městě, kde bydlí, a to byla úplná detektivka, neboť jsem si usmyslel, že to musím udělat nenápadně. Na plánu Prahy jsem našel Kosatcovou ulici, sedl do trabantíka a kličkoval tou městskou zahradou tak obratně, že jsem její kosatcový záhon mezi tolika kytkami vůbec nemohl najít. Chtěl jsem ztratit eventuelní sledovatele a zatím jsem ztratil orientaci. Trvalo snad hodinu, než jsem Kosatcovou objevil a potom jsem tam jezdíval radši autobusem či tramvají, když v jeho ulici bylo pořád jaksi přeautováno estébáckými vozidly.

Jednou jsem tam zastihl druhého mluvčího, profesora Patočku, a třebaže jsem nikdy na náboženství necho-
dil, seděl jsem na kanapátku mezi dvěma profesory s nábožnou úctou a tiše jsem poslouchal, co si povídají. Bylo toho moc a tak jsem byl pyšný, v jak dobrém jsem společenství.

Jindy jsem měl v Kosatcové něco důležitého vyřídit a protože byla obava z osobní prohlídky u vrátek, naučil jsem se asi tři věty zpaměti a pak se ukázalo, že ten den mluvčího vůbec nehlídali a já z té jedné věty zapomněl sloveso. Vzápětí, když jsem šel náhodně okolo, mě rovnou sebrali a odvezli na místní stanici, ale to jsem u sebe nic "závadového" neměl a strašně jsem se bavil, když spolu se mnou sbalili taky řemeslníka, který šel k Hájkům opravit pračku. Méně už se asi bavili postižení.

Pak jsem taky poznal venkovské sídlo v Krhanicích, což se též neobešlo bez rádiového hlášení hlídky, ale to už jsme si nějak zvykli a naše hovory bývaly nerušené, až z nich vznikl ten zmíněný rozhovor. Jen mě tenkrát Jiří s Marií umrtvili, když mě v říjnu zvali ke koupeli pod sázavský jez. Tak otužilý já nejsem.

Ještě předtím nás jedné červencové noci postihl oba zřejmě týž úřední chuligán, když nám rozbil okna bytů, jemu šutrem, nám cihlou. A další vzájemné setkání nesmím opomenout, to jsme se ovšem pouze slyšeli na dálku, když nás předloni touhle dobou vyslýchali v Ruzyni a naše cely předběžného zadržení byly na stejné straně chodby. Hovořili jsme k sobě šachtou o vyhlídkách, které se nezdály být zrovna utěšené, a on, kdykoli šel na výslech či při návratu do cely, vždy u mých dveří hlasitě zakašlal, aby mne ujistil o své přítomnosti.

Potom jsme se třináct měsíců neviděli ani neslyšeli, ale já věděl, že on jistě v naší věci nezahálí. To on totiž vůbec nedovede.

Nakonec musím ještě dodat a přátelé to mohou do-
svědčit, že mezi písničky mně nejmilejší patří ona
rozverná "Hájku, háječku, hájku zelený ...". Tu bych
zpíval do ochraptění.

květen 1983

Jiří Ruml

GLOSY K DISKUSI O NÁRODNÍM SMÍŘENÍ

Jiřímu Hájkovi k sedmdesátinám

Jen na chvíli se mi dostaly do ruky některé diskusní příspěvky k tématu "národního smíření". Jsem tak zbaven možnosti chytat za slovíčka a přinucen více se věnovat myšlenkám než formulacím.

Homo politicus

Starokřesťanský autor /1.Tim.2,1-2/ vybízí k modlitbám za všechny lidi, zejména za vládce a v moci postavené. Předmětem modlitebního zájmu /a víme, že modlitba není protiklad činu, nýbrž výraz a shrnutí postoje nachýleného k vícesměrnému uplatnění/ nejsou mocní pro nějaký božský rys svého privilegovaného postavení. Hejde totiž vposledku o ně, nýbrž o nás. Modlit se za ně máme proto, "abychom mohli žít tichým a klidným životem v opravdové zbožnosti a vážnosti". Život se nevyčerpává svým politickým rozměrem; jde přece o zbožnost a vážnost či důstojnost života. Abychom však mohli žít život vést jako zbožný a důstojný, musí to s politickou sférou vypadat tak a onak. Politická sféra na nás doléhá tam, kde jde o život a není beze vztahu ani k tomu, aby "všichni lidé došli spásy a poznali pravdu" /1.Tim.2,4/. Smysl lidské existence je zajištěn transpolitický, "homo politicus" však není lidský rozměr mezi jinými, nýbrž kategorie vše ostatní prostupující, ne-li podmiňující. I nejintimnější oblasti života mají co činit s politickou sférou. "Pro každého z nás není život ve státě pouhým výsekem naší existence mezi jinými: zde se odehrává něco, co se týká práce i volného času, životní úrovně i výchovy, techniky i umění, dokonce života i smrti, jak nám to připomíná válka. Vposledku není otázky, která by byla politicky neutrální".

/Paul Ricoeur/

Každá dvana, která politický rozměr lidské existence /zvláště ve 20.století/ podceňuje, je nedbalá a svou nedbalostí se angažuje pro určité politické uspořádání; obvykle otevírá dveře politickému totalitarismu.

Kdo je můj bližní?

V biblickém písemnictví se hovoří o bližním tehdy, když ten druhý je v nouzi, ve skutečné či potenciální závislosti na něm. Tam, kde vůči druhému vystupují jako vůči nižšímu, ohroženému, podřízenému, tam zaznívá "neutiskneš mocí bližního svého" /3.Mojš.19,13/, "nepřenesíš meze bližního" /5.Mojš.19,14/. Kde se bližní ocitá v mé moci, v té překrásné situaci, odkud je jen krůček ke vztahu pána a reba - tam se rozezvučí varovný signál: je to tvůj bližní! Miluj svého bližního!

Snad lze aplikovat bliženecký vztah na v moci postavené tehdy, když nějakým způsobem máme nad nimi vrch. "Aniž kdo bližnímu svému zlého obmyšlejí" /Zach.7,8/ jistě platí i vůči mocným. Zvláště zde pak platí "mluv pravdu jedenkaždý s bližním svým" /Ef.4,25/. Závazek pravdivého mluvení, předkládání pravdy, neponechávání v omylu, to je náš dluh vůči mocným, v nichž jsme povinni vidět bližní; jejich nouzi, ohrožení představuje sama moc. A víme, že moc zaslepuje, ohlušuje, zatvrzuje srdce, korumpuje. Tkívá-li naše superiorita vůči mocným v tom, že nemáme moc /existuje totiž moc bezmocných/, pak jsme jim jako bližní povinováni pravdivým mluvením. V této moci bezmocných vystupovali vůči mocným králům izraelští proroci.

Upadne-li kdo mezi lotry /viz podobenství o milosrdném Samaritanu, Lk.10,29-37/ a jako zraněný, oloupený se ocitne v mé moci, pak bliženecký vztah bude vztahem pomoci. Neupadne-li kdo mezi lotry, pak můj bliženecký vztah se bude projevovat jinak, např. vůči lotru. Příklad tohoto vztahu podal Ježíš: když mu biřic vyřal

políček, neujistil ho Ježíš o své lásce, nenaložil na hovořáky své a nevedl do hospody, nýbrž řekl: "Mluvil-li jsem zle, svědectví vydej o zlém. Pakli dobře, proč mne tepeš?" /Jan 18,23/. Mluvil pravdu a bližním svým.

Doporučení vidět bližní i v mocných a zvláště v těch, kteří zle zacházejí se svěřenou mocí, je zajisté křesťanské. A nesmírně náročné, průsviham zavánějící.

Démonizovaný svět

Výtka, že někdo démonizuje svět, považuji za oprávněnou v tom smyslu, že není nutné malovat čerty na zeď, když jich i tak běhá po světě víc než dost. V demony arcie nevěřím /nejsou součástí kréda/, ale současně nevím o výstižnějších poukazů na onu činnou, temnou stránku skutečnosti, které není dnes o nic průhlednější než v dobách, kde se běžně počítalo s demony volně poletujících povětrím. Vymítání démonů patřilo k hlavním Ježíšovým zaměstnáním a v poněkud méně masivní podobě se demony zabýval i apoštol Pavel. U něho se vyskytují v pozoruhodné souvislosti.

Podle Pavla existují činné "mocnosti" /exúsiai/, stojící vůči Bohu v ambivalentním vztahu. Kristus je "obloupil" /Kol.2,15/, jsou to tedy mocnosti antikristovské. Při skonání věků je "vyprázdní" /1.Kor.15,24/, zbaví moci docela. Už teď jsou poddány vládě Krista vzkříšeného a na nebevestoupiváho /Ef.1,22/ a od lásky Boží nás odloučit nemohou /Řím.8,38/. Protože není ničeho, co by se vymykalo Kristově vládě, i ony mocnosti hrají navzdory své podstatě v Božích záměrech i jistou pozitivní roli. Ve známém oddíle Řím.13, kde se mluví o podřízení vrchnostem, užívá Pavel téhož termínu "exúsiai". Přinejmenším lze z toho dovodit, že u Pavla oblast moci /kam se má člověk zařadit placením daní/ s mocnostmi souvisí. Agresivní mocnosti "vysoko", mezi nebem a zemí, v území nikoho /en tois epúranóis/ mají co činit hlavně se sférou poli-

tickou. A jsou-li podmaněny Kristem, člověkem ovládnuty nejsou a vůči nim je člověk volán k bojové pohotovosti: "Neboť není bojování naše proti tělu a krvi, ale proti knížatstvu, proti mocnostem, proti světu pánům temnosti věku tohoto, proti duchovním zlostem vysoko. A protože vezměte celé odění Boží, abyste mohli odolati v den zlý, a všechno vykonajíce, státi" /Ef.6,12-13/.

Jak porozumět poukazu na tyto nemosobní, mimolidské síly, je-li pro nás nepřijatelná jejich lokalizace do oblastí, z nichž dnes démony vytěsnily letecké společnosti?

V diskusi se objevila výtky, že jeden z příspěvůtelů značně nadsazuje, když hovoří o negativních společenských jevech tak, jako by kdosi plánovitě a pragmaticky chtěl hubit a ničit společnost. Přece to nikdo nedělá neschvál, jsou to otázky špatné organizace, ne kvalifikovanosti a nedostatků v řízení. Avšak autor, který poněkud poetickým jazykem hovoří o tom, že dnes je smysluplná práce myšlena na všech úrovních, postihuje cosi velmi důležitého; snad zkušenost, že systémy a struktury, tyto neživé inertní veličiny /nejsou tělo a krev/, přebírají úlohu činného subjektu. Holokausty 20.století, revoluce zdegenerované v tyranidy, vznešené ideály proměněné v totalitarismy, profetie zpívajících zítřků aktualizované v hladové stanné právo - duchovní zlosti vysoko předvádějící, co dovedou.

Smyslem poukazu na démoničnost světa ovšem není svět vysvětlit. Je výzvou k mobilizaci, k neutuchajícímu zápasu. Zápas s mocnostmi vysoko není jen kosmický zápas Krista se satanem, nýbrž je to boj náš. Lze v něm prohrát a za předpokladu dobré výstroje lze v něm zvítězit. Proto, lidé, bděte. Či jinak: "Stájtež tedy, majíce podpásaná bedra vaše pravdou, a oblečení jsouce v pancíř spravedlnosti" .../Ef.6,14/

Ani manichejství, ani pelagianismus

Je pravda, že zlo konáme, ale zároveň ho též volíme, ba dokonce zlo koná a volí za nás. Hřích není jen čin svobodnou vůlí zrozený, ale i podmínka, kterou jsme si nevybrali, postavení tak málo závislé na naší vůli jako naše zrození; v tomto postavení konáme a rozhodujeme se. Svobodně? Ano, soudě podle toho, že hřích je jako právnícky kvalifikovaná vina trestá. Nesvobodně? Ano, neboť v Adamovi /či díky jemu/ všichni hřešili a hřích se jako vůlí nezaviněná dědičná vada předává z generace na generaci. Zlo není jen lidský produkt, dítě svobody, nýbrž mocnost vtírající se i dovnitř svobodné lidské vůle, proměňující ji v nejpozoruhodnější lidský paradox, ve vůli znevolněnou. Důkaz, že jsem si tuto nauku o hříchu nevymyslel: "Nebo toho, což činím, neoblibuji; nebo ne, což chci, to činím, ale, což v nenávisti mám, to činím ... a tak již ne já to činím, ale ten, kterýž ve mně přebývá, hřích. Vímiť zajisté, že nepřebývá ve mně, /to jest v těle mém/ dobré. Nebo chtěti hotové mám, ale vykonati dobrého, tohož nenalézám. Nebo nečiním toho dobrého, což chci, ale činím to zlé, čehož nechci. A poněvadž pak, čehož já nechci, to činím, tedyť již ne já činím to, ale ten, kterýž přebývá ve mně, hřích" /Římanům 7,15-20/.

Civilní, obecně přijatelné řešení tohoto antropologického pesimismu /"Bídny já člověku! Kdo mne vysvobodí z toho těla smrti?" - Řím.7,24/ ovšem neznám. Křesťanství staví vůči zaprodanosti hříchu vykoupení, vůči hříchu tradiovaného rozením vyznává znovuzrození. S viděním věci, kde člověk sám ze svých předpokladů řeší otázku zla, se křesťan, dbalý setrvání v křesťanském pravověří, ztotožnit nemůže. Spása je extra nos, protože i zlo je hlouběji než v našem konání, v podmínkách námi vytvořených, ba hlouběji než v nás.

Smíření a odpouštění

"Žádnému zlého za zlé neodplácujte, opatrujíte dobré přede všemi lidmi. Jestliže jest možné, pokud na vás jest, se všemi lidmi pokoj majíte, ne sami sebe matíte, nejmilejší, ale dejte místo hněvu; nebo psáno jest: Mně pomsta, já odplatím, praví Pane. A protož lační-li nepřítel tvůj, nekra jej, a žizní-li, dej mu píti. Nebo to učině, uhlí řetavé shrneš na hlavu jeho. Nečeď se přemoci zlému, ale přemáhěj v dobrém zlé" /Řím.12,17-21/.

Smíření /pokud na nás jest, a velmi často jest/ vyžaduje, abychom neodpláceli zlým za zlé. Strýjci pokoje musí udělat první krok. Smíření vyžaduje zapřít sebe sám, neuplatnit svá práva a nároky. Taktickým prostředkem k dosažení míru, málo v moderní době uplatňovaným, je odplácet zlo dobrem. Podle knihy Přísloví i Pavla je to prostředek s vysokou účinností, který protivníka docela a přitom nedestructivně vyřídí. Nejen v oblasti osobní, ale i společenské je třeba ochoty k prvnímu kroku, k odplacení dobrým za zlé. A myjice vskutku co odplácet, musíme začít my.

Nechte však místo hněvu, nechte místo pro Boží soud! Jsou věci, které postihuje Boží hněv, které Bůh mstí. Není určeno člověku, aby suploval Boží soudy, ale není mu také určeno, aby odpouštěl za Boha. Ovšemže máme odpouštět, dokonce sedmasedmdesátkrát. Odpouštět ale máme viny viníkům, ne vinám jejich vinnosti! Odpouštění je oddělení viny od viníka, ne zlehčení viny. Relativizovat smíme a máme pouze svou spravedlnost, ne však viny, ani vlastní ani těch druhých. "Odpusť nám naše viny, jakož i my odpouštíme našim viníkům...". Vina je jako vina rozeznána a pojmenována, viník je nazván viníkem. Odpouštíme našim viníkům. Smíme odpouštět za druhé? To podle jednoho rabínského výkladu nemůže ani Bůh: Hospodin bere pod svou ochranu bratrovraha Kaina, poznamenává

ho ochranným znakem. Odpustit mu však nemůže, neboť odpouštět hřích proti člověku není v Boží kompetenci. Křik krve bratra tvého volá ze země k Hospodinu. A s tím ani Hospodin nemůže nic dělat, může jen bránit vraha před mstou, před odvetou krvavé spravedlnosti.

Drobná práce a manifesty

"Práce drobná" nabývá smyslu teprve tehdy, byl-li vytyčen smysluplný cíl, vyhlášen program, k jehož splnění se má drobným pracováním dopomoci. Cíl se musí vyhlásit a program učinit zjevným. Deklarací a manifestů je tedy třeba, stejně jako drobné práce na jejich realizaci.

Svůj náročný a obsažný program /viz základní prohlášení Charty 77 a její dosavadní dokumenty a přihlédnutí ke konceptu lidských práv jakožto krystalizaci po staletí probíhajícího procesu, jehož původní motivace jsou hluboce křesťanské a implikují mnohem víc než jen ochranu jedince před státní mocí/ plní Charta 77 zdařile zvláště ve dvou bodech :

1/ Volá moc k věrnosti její intenci, kaceřujíc její pretenci. Nechce jednat proti moci, dokonce ne bez ní. Bere moc vážně, uznává důležitost jejího postavení a předpokládá, že její držitelé jsou oslovitelní, třebaže vytrvale předstírají hluchotu. Charta 77 poukazuje na to, že společenské ozdravení či národní smíření má pramalé vyhlídky na úspěch, nebude-li nápravnou snahou zasazena moc. Proto se obrací na mocenské orgány. Charta 77 není programem nového uspořádání politických struktur, nové dělby moci a její program zůstává stále atraktivní i pro lidi jako já, jimž např. představa samosprávné společnosti je stále cizí. Charta 77 je apelem na mocné. Ať už apel dosáhne svého cíle či ne /a mají-li být státní orgány kamennou zdí, od níž se hrách odráží, přece i z kamene je Bůh mocen vzbudit syny Abrahamy/, ozdravně a pedagogicky působí na převlá-

dající mentalitu, které s ními nechce mít nic společného /český génus ji vystihl sloganem "můžou mi jezdit jazykem po zádech a dole prudce brzdit"/; Charta vychovává občany, aby pochopili, že v tom, jak moc vládne. res nostra agitur. Moc nelze nechat na pospas jí samé, na pospas mocnostem. Charta přitom dává vale manichejské fatalitě. Kdo tlouče, tomu přece bývá otevřeno. "K odstranění zlořádu, který chrání zákony země, nestačí, abychom s naprostou zřetelností nahlédli jeho škodlivost; nýbrž musíme se snažit přinést vychytil, které je dána moc zákony vydávat a rušit, aby protismyslná nařízení začala. A budeme-li mít odvahu přednést rozumné námítky na pravém místě s patřičným důrazem, či budeme-li jednou zčásti sami členy zákonodárné moci v zemi, podaří se nám to častěji, než si sami myslíme. Jenom neberme žádné ohledy na svou vlastní osobu, jednali se o blaho celé země. Po příkladu Ježíšově budme hotovi pozbyt přízně mocných, ztratit čest a vážnost, úřady a důstojenství, ano přinést v oběť i život, můžeme-li tím lidstvo osvobodit od nějakého zloubného zlořádu." /Bernard Bolzano, O nejlepším státě, str. 136, Praha 1981/

2/ V období tzv. normalizace přestalo platit slovo jako výraz vnitřního přesvědčení, přestalo prostředkovat přenos od srdce na jazyk. Známý vtip zpočátku 70. let vystihuje podstatu věci: Prověřovanec na všechny ošemetné otázky komise odpovídá citáty z nejpravověrnější tiskoviny. Na otázku, zda má na věc také svůj vlastní názor, odpovídá: "Áám, ale nesouhlasím s ním". Slovo se stalo něčím, čím lze zachránit svou kůži, ale pro co nestojí za to nést ji na trh. Slovo, zhroucené pod tíží nových významů /ti, kdo léta připravovali a uváděli do pohybu obrodný proces, označují ho za kontrarevoluci; ústa hovořící o okupaci, o pár měsíců později označují tutéž skutečnost jako bratrskou pomoc atd/

ztratilo kredit. K zafixování dojmu, že slova jsou jen slova, napomohla v neposlední řadě i dramaturgicky dobře zvládnutá kání některých kulturních pracovníků ve sdělovacích prostředcích. Ani církve nezůstaly uchráněny tohoto úpadku slova. V období normalizace slovo církvi na veřejnosti pronesené může být jen horlivé přitakání k vládní politice, gratulace k jubileu státníka či státu, zvláště pak státníka a státu spřáteleného, zaklínáním se věrností socialistickému zřízení, díkem za to, že nás nechají žít a slibem, že za to budeme pracovat ještě lépe; v úvodu či závěru neschází ujištění, že to vše říkáme z nejhlubšího přesvědčení a nejryzejších motivů.

Pro Husův národ se stala velmi srozumitelnou radou daná Mistru Janovi jedním účastníkem koncilu, aby otevřel dveře svým možnostem a bude-li koncil tvrdit, že má jedno oko, ať má dvě, aby koncilu přitakal. Nesrozumitelnou se stala Mistrova odpověď: "Byť i celý svět mi to říkal, já máje rozum, jaký nyní mám, nemohl bych to potvrditi bez odporu svědomí." Nesrozumitelným se stal požadavek jednoty svědomí a rozumu, přesvědčení a jeho výrazu. Bohužel nepřezemu, jen vypovím svou vlastní zkušenost: samo jméno Husovo se v národě Mistra Jana stalo nadávkou. A jméno Palachovo s ním. Drobně a vytrvale si v podniků přikrádat a riskovat deset let - prosím, to stojí za riziko. Ale něco podepsat? Manifest? Petici? Z toho může být prášvih, mám rodinu! Zastat se někoho? Proč? Zastat se pravdy? Pchá, jako Hus?

Jistě, při prověrkách se snad statisíce lidí zachovaly statečně, nesklonily kolena svých před Bálem, ale časem zřejmě i u nich převládl dojem, že byli spíše tragickými rytíři z rodu Jana Roháče z Dubé, spíše poslední věrní než průkopníci nadějných věcí.

Charta 77 připomněla a předvedla slovo, za které se osobně ručí. Mohu si dovolit připomenout tuto strán-

ku věci proto, že sám jsem pro účast na Chartě nijak nemusel měnit styl života ani zaměstnání /zatímco vědeckého pracovníka entomologa vyhodili na hodinu, mne v téže podniku nechali s tím, že vyhodit topiče, natož v zimě, nelze - nejen lidi/.

Pro slovo, pro tři stránky textu stvrzené podpisem, si jeden z velitelů Slovenského národního povstání nechá odebrat nejen medaile a pocty, na nichž mu ostatně málo záleželo, nýbrž na hodinu se on, špičkový lékař, jemuž na medicíně tak moc záleželo, nechá vyhodit od operačního stolu. A ono mu to stojí za to! A jiný si mohl v klidu trávit svou odbojářskou penzi, udržovat si kondici joggingem a vzpomínkami na pestrý život, v němž nechyběl ani koncentrák ani ministerské křeslo, a ono mu stojí za to nechat se zavírat do hotelu CPZ, nechat si stříkat slzný plyn do chatrých očí, nechat se obvinít z podvracení, a to vše pro slovo! Spisovatel si mohl v ústraní psát své úspěšné hry, těžit se výsadě, že neposkvrnil ústa ani hrud falešnou řečí a přitom si i nadprůměrně žít. A ono mu stojí za to kvůli slovu se nechat zavřít na čtyři roky a mělem tam vypustit duši. Dělník mohl dostat podnikový byt, jet v létě do zahraničí. A ono mu stojí za to pro pár slov nechat se přeložit na vzdálenější pracoviště, být odsouzen k pectivosti /co projde jiným stran dodržování pracovní doby a poměru k socialistickému vlastnictví, jemu ne/. A jsou to lidé s rodinami, nesoucí svůj úděl bez trpítecké grimasy či svatozáře, lišící se od jiných jen tím, že jim slovo stojí za ústrky a pohanění.

Připomenutí slova, pro které člověk může přinést i oběť, je dobrým vkladem do budoucnosti. Vždyť jak se budeme při onom národním smíření domlouvat, ne-li řečí, za kterou ručím? Nebo si snad najednou z něčeho nic budeme rozumět na základě jakési tiché dohody beze slov? Dílo smíření potřebuje řeč. Řeč "ano, ano, ne,

ne", řeč která vynáší na jazyk, co je na srdci a do srdce ukládá, co je důstojné a spravedlivé. Řeč, kde já budu mluvit jako já, ne jako pseudonym.

Pro to, aby se lidská práva přestěhovala z listin do života a národní smíření přiblížilo, vykonala Charta 77 už pěkný kousek práce drobné. Jistě může a má být kritizována. A kéž její kritici objevují a deklarují jiné způsoby práce drobné, ještě přiměřenější velikému cíli, jímž národní smíření nesporně je.

Květen 1983

Miloš Rejchrt

PŘERUŠOVANÝ DOPIS

Milý Jiří!

Dost dlouho jsem po řadu dní přemýšlel o tom, co napsat k Tvé nastávající sedmdesátce, až mne samotného zaskočil čas. Rozmýšlel jsem, rozmýšlel a najednou je tady květen, já nemám ani řádku a navíc mi do toho přišly naléhavé rodinné záležitosti. Budu muset psát s přestávkami, opravdu "na koleně", ale možné právě proto nedopadne můj pozdrav nejhůř, jako je to s jinými věcmi v této zemi, které byly a jsou často improvizacemi, ne-vznikaly v nejlepších podmínkách a přece se povedly, což mě zkrátka utěšuje a povzbuzuje pokračovat.

Já nikdy nepíši lehce a psát o Tobě jsem od samého počátku považoval za zvlášť obtížné, velmi náročné téma. Snad se mi v dalším pokračování vyjádřít prož.

x x x

Teď ale na chvíli odběhnou od toho hlavního, co svým psaním sleduji a zeptám se Tě, zdelipak víš, že jsme určitou dobu svého dětství - i když s tím rozdílem let, který je mezi námi - vyrůstali vlastně blízko sebe v Po-sázaví? Tys už věděl o světě víc ve svých rodných Krhanicích, když já jako pražské dítě pobýval zejména v letním čase u svého strýce v Kamenném Přívoze. Oba jsme zůstali svým způsobem tomuto kraji věrni dodnes. Tys v něm ovšem pevněji zakořeněn.

Vzpomínám si, je to už také pěkná řádka let, jak jsme za Tebou poprvé s Věrou jeli do míst, o kterých hovořím. Bylo to nedlouho po roce 1968...

Ríkal jsi, jak se k Vám nejlépe dostaneme, ale nám se pak nějak nepodařilo najít tu správnou uličku a dostali jsme se až na druhý konec Krhanic. Tam jsme se

potkali s jedním starším člověkem a rozhodli se na Tebe a Váš domek přeptat. Jen jsme řekli Tvé příjmení, hned se nám dostalo přesného vysvětlení, kde "Jirka Hájkův" bydlí. Od těch dní jsme za Tebou a Marií jezdili celkem pravidelně a vždy rádi. Dalo by se o těch setkáních, která se také neobešla bez komplikací a vnějších zásahů, mnohé říci.

Musím ovšem hned dodat, že my dva se neznáme od r. r. 1968, ale mnohem dříve, prakticky od doby, kdy jsme oba byli členy ÚV KSČ, ovšem nejvíc nás sblížila poslední léta.

x x x

Prožíváme rok Marxových výročí. Stačil jsem sledovat především vystoupení, která se hlásí k Marxovi, a také jsem vyslechl něco ze strany jeho odpárců. Určitý dojem, který u mě mj. vznikl je ten, že na obou stranách dochází často k jistému zjednodušování. Jestli jedni a priori vysvědačí Marxe a zejména pak provádějí jeho dosti jednoduchou aktualizaci, vidí jeho zásluhy ve všem, druzí jej podobně kritizují, pokud si výročí nevzali vůbec jen za záminku k vyslovení svého odsudku. Ovšem důležité a povzbudivé je, že došlo též k tvrdším a podnětným pohledům na dílo tohoto vědce, myslitele a revolucionáře.

Marxe nelze hodnotit, a tím méně kritizovat a ztracovat, aniž bychom se pokusili alespoň dílčím způsobem zhodnotit, co vše podstatného se ještě za jeho života odehrálo a čeho jsme byli zejména svědky ve dvacátém století, a co bylo určitým způsobem předznamenáno v jeho díle. To je pochopitelně nemalý, velmi obtížný a nesnadný úkol. Bez pokusu alespoň podstoupit jeho řešení zůstane každé hodnocení myslitele, který nechtěl jen svět vykládat, ale měnit, lichým a podle mého názoru prázdným.

Jsem přesvědčen, že právě celá řada podstatných změn ve světě je spjata s Marxem, je určitou syntézou jeho všestranných kritických analýz, odpovídá na mnohé jeho prognózy. Sám opravdu nevím, kdo hlouběji rozebral tehdejší rozvíjející se ekonomické vztahy do všezahrnujících obecných poznání, učinil závěry nad objevenou skutečností vzniku nadhodnoty. Nebyl však jen ekonomem - pozorovatelem, chladným analytikem. Marx patří k těm, kdo pronikavě poznal nastávající dlouhu proletariátu - dělnické třídy a vůbec širokých lidových vrstev, vytušil nové přicházející světové bouře a revoluční činy. Je tohle již samo o sobě málo?

Pravda, je nutné také zkoumat, že se vývoj vždy nabíral podle jeho představ. Socialistické revoluce se neuskutečnily v první řadě v těch vyspělých kapitalistických zemích, jak on to předpokládal. Avšak nesporně se na některých příkladech a zejména četných jevech ukázalo i ukazuje, že jsou pro takové, byť třeba postupné změny, zralé. První velká revoluce a snahy o uskutečňování socialistických změn proběhly v zemi, které Marx rozhodně věnoval velkou pozornost a přisuzoval jí důležitou roli.

Je možné se přit a diskutovat mj. o tom, zda jeho pojetí historických a nehistorických národů vlastně nepodcenilo význam národně osvobozeneckých bojů a hnutí, která hrají tak podstatnou roli v dnešním světě. Zároveň však jeho pohled zahrnoval celý svět s jeho metropolemi i koloniemi. Je nutné jistě uvést, že mnoho jiných otázek zůstalo otevřených v jeho díle a činil tak mnohdy nesporně vědomě, jak snad názorně dokazují jeho představy, které vyjádřil o vývoji po základních socialistických přeměnách. Vždyť i interpretace jeho představ o přístupu k těmto přeměnám není vždy věrná. Postup socialistické revoluce rozhodně nezjednodušoval, předznamenával skutečnost, že nová společnost se bude rodit tvář v tvář všem problémům, které zde vyvstávaly již před revolucí a které

nezmizí rázem. Také zde dával o sobě vědět jeden z jeho zásadních metodologických postupů a to, že čím složitější společenský jev, tím komplexněji a odpovídajícími dokonalejšími prostředky je nutné jej zkoumat. Bylo by možné a nutné ještě mnohé připojit o jeho metodě i terminologii, v níž každý pojem má vždy velice přesný obsah.

Za zvlášť důležité považují připomenout, jak Marx hovořil o proletářských revolucích XIX. století jako o našem, co se neustále vrací ke svým kořenům a zdrojům, provádí vlastní kritiku a staví si stále nové a vyšší cíle. Nemůže být myslím pochyb a není také žádného důvodu, ale spíše naopak, aby tyto vlastnosti si nejen uchovalo, ale rozvíjelo revoluční hnutí v naší době.

Proto každá dnešní okázalost, záměna přání za skutečnost, nekritické posuzování především současných problémů v socialistickém hnutí neodpovídá duchu Marxe, byť se sebevíce k Marxovi hlásilo a krylo jeho oslavami.

Marxe nelze ani odkazovat do minulého století, jak to činí mnozí jeho odpůrci nebo novodobí vykladači, neboť dávno je již přítomný a v mnohém živý právě v našem století, a to jako ekonom, filozof a politik.

Někomu se může zdát nadezazením, neodpovídajícím kontextu jeho díla, když se v souvislosti s jeho výročím mluví tak naléhavě o současných problémech války a míru, o mírovém imperativu pro všechny, spojení vědeckých prvků řízení se samosprávnými demokratickými tendencemi při správě společnosti ve všech aférách její činnosti, o nutnosti přestavby světových ekonomických vztahů, neodkladnosti opatření na ochranu přírody a zdraví lidské společnosti a dalších vskutku základních problémech doby.

To ale patří ke skutečnému odkazu Marxe, odpovídá to jeho kritické dialektické teorii o společnosti, jejíž nejskladnější komplexní problémy a jejich řešení jsou tím co může vést třídy a národy vpřed v kulturním rozvoji.

Marx rozhodně patřil k těm myslitelům, před kterými vy-
stavával svět ve svém celku. Globální pohled nemůže ovšem
ztrácet smysl pro jednotlivé podstatné jevy vývoje a
životu lidí. Nedostatek takových komplexních a věcně
kritických pohledů v současné politice je nebezpečím
pro mír, kulturní a civilizační rozvoj zemí, ohrožuje
cestu osvobození člověka.

x x x

Ky si stále při novém studiu, posuzování a hodnoce-
ní díla Marxe, při kritických návratech k jeho podnětům
připomínáme vlastní, nepochybně jedny z nejsilnějších
životních zážitků. Jak ukazuje život, nejsou to jen naše
dojmy, není to jen naše záležitost, ale něco, co se stalo
- ať tomu někdo odporuje či ne - živou zkušeností meziná-
rodního socialistického hnutí. Mám na mysli období pří-
prav a provádění pokusu o obrodu socialismu v Českoslo-
vensku v roce 1968.

Důležité bylo, že stoupenci tohoto hnutí nezůstali
jen u vyhlášení svých zásad, u proklamací, ale že došlo
k politickým činům. Jedním z prvních těchto činů bylo roz-
hodnutí pléna ÚV KSČ v lednu 1968, kterým vyvrcholilo
úsilí, počínající již od října přes prosinec a směřující
k tomu, aby nejvyšší orgán komunistické strany plnil své
poslání jak vůči straně, tak i celé společnosti. Bylo
by pochopitelně nutné říci více o tomto pohybu, který
byl založen kritickými a podnětnými postoji v celé spo-
lečnosti. Nyní však především akcentujeme, že nebylo sla-
bosti, ale jistou předností šs. pokusu o obrodu, když se
v něm spojoval jak tlak zdola, tak zcela určitý pohyb
nahoru. Tak při vzrůstající politické aktivitě ve straně
a společnosti narůstal a formoval se další podstatný čin
- vyhlášení a snaha o uskutečňování Akčního programu.
Historie - žel tak krátká - československého jara 1968

je podle mého poznamenána především činností a programovostí. Jak jinak vysvětlit, že v té vzrušené a bouřlivé době byly dosaženy jedny z nejlepších ekonomických výsledků, mezi lidmi vzniklo početné množství nejrůznějších iniciativ, rostla přirozená autorita komunistické strany aj. Na některé stránky tohoto procesu obrody socialismu se dnes často zapomíná především v řadách jejích odpárců, ale i stoupců. Někdy chybí právě onen všezahrnující a analyzující marxovský pohled. Jinak by se nemohlo stát, že v současné době odpárci obrody již ani nepřipomínají prosincové a lednové plénům ÚV KSČ, ačkoliv se k němu číste hlásili, a někteří stoupcí již dost nevidí životnost a aktuálnost daného období.

Nám jistě nemůže jít o nějaké vzpomínání pro vzpomínání, ale o takový pohled na složité problémy obrody socialismu, který dovede zachytit a zobrazit vše, co je stále podnětné a zamyslet se nad novými momenty, které přinesl vývoj, čili vidět společnost v reálném pohybu. Hlavní je podle mého především to, že jsme vzdor nejrůznějším těžkostem nerezignovali na socialismus, na možnosti jeho dalšího nového postupu. Jen zcela jistá tvrdost v tomto směru může zbystřit náš pohled a přinést nové myšlenkové podněty a vůli k činům.

Znovu jsem se zamýšlel nad různými průzkumy a postoji obyvatelstva, jak si je pamatuji z osmašedesátého roku a docházím k závěru, že se tehdy zřetelně projevovala vůle a snaha učinit socialismus důsledněji demokratickým a vtisknout mu rysy samosprávnosti. Bylo by možné v tomto směru přinést množství důkazů a tak jen potvrzovat správnost a dálkovidnost marxovských představ. Jsem přesvědčen, že právě tak se projevoval a prozrazoval skutečný lidový postoj.

Co k tomu ještě dodat? Je toho jistě mnoho a v tomto krátkém pozdravu ani nelze vše připomenout, natož důkladněji rozebrat a blíže osvětlit. Doufám, že budeme mít

další možnosti vzájemných kritických diskusí. Nevím, jaké budeš mít poznámky k celému mému psaní - tak jako já je mám často k Tvému - ale jistě se shodneš se mnou v tom, že jsme pochopitelně rádi, když o problémech demokracie a socialismu, o samosprávných cestách této společnosti se znovu začíná hovořit, jednat a diskutovat, ačkoliv ještě ne tak dávno my sami byli za slova o samosprávě stavěni na pranyř. Jde samozřejmě o to, aby uvedené základní pojmy měly též svůj přenos a zcela určitý obsah, který se v životě bouří proti projevům byrokratismu i anarchisující svévoli.

x x x

Okruh mého dnešního psaní se uzavírá. Chtěl jsem Ti alespoň ve zkratce povědět o svém smýšlení a zamyslet se nad tím, v čem jsme si blízcí, respektive co bych si přál. Proto ta slova o Marxovi a snahách o obrodu a nový rozvoj socialismu v Československu.

Každý kdo zná Tvé, zejména ty rozsáhlejší práce, si myslím uvědomuje, že právě Ty máš blízko k takovým všezahrnujícím, komplexním pohledům na různé aktuální současné problémy doma i ve světě a v celkovém obrazu se Ti neztrácejí jednotlivé základní komponenty. V tom vidím jistý základ pro další zamyšlení a zkoumání, podněty pravi i připravenost přijímat, co přináší iniciativa a činnost určitých kolektivů i jednotlivců, aby se znovu neupadlo do jednostrannosti, zjednodušování a vulgarizací.

Myslím si, že něco víš o tom, jak je to ne snadné, náročné a jakou to dá fušku. Tys to v mnohém dokázal.

Buď tedy hodně zdrav!

12. května

Václav Slavík

BYLOJE I DUMY

Milý Jirko,

byl jsi jedním z ne příliš četných "ústavních činitelů", kteří měli pochopení pro tuto problematiku a věděli, co znamená. Tak místo kytky pár řádků o věcech, o kterých jsme často hovořili. K úplnosti a všestrannosti to má daleko. Nemám k dispozici žádné dokumenty ani z toho úseku, kde jsem sama pracovala, protože jsem je musela zanechat na místě. Nemám materiály církví a tehdejších aktivistů, neboť nepovažuji za možné si je v současné situaci vypůjčovat, aniž by je to přivedlo do potíží. Tím méně dostupné a zcela neznámé jsou materiály, které by nám mohly objasnit postoje a akce zahraničních činitelů, ať již jde o Moskvu nebo o Vatikán.

Chtěla bych alespoň v neúplnosti ozřejmit postoje, motivaci a úsilí těch marxistů, kteří se angažovali na úseku dialogu s křesťany a církevně politické problematiky. Pokusit se zachytit tehdejší atmosféru, představy a snahy bez ohledu na to, jak byly pozdějším vývojem překonány a bez ohledu na to, jak naivní a nedotažené se to vše může jevit z dnešní perspektivy a ve světle pozdějších zkušeností. Každá lidská snaha, která byla zmařena, nutně vzbuzuje podobný dojem. Ale žádná snaha, která byla míněna opravdově, není marná a nezanechává beze stopy.

Mrika Kadlecová

1. Dědictví

Z hlediska vnitřní situace Československa po druhé světové válce nebyly důvody pro vznik žádné formy kulturního boje nebo proticírkevního tažení. V tomto směru byly předpoklady klidného soužití státu a církve

lepší než po roce 1918, kdy vznikl moderní československý stát.

Težkrát spolu s pádem Habsburků utrpěla značnou ztrátu prestiže i katolická církev, ideová opora podunajské monarchie. Katolicismus byl počiťován jako protičeský, protidemokratický, násilně naroubovaný a snaha o emancipaci se vnějšně projevila třemi silnými vlnami výstupů z církve v letech 1918-20, 1925 (kdy na protest proti Husovým oslavám odjíždí ze země papežský nuncius) a konečně v roce 1930.

Většinou z těch, kteří se rozešli s římskou církví, se konstituovala nová československá církev husitská, která je dodnes početně nejsilnější nekatolickou církví u nás. Všeobecné volání po odluce církve od státu nebylo sice realizováno, zůstává však stále živé až do konce první republiky.

V Košickém vládním programu není odluka státu a církve ani proklamována. V roce 1945 byly zcela samozřejmě a bez problémů obnoveny diplomatické styky s Vatikánem. Po druhé světové válce byl značný rozdíl mezi situací v českých zemích a na Slovensku. Pro charakteristiku slovenské problematiky se opírám o dokument o vývoji situace na Slovensku ze 7. VII. 1944, jehož autory jsou pravděpodobně soudruzi Šmidke, Husák a Novomeský. Konstatuje se v něm, že na Slovensku je obyvatelstvo přibližně z 80% katolické, zbytek tvoří evangelíci. Židé byli prakticky zlikvidováni, z původních 87 tisíc bylo více než 60 tisíc vyvezeno do koncentračních táborů v Polsku.

Evangelíci, ač menšinová, byli v politických úřadech první Masarykovy republiky na vedoucích místech. Když byla ČSR rozbita, odešli z čelných funkcí a až na výjimky si "zachovali čisté ruce". K veslu se dostali katolíci a církev se luďáckým teroristickým režimem zcela zkompromitovala. Tiso, hlava fašistického Slovenského

štátu, byl katolický kněz, 12 kněží bylo ve slovenském armádě, 3 ve vládě. Faráři byli starosty, předsedy organizací Hlinkovy strany a gardy, všude řečnili a bojovali, denuncovali opozici. Znemožnili se tak dokonale, že znechucení se projevilo i poklesem náboženské horlivosti obyvatelstva.

(Dokument byl zkráceně otištěn v srpnu 1969 v Novém slovu č. 32 a 33.)

Zcela rozdílná byla situace v českých zemích. Většina katolického i nekatolického kléru byla v opozici proti Němcům a kolaborantům, účastnila se odboje nebo s ním alespoň sympatizovala. 371 katolických kněží bylo persekuvováno, 8 z nich popraveno. Ve vězeních seděli věřící i komunisté. Atmosféra, která se ve společném boji vytvořila, neměla tendenci se vyhrocovat k vzájemné nesnášenlivosti.

Narozdíl od Slovenska došlo za války k určitému zvýšení zájmu o náboženství, a to i mezi inteligencí. Tento jev nebyl však příliš výrazný a nikterak nemohl zvrátit poměr mezi tradičně vyšší religiozitou Slovenska ve srovnání s českými zeměmi.

I nadále zůstával podstatný rozdíl v charakteru církevně politické situace v obou částech republiky: silnější, militantnější církev na Slovensku, aktivní v mocensko politické oblasti a propojená s ní nejrůznějšími kontakty a konexemi; nižší religiozita a vliv církví v českých zemích, zato církevní a náboženský život byl mnohotvárnější a tendence politického klerikalismu nebyly jeho převládajícím projevem.

Rozdíl mezi situací v českých zemích a na Slovensku není dobová momentka bez následků. Zkušenosti z doby války formovaly postoje a chápání náboženské problematiky u celé generace marxistů. Rozdílný zorný úhel na tuto problematiku se u mnohých slovenských a českých komunistických politiků i teoretiků projevoval ještě po uplynutí čtvrtiny století.

Pokud hovoříme o tom, že střetnutí státu a církve po osvobození nebylo historicky nutné, neznamená to, že vztah byl bezkonfliktní. Sporné otázky tu byly od počátku: potrestání kolaborantů a zrádců, odsun německých kněží, nedotknutelnost církevního majetku včetně konfiskovaných statků německých řádů, rozsaň činnosti katolických laických organizací, znovuzřízení církevních škol, povinné vyučování náboženství, diskutovala se i otázka jednotných odborů, jednotné organizace mládeže i účast kněží v národních výborech. To vše jsou problémy, které se v té či oné míře mohou vyskytovat mezi kterýmkoliv státem a církví a nesčetné zkušenosti ukazují, že jsou časem řešitelné.

Situace se zkomplikovala, když docházelo k přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Zde se nakupila řada skutečností, které ve svém souhrnu a v dané době vedly ke konfliktu téměř nevyhnutelně. Na pořad se dostaly již specifické problémy soužití církví a státu za socialismu, jež dosud nikde na světě neměly úspěšnou předlohu řešení, která by byla alespoň povzbuzením, příkladem možnosti. Nelehko by se řešily i mezi partnery dlouhodobě vzájemně seznámenými a sžitými. Bylo dost úskalí, na nichž mohla stroskotat nejen zlá vůle, ale i nedostatek zkušeností, nešikovnost, uspěchanost nebo zase nedůvěřivé váhání.

Stát znova a znova zdůrazňoval zásadu plné svobody svědomí, rovnoprávnosti občanů bez ohledu na světový názor, naprostou toleranci vůči náboženství. Od církví vyžadoval loyaltitu a nezasaňování do politického boje, zvláště pak, aby neusměrňovaly věřící ke spolupráci jen s určitými politickými stranami a proudy a nezakazovaly jim angažovanost ve stranách jiných. Je třeba vidět, že projekt socialistické přestavby společnosti vytyčený komunisty byl církvi přinejmenším cizí. Byla sama velkým pozemkovým vlastníkem, kapitalistickým pod-

nikatelen, měla svazky s mezinárodními institucemi stejného charakteru, měla rozdílnou sociální doktrinu a naprosto vyhraněný názor na nedotknutelnost soukromého vlastnictví. I když stát nehodlal církev napadat pro její náboženské ideje, nemohl ji také šanovat jako pozemkového vlastníka, když byla na pořadu dne pozemková reforma a vyvlastňování podniků soukromého charakteru.

Katolická církev - nebo alespoň některé její složky - se chtěla stát hrází proti komunistickému nástupu. Foto konstatování zní jedním jako obžaloba, jiným jako heroizace jejího poslání. V tomto bodě střetnutí bylo nezbytné, i když jeho pradkost, formy a důsledky zdaleka nebyly předem fatálně dány. Stále zřetelněji však nazrávala konfrontace dvou myšlenkových soustav, z nichž každá měla v sobě tendenci přetvořit celou společnost k obrazu svému, programově univerzálních, které neponechávaly žádnou otázku nezodpovězenou a žádný kout nedotčen.

Pokud bychom se omezili na představy a plány "československé cesty k socialismu" a vycházeli pouze z domácí situace, je nepravděpodobné, že by vývoj vzal směr a spád, který se pak uskutečnil. Stýkání a potýkání se však nedělo ve vzduchoprázdnu, ale se šarlivě pozorností a direktivními pokyny Moskvy i Říma, kominformy a kurie. Do řešení se promítaly zájmy dvou mocenských a ideových centrál, vybavených minimální dávkou pochopení a tolerance. Obě byly ochotny obětovat svému vidění světa nejen ty druhé, ale i ty své. Nemáme iluze o směru působení Stalinovy Moskvy, ale ani o směru působení kurie ztělesňované Piem XII. Ani jedna ani druhá strana nepřispívaly k obrušování hran a v žádné z nich se zatím nedalo tušit, že je přede dveřmi XX. sjezd KSSS a II. Vatikánský koncil. Úvahy o možnosti historického kompromisu zatím neměly své jméno.

Únorem 1948 ztratila církev svoji ekonomickou základnu i možnost najít obhájce svých zájmů v politické

instituci nezávislé na KSČ.

Pokusy o uspokojující soužití se však děly nejen před únorem, ale i po něm a fakticky až do léta 1949 byla živá snaha vyřešit vzájemný poměr dohodou. Ironií osudu se konflikt zauzlil kolem odmítnutí biskupů uveřejnit prohlášení s kladným stanoviskem k nové vládě a kolem požadavku, aby církev dovolila kněžím i nadále kandidovat do státních orgánů. Časté zvraty a dlouhodobé přerušení jednání svědčí o tom, že rozhovory nebyly lehké. Například pouhý týden poté, co Gottwald navštívil Svatovítský chrám, kde arcibiskup Beran sloužil Te Deum na počest jeho volby prezidentem, vyhlašuje ordinariát suspensí a divinis J. Flojgara, který neuposlechl zákaz kandidovat a přijal funkci ve vládě. Stát považoval distanci duchovenstva za nebezpečnou demonstraci proti rodící se nové moci, tím výraznější, že zákaz spolupráce nebo trest za ni nebyl vyhlášen ani proti kněžím, kteří aktivně spolupracovali s německým fašismem, ani proti kněžím, kteří měli funkce ministrů v předúnorové vládě.

Stát se snažil chránit a povzbudit duchovní, kteří byli ochotni se angažovat tím, že je inspiroval k vytvoření vlastního hnutí, nezávislého na ordinariátech. Tento krok opět církev považovala za zásah do svých vnitřních záležitostí a sdružení katolíků tohoto typu za schismatické.

Definitivní konec pokusům o loyální spolužití učinil exkomunikační dekret z 13. 7. 1949, jímž byli vyobcováni z církve komunisté a dokonce i čtenáři komunistického tisku.

Vztah státu a církvi byl poté řešen jednostranným mocenským aktem, vyhlášením tzv. církevních zákonů, tj. zákona č. 217, jímž byl zřízen Státní úřad pro věci církevní a zákon č. 218 o hospodářském zabezpečení církví. Národní shromáždění je schválilo dne 14. 10. 1949.

Církevní zákony samy o sobě nebyly drakonským opatřením a nikterak z nich nevyplývala řada omezení církevního života, která se později praktikovala. Pochybná teorie o zostřování třídního boje po převzetí moci zdůvodňovala stále tvrdší utahování šroubu - a to nejen ve vztahu k náboženství. Zákony byly doplňovány na konkrétnizovány řadou doplňujících ustanovení, jež teprve vytvořila síť, v níž se dusila každá aktivita.

Doba, v níž se hroutí jednání mezi církví a státem je současně dobou, v níž se rodí praktiky a ovzduší, oficiálně nazývané "deformace socialismu", "kult osobnosti". Nemí zde místo ani na popis, tím méně na analýzu tohoto jevu. Je třeba však vidět, že procesy s představiteli řádů a s církevní hierarchií v letech 1950 a 1951, jimiž měl být zlomen odpor duchovenstva, probíhaly již plně ve známém duchu nezákonnosti a byly svým způsobem generálkou k nadcházejícím procesům s komunistickými funkcionáři. Obvinění na nich vznesená a přiznání, která tam odezněla, jsou stejně neprácká a vykonstruovaná.

V padesátých letech byla učiněna do církevní struktury a života řada zásahů, které normální fungování církví podstatně a trvale ochromily.

Byly prakticky zlikvidovány řády, i když tento krok nebyl právně dotažen jejich zánikem či zrušením, řecko-katolická církev byla zrušena a sloučena s církví pravoslavnou, katoličtí biskupové byli v řadě diecézí zbaveni práva vykonávat svoji funkci a jiní dostali do svých úřadů státní zamecnence. Bylo značně omezeno přijímání bohoslovců na teologické fakulty, bylo silně zredukováno vyučování náboženství ve školách, církevní zákony byly doplňovány směrnici a instrukcemi, které daleko překračovaly jejich původní smysl a záměr a orgánům státního dohledu dávaly prakticky neomezené možnosti vměšování hlavně do personálních záležitostí církví. Církevní

tisk a publikace náboženského charakteru byly podrobeny předběžné cenzuře a to, co vycházelo ani kvalitou ani množstvím neodpovídalo skutečné potřebě.

Nekatolické církve byly sice církevními zákony formálně zrovnoprávněny s dříve privilegovanou katolickou církví, ale prakticky docházelo k jejich "rekatolizaci". Státní orgány totiž nebraly zřetel na jejich specifickou vnitřní organizační strukturu a jednak z neznalosti a necitlivosti, jednak pro jednoduchost řízení je vtlačovaly do stejného vzorce hierarchické struktury jako katolíky.

Styk se zahraničními centry a souvěrci byl pro křesťany omezen na minimum a pokud k němu došlo bez předchozího souhlasu, byl nezřídka kvalifikován jako činnost státu nepřátelské nebo dokonce špionáž.

Po úmoru byly zrušeny občanské organizace volno-myšlenkářů a proletářských bezvěrců, které se v našich zemích tradičně zabývaly šířením ateismu a boj s náboženstvím byl přenesen i na půdu státních institucí jakožto součást oficiální marxisticko-leninské ideologie. Tím - bez ohledu na proklamace a záměry - ve sféře myšlenkové konfrontace počal působit mocenský aspekt v kadrové politice. Pro věřící se řada povolání buď zcela uzavřela nebo se stala dostupnými jen výjimečně či jen na nižší úrovni.

Nebylo by správné vyvolat představu, že padesátá léta a jejich pozdější dozrávání byla speciálně zaměřena proti církvím a věřícím. Uvedená fakta pouze dokládají, jak se metody řízení společnosti projevovaly v té specifické oblasti, o níž hovoříme.

2. Pokus o soužití

Pokud vím, všichni soudruzi, kteří se v r. 1968 snažili o uspokojivé řešení vztahu mezi věřícími a státem, se otázkami náboženství zabývali řadu let jako specialisté na marxistickou kritiku náboženství a vě-

deckateistickou výchovou. Pracovali jak teoreticky, tak jako propagandisté a byli ve větší nebo menší míře zařazení do práce různých stranických orgánů a komisí.

Kritika náboženství - jako všechna společenskovědní odvětví - vycházela od padesátých let výhradně ze sovětské školy a stalinské interpretace marxismu.¹⁾ Další vývoj šel k pečlivějšímu a samostatnějšímu studiu klasiků, dále ke studiu současných zahraničních autorů z oblasti religionistiky, sociologie náboženství, psychologie náboženství aj. a současně s tím i k objevování té podoby náboženství, církví a teologie, jakou byly ve 20. století. Zde nám k překlenutí mezer velmi pomohli západoevropští a polští marxisté.²⁾

Na základě solidnějšího studia jsme "objevili" alespoň z části (zdaleka ne však úplně) jak to u nás s náboženstvím a věřícími vypadá a mohli upustit od opakování тезí, které neodpovídaly skutečnosti. Tím také skončil monolog. Křesťané, kteří dosud nereagovali, začali mít zájem o diskusi. Marxisté, kteří dosud poslouchali jen jeden druhého, začali objevovat i smysl slov pronesených v jiné myšlenkové struktuře. Začal dialog, začalo kritické hodnocení skutečnosti, vzájemných vztahů, jejich oprávněnosti a zdůvodněnosti.

O "genesi" marxistického ateistického myšlení se nezmínuji proto, že bych to považovala za zvláště zajímavé samo o sobě, ale protože jsem přesvědčena, že se zde projevuje obecná zákonitost, platná pro obě strany. Jakmile se začne "ten druhý" zkoumat poctivě a do hloubky, nutně dojde místo svévolného obviňování k pochopení a vzájemnému respektu. To ovšem neznamená obsahový souhlas, "přechod" na druhou stranu nebo snahu směřovat neslučitelné. Je to však cesta od podezřívání k důvěře, od urážek k dialogu.

Neplatí to jen o vztahu mezi různými myšlenkovými soustavami. Tento jev můžeme pozorovat i uvnitř sou-

stavy a vystopovat jej v každé speciální oblasti, ať již jde o filozofii, ekonomii, právo, historii ... Se zvyšováním kvalifikace a úrovně pracovníků se daná disciplína postupně zbavuje apriorních ideologických klíšé, vystavuje prověrce kritického zkoumání "poučky", které původně tvořily její obsah. Znovu a znovu se nastupuje cesta od utopie k vědě, od schematu ke skutečnosti, od citací k poznávání.

Pokud držitelé moci z jakýchkoliv důvodů nemají zájem na rozvoji skutečného poznání (které je předpokladem účinného řízení a dosahování žádoucích směrů pohybu společnosti) dochází ke kritice kritiků a v přípravě případně, že se tito nepodřídí, k jejich výměně. Na místo kvalifikovaných kádrů jsou dosazeni do vědeckých a pedagogických pracovišť noví lidé, kteří buď svou nezralostí, neznalostí nebo bezcharakterností zaručují, že budou reprodukovat pouze žádané apologetické téze. Je to marný zásah. Mozek, ten podivuhodný mandarin se nedá zastavit, když byl jednou postrčen na cestu hledání, byť to původní pokusitel vůbec nemyslel vážně. Nedá pokoj, dokud nedosáhne svého, žene se neustupně za poznáním a vyslovením pravdy i za cenu sebezničení. Kruh se uzavírá, v moment, kdy se z makety titulárního vědátora vykuklí produktivní samostatně myslící pracovník, nastupuje kritika znepokojené moci a podle míry své sterility dusí nebo zcela likviduje nově vyhlíhlou vědu. Cyklus naroubování, zrání a oškubání trvá přibližně 15 až 20 let a v praxi zdaleka není tak jednoduchý a autonomní. Je ovlivňován mírou izolovanosti a závalostí dané země, stavem ostatních vědních disciplín, všeobecné kulturní úrovně a po generace vžitých návyků kritického myšlení či jejich absence. Samozřejmě v neposlední řadě zde působí celkový stav společnosti, atmosféra, která může kolísat od ustrnulé apatie v důsledku zažitých porážek až ke zjitřeným situacím akčního napětí, jež může vyvolávat stejně zoufalství (Polsko 1980) jako

naděje (ČSSR 1968 -).

Po lednovém plénu ÚV KSČ bylo možné pozorovat v církvích zvýšený zájem o politické dění a nadějně očekávání. Až do konce února však na tomto poli nedošlo k viditelnému pohybu, dokonce ještě projevy k výročí 25. února mají nepříliš změněný tón ve srovnání s minulými léty.

Pod hladinou se však vyvíjí horečná aktivita, která kulminuje v březnu. Na straně věřícího církvi se navazují přerušované horizontální i vertikální kontakty, usoustavňují vzájemné informace, konzultují eventuelní možné kroky a formulují soubory vlastních požadavků.

Marxisté, kteří se až již v praxi nebo v teorii zabývali problematikou náboženství a církví zasedali "permanentně" na sekretariátě ÚV KSČ, kde vrcholila zásadní diskuse o přístupu k této otázce a kritika dosavadního řešení. Reformní komunisté, kteří se rekrutovali radikální změnu linie a hlavně jejího uskutečňování v praxi. Trvali i na kadrových změnách, které by zabezpečily obrat. Byl to vyčerpávající finiš konfrontace dvojího pojetí, která se na této půdě (a pochopitelně nejen zde) rozvíjela již několik let.

Typické je, že ačkoliv pokračoval na všech tradičních fórech (Filozofická fakulta, Sociologický ústav, Jircháře ...) teoretický dialog mezi marxisty a křesťany, o této prakticky politické aktivitě, která probíhala paralelně, žádná strana druhou neinformovala. Marxisté striktně dodržovali zásadu, že dokud není věc probojovaná a schválená, nesmí se s ní "ven" na nestranické fórum. Křesťané se zřejmě obávali, že by jejich aktivity mohl zmařit trestní postih.

Jaro propuklo přesně a na všech stranách najednou. 21. března byly schváleny předsednictvem ÚV KSČ "Připomínky ke koncepci církevně politické práce a vztahu společnosti k věřícím a návrhy na nejbližší

postup", které znamenaly zásadní zlom dosavadního pojetí a otevíraly cestu demokratickému vývoji. Současně s přijetím tohoto materiálu byla provedena i personální výměna vedení Sekretariátu pro věci církevní. Místo Karla Hruby byla ředitelkou jmenována dr. Kadlecová, odbor pro katolické záležitosti vedl dr. Jaroslav Hranička, šéfem odboru pro nekatolické církve se stal dr. Ladislav Prokšpek. Na Slovensku ke změnám ve vedení církevně politického aparátu nedošlo, avšak tehdejší Sekretariát měl celostátní kompetenci.

Stejného dne 21. března se rozpadlo Mírové hnutí katolického duchovenstva, jehož celé předsednictvo na podnět biskupa Tomáška abdikovalo. Krátce poté došlo k obdobné situaci i na Slovensku. "Mírové hnutí" nebylo klérem pocíťováno jako jeho vlastní organizace, ale jako cizí těleso, jednostranná převodní páka státních direktiv. Jeho vedení se právem vytýkalo, že projevovalo lhostejnost k zájmům a potřebám církve a věřících a nevystupovalo na jejich obranu ani v nejkřiklavějších případech. K abdikaci vedení došlo i v České katolické charitě, účelovém zařízení katolické církve. Biskup Tomášek jmenoval nové redakční rady do Katolických novin a Duchovního a pastýře, časopisů katolické církve. 23. března byly oficiálně předloženy státním orgánům souhrnné požadavky katolických biskupů a brzy následovala i obdobná podání nekatolických církví. Jak v souhrnech požadavků, tak v celé pozdější aktivitě katolické církve a evangelických církví bylo možno pozorovat některé charakteristické rozdíly. Základní panel požadavků katolických biskupů se týkal vlastních záležitostí církve. Evangelici se pochopitelně na nás obraceli také v první řadě s problémy věřících a církví, ale tyto byly zapojeny do celospolečenského kontextu a pojaty jako součást boje za lidská a občanská práva. Katolíci se snažili vnést svou specifickou problematiku do spektra celospolečenského

problematicke.

Poslední březnovou dekádou končí první období pražského jara v církevně politické oblasti. Období zpočátku navenek téměř neznatelné, ale tím závažnější, neboť se v něm otevřely dveře a probíjely zásady pro další vývoj.

Následující období (od konce března do konce srpna) je nejbouřlivější etapou "jara" ve sledované oblasti. Propuká horečná aktivita církví, nesená jednak pocitem euforie z uvolněného ovzduší, jednak snahou dobyt se všeho hned a bez průtahů v nevysloveném strachu, že by příležitost mohla uniknout. Církevní tisk zbavený cenzury ventiluje křivdy a těžkosti, které věřící vytrpěli, vedení církví předkládá státním orgánům návrhy změn a požadavků na nové uspořádání věcí. Katolíci organizují podpisovou akci k podpoře požadavků biskupů, v níž soustředili na 60 tisíc podpisů. Na Sekretariát denně chodí desítky návštěvníků a stovky dopisů s žádostmi o nápravu křivd či schválení nejružnějších záležitostí od osobních problémů až po nejobecnější otázky. V této situaci se ukázalo, že faktické rozbití církevní hierarchické struktury katolické církve je dvojnásobnou zbraní. V diecézích, kde chyběla skutečná biskupská autorita, se nejsilněji projevovaly obtížně kontrolovatelné, v podstatě živelné tlaky. Vystupovali jednotlivci nebo skupiny bez politické zkušenosti nebo skupiny - což bylo ještě horší, s představami historicky dávno překonanými.

V době našeho nástupu byl v českých zemích jediným úřadujícím biskupem dr. Tomášek v Praze a považoval tudíž za své právo i povinnost zasahovat autoritativními radami do diecézí, vedených kapitulními vikáři. Nebyla to nejšťastnější situace. Byl nejednou stržen naléháním netrpělivého okolí a prospělo by, kdyby některé kroky mohly být zvázeny vyrovnanější úvahou biskupského sboru. Příliš rychlá akcelerace a příliš prudké

brzdění jsou málo bezpečné na neznámé silnici. V tomto směru byla situace na Slovensku stabilizovanější, tři diecéze byly vedeny biskupy, z nichž zvláště výraznou osobností byl sídelní biskup nitranský, dr. Keczey.

Je třeba zdůraznit, že přeměrně vystoupení a výstřelky nikterak neudávaly tón a v celkovém obrazu byly nepodstatné. Církevní oblast jich nebyla ušetřena - v žádném případě však nebyly její specifickou. Vezmeme-li v úvahu, co zažili za předcházejících 20 let, musíme se spíše divit, jak uměřeně a zodpovědně křesťané ve své většině vystupovali.³⁾

Sekretariát nemusel čelit jen tomuto tlaku kritiky a netrpělivosti. Byl zde neméně silný nápor z opačné strany, i když se neprojevoval v masmédiích, demonstracích nebo peticích. Nemám na mysli jen známé konservativní síly, které se cítily obrodným procesem přistřiženy, postiženy a ohroženy ve svých mocenských pozicích. Socialistické hnutí (nejen komunisté!) se od svých počátků dostávalo nezdůvěry do střetu hlavně s katolickým klérem, což mělo za následek široce zakořeněnou nedůvěru k němu.⁴⁾ Nemálo naprosto poctivých prostých lidí se obracelo na nejrůznější orgány a obavy, zda nepouštíme ducha z láhve, nedáváme slovo těm, kteří vždy bojovali proti pokroku. Byli to většinou starší lidé a my jsme je chápali tím spíše, měli jsme s nimi totožný cíl a smysl životního úsilí. Rozdíl byl pouze v tom, že oni ustrnuli u starých zázitků a zkušeností a my jsme byli sto zpracovat i zkušenost posledních dvou desetiletí a vyvodit z ní důsledky. Právě v té horečné době jara nám šlo o to, abychom socialismu vrátili jeho tvář, aby náš stát byl vlastí všech občanů, silný a stabilizovaný jejich důvěrou, aby marxismus byl rehabilitován jako skutečně humanitní ideál, vědecká teorie, abychom dokázali, že komunistická strana je schopna řešit a spravedlivě vyřešit každou otázku, včetně náboženské, abychom socialistic-

kou skutečnost učinili opravdu přitažlivou a ne odpuzující strachem pro lidi, kteří hledají cestu. Potřebovali jsme rehabilitaci více než oběti našich "deformací" a rehabilitací křesťanů jsme rehabilitovali sebe. Tragické meze možnosti jakéhokoli odčinění minulosti jsme ovšem chápali také - čas je jednoaměrný. Movoříme-li o tom, co podle našeho názoru ze strany křesťanů znesnadňovalo hladký průběh prací, je třeba zmínit se i o našem podílu. Handicapů a chyb nebylo málo. Již to, že aktivita církví vyvřela ve stejnou dobu jako bylo uveřejněno stranické rozhodnutí realizovat návrhy na řešení náboženské otázky, bylo pro naši práci velmi nevýhodné. Neměli jsme sice zpoždění, ale ztratili jsme potřebný předstih. Připravený program demokratizačních opatření se mohl jevit jako ústupová reakce na kladené požadavky.

Byli jsme si vědomi, že prvním předpokladem uznání správnosti našeho počínání a prosazení jakýchkoli zásadnějších změn je, aby postup církví a jejich mluvčí byl uměřený a seriózní. Neměli jsme dopustit nejmenší vybočení z mezí zákona a platných směrnic a to ani tam, kde jsme jejich ustanovení sami pokládali za nepřiměřeně tvrdé. Pracovali jsme na návrzích nových předpisů - ale pokud ten který zákon nebo nařízení bylo v platnosti, trvali jsme striktně na jejich dodržování. Takový postoj Sekretariátu zdaleka nebyl populární, byl však nezbytný v zájmu věci. Ve všech stranických usneseních bylo jasně podmíněno, že míra a stupeň zásadního řešení poměru mezi státem a církví záleží především na loyaltě církví k socialistickému zřízení. Neměli jsme pustit uzdu ničemu, co by mohlo vyvolat byt i jen dojem negativního vztahu.

Nové vedení Sekretariátu vystupovalo velmi sporadicky a zdrženlivě na veřejnosti a v tisku. Objasňovali jsme základní zásady nového postoje k církevně-politickým otázkám, ale nepovažovali jsme za prospěšné

dělat kolem naší práce mnoho pokřiku a senzací. Zvláště disciplinovaně jsme dodržovali zásadu, že není přípustné přenášet na veřejnost konkrétní návrhy řešení, ke kterým se dosud orgány nevyjádřily. Tato rezervovanost opět mohla působit zvláště v tak excitované době nepřiznávě. Byli jsme si vědomi, že zatěžujeme na hranice únosné meze požadavek důvěry v naši dobrou vůli - neměli jsme však jiné východisko. Byli jsme si vědomi i toho, že sama tato zásada je nedemokratická, dokud však byla v platnosti, dodržovali jsme ji.

Zpočátku jsme měli nezalé obavy za zasahování (ať již přímého nebo nepřímého) zahraničních církevních centrál, emigrantských skupin, přehorlivých jednotlivců a západního tisku vůbec. Byli jsme v tomto bodě ^{pod}vliveni vlastních ideologických strašidel. Věnovali jsme proto nemálo úsilí a času na objasňování smyslu a cílů církevní politiky v kontextu s celkovým děním v ČSSR. Pokud se nám podařilo sledovat, západní novináři se chovali seriózně, snažili se pochopit naše záměry a psali o nich více méně objektivně. Po celou dobu svého působení jsme se také nesetkali s tím, že by naši církevní představitelé nebo věřící byli svými zahraničními souvěrci nebo představenými manévrováni do střetnutí se státními orgány. Naopak, získali jsme dojem, že venku posuzují situaci mnohem realističtěji než mnozí naši vlastní občané a snaží se tlumit extrémní postoje.

Přepjaté obavy ze západního vměšování byly praktickou chybou jen tím, že jsme této otázce věnovali zbytečně mnoho drahocenného času. Mnohem osuďovější chybou, svědčící o politické ^{naivitě} byla v opačném extrému. Když jsme prodiskutovali smysl a důvody svých záměrů se soudruhy z bratrských zemí, byli jsme natolik přesvědčeni, že jsme získali jejich porozumění, že jsme nepovažovali za nutné ujišťovat je znova a znova o samozřejmém. Byli jsme si jisti, že si rozumíme, že chceme totéž: ozdravění a posílení socia-

listické společnosti a nápravu deformací. Naše soudružské svazky a vzájemná důvěra byly pro nás tak přirozenou podmínkou existence, že nás ani nenapadlo, že by mohly být vzaty v pochybnost. A právě v tomto směru bylo třeba věnovat vysvětlování a objasňování mnohem více úsilí, permanentní pozornost, vyhledávat pro to každou příležitost bez ohledu na čas a únavu.

Při nástupu do funkcí jsme se domnívali, že v podstatě známe situaci na svěřeném úseku a máme reálný propracovaný projekt, prakticky proveditelný během půl roku. V této první etapě měly být odstraněny nejtíživější překážky, aby bylo možno přistoupit v klidu k propracování základních koncepcí a jejich variant. Příprava a jednání by pak již nebyly ani pod tlakem času ani apriorních obranných postojů, neboť fungování církevních institucí by bylo již uspokojivě zajištěno a integraci křesťanů do společnosti by nestála v cestě žádná podstatná omezení. Tento časový (nejen časový) předpoklad se ukázal iluzorní. Nepočítali jsme s často týdny trvající neprůchodností materiálů směrem nahoru do státních a státních orgánů. Cesty byly doslova ucpány množstvím návrhů ze všech oblastí. Při tradiční centralizaci rozhodování se vedle sebe kupily problémy zásadního charakteru a dílčí otázky, jež by mohl bez újmy rozhodnout rezortní orgán - kdyby mu nechyběla pravomoc. Prátny v řešení vyvolávaly nové vlny aktivity křesťanů, rozčileně naléhajících na realizaci nebo alespoň zodpovězení svých požadavků. Urgence a odpovědi na urgence, uklidňování, vysvětlování, půtky s těmi, kdo ignorovali zákon, polykaly čas do té míry, že uvažovaný půlrok by nestačil ani tehdy, kdyby nebyl tak dramaticky zkrácen. Uvědomíme-li si, do jak kratičkého úseku byly směřovány události tzv. pražského jara (a kolik času bylo blokováno jedinou oblastí mezinárodních vztahů) nebylo to málo materiálů, které byly zpracovány, projednány a schváleny.

Řada problémů, na něž si věřící stěžovali, neměla vůbec charakter specifického potlačování náboženství (i když se jim tak nutně musela jevit), nýbrž byla vyvolána všeobecným omezením občanských práv a svobod. Byla řešena rozvojem demokratizačního procesu a úloha Sekretariátu spočívala v tom, aby pozitivní změny, probíhající ve veřejném životě plynně a bez konfliktů realizovala i ve vztahu k věřícím a církvím a současně zabezpečoval, aby nemohly být zneužity proti socialismu.⁵⁾

Do tohoto bloku problémů patřilo zejména

- uvolnění cenzury náboženského a církevního tisku
- odstranění některých omezení, týkajících se "kádrového stropu" věřících⁶⁾
- možnost shromažďování věřících
- možnost styku ordinářů se Svatou Stolicí
- možnost styku představitelů nekatolických církví s bratrskými církvemi v zahraničí a vůbec umožnění kontaktů se souvěrci
- regulace nákladu novin a časopisů podle zájmu čtenářů⁷⁾
- možnost svobodných voleb do orgánů církví a křesťanských organizací
- možnost provedení změn v redakcích křesťanských periodik, atd.

Demokratizace v uvedených oblastech se týkala největšího počtu občanů, měla rozhodující vliv na změnu atmosféry a odstranila nejtíže pociťovanou diskriminací. Uspokojení jejich zájmů bylo současně zárukou, že náboženského přesvědčení nebude zneužito k politickým spekulacím a věřící se nestanou objektem manipulace antisocialistických sil.

Specifickou problematikou, kterou musel Sekretariát řešit, byly záležitosti církevních osob a organizací a jejich vztahu ke státním orgánům.

Ve vztahu k duchovenstvu a církvím jsme vycházeli

ze zásady, že uvnitř církvi je třeba být v kontaktu se všemi skupinami duchovenstva i laiků, znát jejich názory, snažit se získat jejich důvěru a aktivní loyaltitu. Bylo nám jasné, že se nelze v žádném případě opírat o jedince bez důvěry a vážnosti mezi jejich souvěrci, protože tyto osoby nás jen diskreditují a izolují od těch, za jejichž představitele byli vydáváni. Je samozřejmě, že ke všem směrům a skupinám náš vztah nemohl být stejný. Nejblíže nám byly osobnosti, které jsou představiteli progresivních teologických proudů, u nichž ochota aktivně se angažovat na půdě socialismu spolu s marxisty je zakotvena ve vnitřní logice jejich vlastní interpretace křesťanství.

První úkolem nového vedení bylo zajistit, aby státní aparát přestal s praktikou neodůvodněných šikan vůči duchovním a věřícím a zbytečně nezasahoval do vnitrocírkevních záležitostí a dále, aby byli z nesprávných zařízení propuštěni zbylí duchovní.

Byly prověřeny případy odebraných souhlasů a postupně byly vyřizovány prakticky všechny žádosti o udělení souhlasu k duchovenské činnosti.

Byl vypracován přehled rehabilitačních požadavků a dán impuls k zahájení rehabilitačního řízení u příslušníků církevní hierarchie.

Byla zahájena činnost rehabilitační komise pro případy správní rehabilitace.

Byl udělen státní souhlas k výkonu činnosti biskupů, u nichž nebylo zákonných překážek (byli to pánevé Klouček z českoslevobudějovické diecéze, Skoupý z brněnské diecéze a Š. Trochta z litoměřické diecéze) a byla uvedena do funkcí řada představitelů nekatolických církví, kteří byli nově zvoleni. Byla povolena činnost řeckokatolické církve.

Bylo přikročeno k novelizaci církevních zákonů (např. vydány nové směrnice o udělování státních souhlasů, směrnice o vyučování náboženství, směrnice o

zrušení předběžné cenzury vnitrocírkevních tiskovin a oběžníků).

Byla zrušena směrná čísla pro přijímání posluchačů na bohoslovecké fakulty a nezasahovali jsme do jejich výběru.

Byla zahájena jednání o navrácení některých kultovních místností.

Zahájilo se soustřeďování podkladů pro řešení otázky katolických ženských i mužských řeholních společností.

Při řešení všech těchto otázek byl státní orgán ve stálém styku s představiteli zainteresovaných církevních složek a snažil se najít řešení, které by jejich oprávněné požadavky uspokojovalo.

Byli jsme přirozeně si vědomi, že nejme ani první, ani jedinou socialistickou zemí, která se snaží vyřešit otázky soužití státu a církví. Vedení Sekretariátu požádalo obdobné instituce v ostatních evropských socialistických zemích (s výjimkou Albánie) o zaslání materiálů, z nichž bychom se mohli co nejpodrobněji poučit o vývoji a stavu vztahů mezi církvemi a státem.

Zpráva a rozbor, které jsme takto získali, byly pro nás velkým přínosem, neboť jednak jsme se seznámili s různými variantami přístupu k jednotlivým aspektům, jednak jsme získali jistotu, že svými záměry a reformami nikterak nepřestupujeme rámec, uplatňovaný v té či oné bratrské zemi. Jediné, čím jsme se odlišovali bylo tempo změn a atmosféra, v níž probíhaly.

Nejtrpčí zjištění bylo, že naše země, tak bohatá tradicemi tolerance a demokracie sklouzla v předcházejících letech k potlačovatelským praktikám, které neměly ani obdoby, ani opodstatnění.

21. srpen znamenal šok a zlom. Postoje obou stran jsou jasně zachyceny ve třech materiálech, které byly publikovány krátce za sebou.

Časově prvním je svolání Sekretariátu pro věci církevní duchovním a věřícím všech církví. "Víme, že svoboda náboženství je věc, která vám leží na srdci nejvíce a jste znepokojeni o její osud", praví se v něm. "Pamatujte však, že nebudete svobodni jako křesťané, nebudete-li svobodni jako občané". Věřící se vy-
zývají, aby spolu se všemi ostatními byli jednotni v nekompromisním odporu proti okupaci, v důsledném po-
račování demokratické linie naší politiky, formulované a zahájené lednem a ve věrnosti legálním orgánům a před-
stavitelům země, kteří musí být osvobozeni. Dále se v svolání konkrétně nastiňuje, co jako křesťané mohou udělat v dané situaci. Postoj Sekretariátu byl přijat a porozuměním a sympatiemi, byl pochopen jako doklad toho, že marxisté stojí za svým slovem bez ohledu na změněné okolnosti.

Záhy přišlo z Vysokan varovné upozornění, že (ať již z politické naivitiy nebo dokonce s určitým zámě-
rem) jsou mezi lidmi šířeny představy, jako by bylo možné vyřešit zoufalou situaci prohlášením Českosloven-
ska za neutrální stát. Z obav, aby takové úvahy nena-
lazly odezvu mezi křesťany, jsme urychleně svolali na Sekretariát představitele všech církví, kteří byli v Praze při časové tízni a přerušených komunikacích dosa-
žitelní. Vysvětlili jsme jim vzniklou situaci a nebez-
pečí, že by šířením iluzí o neutralitě mohlo být zneu-
žito jako dočasně dodatečného zdůvodnění vpádu a
"důkazu jeho oprávněnosti. Nadále jsme do jednání ne-
zasahovali, poslechali jsme mezvané církevní osobnosti s prosbou, aby záležitost ze svých pozic v klidu zvá-
žili a pokud uznají za vhodné se k ní vyjádřili. Vy-
sledkem jejich jednání bylo "Poselství všech křesťan-
ských církví v ČSSR k domácím a světové veřejnosti",
v němž vedle řady dalších myšlenek bylo i naprosto
jednoznačné odmítavé stanovisko k neutralitě. Říká se
v něm: "Apelujeme na vaši odpovědnost za další řešení

situace, v níž jsme se ocitli se svým suverenním státem, jeho legální vládou a vším lidem. Pamatujte, že jen mocí ducha můžeme tuto situaci zvládnout. ... V této souvislosti také upozorňujeme na přitažlivé heslo neutrality, které v dané politické situaci by mohlo být vykládáno jako zrada mezinárodního socialistického hnutí, k němuž se náš lid nepřestal hlásit. Nikdy jsme nechtěli a nechceme být nezaujatými diváky v tomto světě. Víme, že v demokraticky socialistické společnosti se uskutečňuje nemalá část křesťanského programu evangelia Ježíše Krista. Z těchto důvodů odmítáme neutralitu, stejně jako odmítáme okupaci. Prohlašujeme, že spolu s naší legální vládou a KSČ neopustíme cestu našeho demokratického socialismu. Tato cesta znamená jedinou reálnou budoucnost ČSSR."

Třetí prohlášení je z doby po návratu našich představitelů z Moskvy a odráží se v něm již nová fáze vývoje. Osobnosti, které podepsaly v Moskvě těžké a nepopulární dohody potřebovaly podporu svého kroku. Církev jim ji dala. Stalo se tak v Jirchářích 2. září na shromáždění zástupců křesťanských církví, na němž se sešly hlavy církví a teologických fakult i další vůdčí osobnosti římskokatolické, pravoslavné a protestantských církví. Svým složením to bylo nejautoritativnější shromáždění církevních činitelů, které se u nás v posledních desetiletích sešlo. V úvodu hovořil prof. A. Žiak, generální dozorce Slovenské evangelické církve a poslanec národního shromáždění a dr. Kadlecová. Další jednání bylo opět výhradně v kruhu církevních činitelů. Ve výsledném prohlášení "Všem křesťanům v naší československé republice" se k meritu věci říká následující: "Děkujeme všem ústavním činitelům v čele s prezidentem republiky I. Svobodou, kteří v zájmu života a cti národa našeho socialistického státu se v dané tísní rozhodli pro cestu postupné konsolidace poměrů, vzniklých vstupem armád některých států Varšavské smlouvy na území našeho státu. Oceňujeme, že se konsolidace poměrů v na-

ší socialistické republiky za úsilí našeho lidu děje - jak doufáme bude dít - pod vedením prezidenta republiky L. Svobody, Národního shromáždění v čele s J. Smrkovským, vlády O. Černíka a v čele s Alexandrem Dubčekem, jímž všichni důvěřujeme.

Děkujeme Vám, bratři a sestry, že jste ve zkouškách minulých dnů projevili takovou morální sílu, rozvahu, jednotu i obětavost a že jste se varovali všeho, co by mohlo ohrozit naději na řešení těžké situace.

Podle svého křesťanského svědomí hlásíme se k uskutečňování pravdy, spravedlnosti, svobody a lidské rovnosti v demokratickém socialismu. To je důvod naší solidarity a věrnosti socialistickému zřízení."

Srpen neznamenal okamžitý konec obrodného procesu. Dokud bylo možné, pokračovali jsme v započaté práci a podařilo se ještě uskutečnit řadu záměrů. Nejvýznamnější bylo znovuzřízení katolické teologické fakulty v Olomouci. Kromě toho jsme také již mohli vyhodnotit výsledky některých opatření, jako např. nové organizace výuky náboženství pro děti 2 - 9 třídy nebo uvolněného náboru studentů bohosloví. Naš odhad procenta dětí, přihlášených na náboženství při naprosto absenci administrativních nebo psychologických zábran se kryl s očekávanou skutečností překvapivě přesně a počet studentů na obou fakultách byl dokonce nižší nežli jsme předpokládali se zřetelem k tomu, že se mohli přihlásit i všichni ti, jímž v tom bylo v minulých letech zbránováno. Katastrofální věkové složení oloučického kleru by podle našich propočtů vyžadovalo mnohem vyšší přírůstek dorostu, pokud by v následujících letech měli být uspokojováni alespoň základní potřeby věřících.

V druhé polovině 68 roku a v prvních měsících roku následujícího byla také vypracována řada dalších návrhů, jako např. zásady pro uvažované jednání s Vatikánem, úpravy platů duchovních, zásadní reorganizace struktury

státního církevně politického aparátu atd. Uskutečnění se však již odsouvalo do prázdna, stále těsnější prostor se nakonec uzavřel docela. V procesu normalizace byly likvidovány všechny konkrétní kroky, které se uskutečnily v roce 1968 a pochopitelně vzala za své atmosféra, která události doprovázela. Nabízí se otázka, zda celé úsilí mělo smysl, zda z něho vůbec něco zůstalo.

Dominávám se, že význam zkušenosti je v tom, že byl proveden důkaz, že spolužití křesťanů a marxistů jako rovného s rovným na základě spolupráce a vzájemné důvěry v rámci socialistického státu je možné. Vnější porážka tento výsledek neodbourala.

Po celou dobu nebyl žádnou církví formulován ani jediný požadavek návratu pozemkového a kapitálového vlastnictví, jímž v minulosti disponovaly. Zájem o návrat ke kapitalismu byl nulový, ani úvahy na toto téma se vůbec nevyskytly.⁸⁾

Po celou dobu žádná z církví nezaútočila na některého z našich spojenců a nevzala v pochybnost naše mezinárodní svazky. Ani v nejkritičtějším momentu zhroucení všech iluzí a citového šoku církve nepodlehly například ošidnému volání po neutralitě, naopak, pomohly straně jej korigovat.

Ve dnech, kdy stát a strana nedisponovaly žádnými prostředky donucení a opíraly se pouze o důvěru a dobrovolnou aktivitu lidu, křesťané bez podmínek a remiscencí jednali stejně jako celý národ - neizolovali se a nevyčkávali, ale projevovali činnou loyaltitu vládě, kterou poznali také jako svoji.

Emigrace, která po srpnu nabyla neúnosných rozměrů, byla mezi duchovními naprosto výjimečným jevem. Zůstali u těch, které vedli a za něž nesli odpovědnost.

Také marxisté dokázali jak v průběhu obrodného procesu, tak po jeho porážce, že postoj k náboženství a církvím nebyl dočasný trikový manévr, že pro ně vyplývá z jejich pojetí marxismu a přesvědčení, že pouze zachová-

vání lidských a občanských práv může zabezpečit upevnění a zdravý rozvoj socialismu.

Snad i to málo stojí za to připomenout právě dnes, kdy si s trpkostí klademe otázku: Byl vůbec někdy XX. sjezd? Bylo II. Vaticanum?

Zdá se to tak strašně, strašně dávno.

Poznámky

- 1) Sovětská škola byla v té době poznamenána zvláště následujícími skutečnostmi:

Ruská společnost nebyla zasažena renesancí, reformací a osvícenstvím. Tyto proudy v Evropě provedly společenskou kritiku církevních institucí a racionalistickou kritiku náboženství. V Rusku mezeru, kterou po sobě zanechala absence radikálního revolučního nástupu buržoazie, zaplňuje se zpožděním teprve dělnické hnutí. Důsledkem je, že marxistická kritika náboženství je propletena - a někdy bývá i započínána - s kritikou osvícenskou.

V předrevolučním Rusku existoval bezprostřední služebná spjatost pravoslavií s carismem, nemající na západě obdoby. Toto sepětí vedlo jednak k extrémně tvrdému střetnutí v revoluci, jednak v teoretické reflexi služebnost náboženské ideologie a církvi byla chápána zjednodušeně a nezprostředkovaně. Ježto po porážce byla činnost církvi omezena prakticky na kultovní prostory, kritika náboženství a jeho vyznávání se míjely. Ateistická propaganda měla jednosměrný charakter bez kontroly účinnosti zpětnou vazbou.

- 2) Ze západoevropských marxistů byly pro nás nejsilnější inspirací myšlenky italských soudruhů - Gramsciho, Togliattiho, Longa, později Berlinguera - ale i některých teoretiků z KPS a KS Španělska. Jejich úsilí o historický kompromis, nový pohled na možnosti spolupráce marxistů a křesťanů, na socialistický stát a jeho funkce byly blízké českému myšlení a citění, našim zkušenostem a tradicím. Při studiu těchto materiálů jsme si začali s úzkostí uvědomovat, jak daleko jsme se vzdálili původním východiskům, a to nikoliv z nějaké revoluční nezbytnosti, ale naopak ze zabydleného dogmatického primitivismu. Bylo také stále nesnesitelnější poznání, že v protikladu s řečmi o internacionální spolupráci a pomoci, naše praxe socialistické země vlastně podráždí boj komunistů na západě a zbavuje je věrohodnosti.

V Polsku je náboženská a církevní problematika radikálně odlišná od československé. V zemi existuje silná církev a řadou teoretických a pedagogických institucí, vzdělanými teology na světové úrovni, s propracovaným základem křesťanské filozofie, se sebevědomím masové opory v národě a pro nás nepředstavitelnými publikačními možnostmi. Vulgarizace v kritice neprojde, každý tvrzení musí být dokázáno argumentem, ne autoritou. Silná církev nutí i ateismus, aby byl na úrovni, práv svému protivníku, jenž má v sobě zabudovaná residua a protijedy ze všech polemik, které historicky předcházely. Polští soudruzi byli v té době také méně izolováni než my, lépe zásobeni odbornou literaturou a tudíž nám mohli výrazně pomoci v základní orientaci.

- 3) Exhibicionisté, unášení duchaplností a odvahou vlastních výroků i malicherných schválností jsou zákonitým okrajovým jevem při každém procesu přeměny totalitního režimu k demokratičtějším formám vlády. Přiznámé je, že většinou těchto postav se reálné vidění vrátilo s prvními tankem. Řadí u nás zděrazňujeme dlouhé a hluboké demokratické tradice a ne vždy bereme dostatečně v úvahu, že byly také dlouhodobě přerušeny. Vyrostla celá generace, která je v praxi nezažila nebo jen několika záblesky. Demokratickým formám vlády i jednání se bylo třeba znovu učit. A nejdříve se lidé naučí psát, potom mluvit a teprve nakonec to nejtěžší, vnímat, co říkají jiní. Tak úplně se nedá přeskočit žádný stupeň.
- 4) Stačí připomenout např. výzkum prestiže různých povolání, provedený před druhou světovou válkou, kde se kněží dostali v hodnocení na předposlední místo (před advokáty).
- 5) Nikdy jsme se netajili tím, že veškerá tolerance a svoboda má své meze a těmi je podstata socialismu a svazky s revolučním dělnickým hnutím.
- 6) Uvolnění cenzury a vydavatelských omezení mělo za následek prudký několikanásobný růst nákladu katolický periodik. Po prvním mrazu zájem opět rychle klesá. Okruh čtenářů evangelického tisku se také rozšířil, ale zdaleka ne tak výrazně. Zato však nedošlo k propadu zájmu, křivka četnosti zůstala v podstatě plynulá.
- 6) Důsledné odstranění diskriminací vyplývalo již ze zásady formulované v Akčním programu, kde se výslovně říkalo, že "... počítáme i s lidmi věřícími, se všemi, kteří se chtějí na základě své víry jako rovní s rovnými, jako plnoprávní budovatelé socialistické společnosti účastnit plnění všech našich náročných úkolů".

- 8) Můžeme si být jisti, že se to netýkalo jen veřejných vystoupení. Církev, která za 2000 let prošla nejtráznějšími zkušenostmi, zajiště zná cesty, jak přivést lidi do pohybu, aniž by se sama projevila jako inspirátor. Její vliv byl relativně nejsilnější na venkově mezi rolníky - a ani tam se nerozpadlo žádné JZD, nezvazalo se volání po návratu půdy jednotlivcům.

Milý Jirko,

nebylo mnoho příležitostí pro naše častá setkání, nebyli jsme nikdy to, čemu se říká první spolupracovníci a tak - protože tu jsou mnohem povolenější - se zdá, že je zbytečné, abych přicházela se svou troškou do mlýna. A přece pocítuji naléhavou potřebu vyjádřit víc, nežli stručné blahopřání.

Především je mi důvěrně známa doba, ve které jsi prožil celý svůj dosavadní rušný život. Krize první republiky a nástup fašismu. Patřil jsi k oněm mladým sociálním demokratům, kteří rychle pochopili, že staré partijské záštity musí jít stranou. Díky takovým jako jsi byl Ty, tvořila se společná fronta proti fašismu, živá, nezatěžovaná vzájemnou malichernou podezřívavostí a falešně chápanými stranickými zájmy. Pak přišla okupace. Každý ví, jak bylo těžké pokračovat. Jak málo bylo těch, kteří byli ochotni riskovat život, a Ty jsi k nim patřil.

Přišla poválečná léta. Svým způsobem snad nejtěžší doba, do které se dostal mladý člověk, který přijal za cíl svého života vytvoření svobodné lidské společnosti. Situace byla zdánlivě jednoznačná a naprosto jasná a přece netušeně a nevidaně složitá. Pohutky a argumenty některých - jak se nám tehdy zdálo syčků, ba nepřátel - byly takové, že navzbuzovaly důvěru. Ale především jsme byli hlouzí, protože jsme žili hektickým vypětím finišujících bělců, s očima upřenými pouze k cílové pásce. Je jen přirozené, že převážná část Tvých dosavadních zkušeností Tě vedla s většinou dobrých a čestných lidí Tvé generace mezi ty, kteří se domnívali, že právě šturmuji nebe.

A pak přišla ta doba, kdy skutečné rysy společnosti se začaly jevit nejprve v náznacích, pak v stále jasnějších obrysech, jako když ponoříš bílý list exponovaného fotopapíru do vývojky, a ta Ti ukáže, jaký film byl na něj exponován. A věrejší účastníci toho slavného finíše zírali.

Nebylo málo těch, kteří ze zbabělosti i z obavy o vlastní osud raději zavřeli oči a neznali se k některým svým věrejšími druhům. I tentokrát jsi šel tou nejméně schůdnou a pohodlnou cestou. Byl jsi opět mezi těmi, kteří se stejnou úporností, s jakou pomáhali včera této společnosti na svět, se nyní pokoušeli o její nápravu. A v tom jsi nepolevil, ať jsi byl ministrem nebo mluvčím charty.

Proboha, vyšel mi z toho historický exkurs. Příčinou není jen nemoc profesionála. Spíše obava, že při současné devalvací slov a pojmů by to, co cítím, znělo jako fráze. Totiž, že jsem Tě vždy viděla mezi těmi, jimž hlavním smyslem života bylo dosažení nejvyšší možné míry svobody a spravedlnosti pro lidi a že ses nebál dát za to v sázku svůj život, natož kariéru. Nemohu si pomoci, Jirko, já pro to neznám jiný výraz nežli hrdinství a z existence takových lidí, jako jsi Ty, čerpám sílu pro další konání.

A ještě jedna veledůležitá věc. Nepřipomínal jsi nikdy, ani v nejmenším ony hrdiny, které nám propaganda a určitá část "umělecké" tvorby znázorňovala jako zástupy převyšující svalovce. Jsi přímo nápadný svou naprostou nenápadností, která zdaleka nesouvisí s Tvými fyzickými vlastnostmi. V nejtěžších chvílích dokážeš jednat se samozřejmostí a prostotou, kořeněnou bystrou ironií. Vidět u člověka zkušeného daleko více nežli mnozí z nás onen klid, který mění dramatické téměř ve všednost, to je daleko víc nežli posila. Tak i za to a za blažený pocit, který člověka jímá z existence lidí jako jsi Ty, Ti budiž dík a abys nám co nejdéle vydržel.

Tvoje

Hana Mejdrová

Jiřímu Hájkovi

2. konferenci za evropské jaderné odzbrojení
Berlín, květen 1983

Praha, 1. května 1983

Milí přátelé,

pozdání na váš kongres mne potěšilo a poctilo.

Pozvali jste mne, přestože jsem se dosud na soudobém mírovém hnutí ani nepodílel, ani se k jeho východiskům a cílům nevyjádřil. Vaše hnutí vzniklo a vyvíjelo se v době, kdy jsem byl ve vězení a mohl jsem pouze sledovat některé jeho vnější projevy a demonstrace v jednostranně zaměřeném zpravodajství československé televize a tisku. Za necelý rok od mého návratu domů jsem dosud neměl možnost prostudovat dostatek vašich materiálů. V mé zemi nejsou snadno k dispozici. Leccos však vím.

Cítím se být vaším kolegou. Patřím k mírovému hnutí od počátku své veřejné činnosti před čtvrtstoletím. V šedesátých letech jsem usiloval o pochopení světové problematiky a porozumění mezi národy jako redaktor, zahraniční zpravodaj a politický komentátor Československého rozhlasu. V roce 1968 jsem v celospolečenském hnutí za obnovu, známém jako "Pražské jaro", prosazoval principy vnitrosociálního míru a řešení vztahů a problémů národní obce demokratickou dohodou s vědomím, že pouze samosprávný národní a státní celek může vstupovat na mezinárodní jeviště jako účinný mírotrvorný subjekt. Ze stejných pohnutek jsem vystupoval v rozhlase v týdnu srpnové intervence vojsk Varšavské smlouvy, protože jakékoli násilné řešení jen oddaluje možnosti míru ponížením znásilněné země, špatným příkladem útočníků a vytvářením skepse o mezinárodním právním řádu, důvěryhodnosti těch či oněch států a smysluplnosti uzavírání dohod. V letech sedmdesátých, když jsem byl spolu se stovkami dalších zbaven možnosti veřejně působit v tisku, jsem se podílel na hledání nových možností jak překonat následky násilného řešení,

obnovit postupně ztracenou důvěru a vytvořit nové perspektivy vnitrospolečenského a tím i evropského a světového míru. Dnes už téměř patnáct let působí potlačení československé obrody jako argument proti úsilí o dorozumění. Směřování ke společenské dohodě uvnitř naší společnosti by posloužilo jako argument pro mír. Ze stejných pohnutek jsem uvítal Helsinské dohody, podepsal spolu s dalšími Chartu 77 a přijal úkol jejího mluvčího a od mého úsilí o mír v obci domácí i mezinárodní mne neodvrátilo ani tříleté vězení za tuto činnost. Nebyl jsem ve vězení rád. Museli-li jsme však tuto zkoušku podstoupit, pomáhalo nám ji snášet vědomí solidarity, projevené nám i mnohými z vás a za níž nemohu nikdy dostatečně poděkovat. Víte však sami z vlastní, byť v jiných poměrech získané zkušenosti, že pravda a spravedlnost, vlastní základy jakéhokoli dorozumění a tedy i míru, se neprosazují lehko a člověk musí být připraven za ně ručit.

Bezprostředním cílem vašeho hnutí je Evropa bez jaderných zbraní. Dnes konkrétně snaha zabránit rozmístění nových raket středního doletu v západní Evropě a následkům, které toto rozmístění může přinést a které si dosud lze v úplnosti těžko představit.

Nevím, zda jsme opravdu vstoupili do nejnebezpečnější dekády lidských dějin. Možná. Vím však, že prosadí-li se nová etapa zbrojení, padnou jí za oběť další neobnovitelné přírodní, energetické a lidské zdroje, dále utrpí naděje v rozumný svět a místo kultivace občanské odpovědnosti a svobodného klimatu se posílí pocity stresu, bezmoci a beznaděje, mezi nimiž se dobře daří jen primitivním a paranoidním mocenským koncepcím byrokratických, vojenských a policejních aparátů.

Nevěřím ve smysl jakékoli nové vojenské techniky. Spory o rovnováhu či převahu v jaderných zbraních, o počty těch či oněch raket, sliby nových systémů, které proniknou obranou protivníka či naopak zničí protivníkovy střely ještě nad jeho územím, o tom, která vojenská doktrina je útočná a která obranná, vzájemné obviňování z podněcování závodů ve zbrojení, moralizování na adresu druhých doprovázené samochválou vlastních postojů atd., to vše

působí na soudobé světové klima a zhoršuje reálné vztahy ve světě. Ve skutečnosti je to vše od nich odvozeno.

Skutečné příčiny napětí jsou v neschopnosti mnohých vlád dohodnout se s vlastními obyvateli, ve snaze některých uzurpovat si větší podíl na světovém řádu než jaký jim přísluší, v neochotě vzdát se nespravedlivých nároků, v úsilí získat právně, politicky či morálně neoprávněné výhody na úkor druhých, přičemž se toto snažení kryje různými ideologiemi, antiideologiemi nebo předstíráním pomoci či ochrany. Nevěřím, že mocní chtějí válku, v níž by nutně zahynuli i oni sami. Nevzdávají se však militarismu, protože strach z použití moderních zbraní tlumí vůli národů po větší nezávislosti a důstojném životě ve svobodě. Vždyť lidské hodnoty, výsledek tisíciletého kulturního vývoje, jsou v takové atmosféře vnímány i v okleštěné a stále více oklešťované podobě jako luxus, je-li v sázce sama existence života na zemi.

Lze vést nekonečné spory, kde začít rozmatávat toto klubko. Některé vaše vlády a vaši spoluobčané, ale i někteří moji přátelé ve střední a východní Evropě, vám vytýkají, že jste se zaměřili proti jadernému zbrojení ve vašich zemích. Podle nich oslabujete západní společenství vůči hrozbě z Východu, zvláště když na Východě podobné hnutí proti vlastnímu zbrojení není adekvátní vašemu. Říkají, že kdybyste byli úspěšní, stala by se odzbrojená Evropa hračkou supervelmocí nebo přímo té bližší, Sovětského svazu. Zneužíváte prý přitom demokratičnosti vašich společností a neberete na vědomí jednostrannost, která z toho plyne.

Z řady důvodů považuji tyto pochyby a obavy za přehnané. Uvedu alespoň tři:

1) Ať se to zdá jakkoli jednostranné, zametat je třeba především před vlastním prahem. Vy dnes usilujete o zastavení nových raket a za sebe už jsem řekl, že jsem s vámi. Máme však různé výchozí situace. Například pro nás je zatím nejpodstatnější úsilí o zajištění práva na vyslovení vlastního názoru, bez něhož nelze zaujmout stanovisko ani ke zbrojení ve vlastní zemi. Nedivte se, že mnohým u nás připadá za těchto okolností trapné kritizovat vaše vlády, i když by to rádi učinili. Nebo: Evropské

odzbrojování a uvolnění nemůže být například takového rázu, že by se jím uvolnily zdroje supervelmocí pro větší nátlak v jiných částech světa. Některé země, mj. Čína a Japonsko, už vyslovily své znepokojení. Zdroje jsou naopak potřebné např. pro rozvojovou pomoc, výzkum nových energií, ochranu životního prostředí. Všechny tyto a jiné problémy současného světa tvoří spojité nádoby a každý nemůže dělat všechno. Prorážejme tedy tam, kde cítíme aktuální potřebu. Nezapomeňme však podporovat ostatní, jejichž okamžité úkoly jsou odlišné, nicméně paralelní s našimi. Heslo: "Mír je nedělitelný!" znamená, že uspějeme jen společně nebo vůbec ne.

2) Neměli bychom se dát mýlit tvrzením, že ohrožujete své demokratické společnosti, když užíváte právo vyjádřit vlastní názor. Vzdát se tohoto práva předem znamená podryvat demokracii, existující jen jako nepřetržitý proces, v němž se reprodukuje. Z vlastní zkušenosti víme, že jakmile se tento proces přeruší, jakkoli a z jakýchkoli důvodů, je pouze vládní moci dovoleno rozhodovat a vyslovovat se o tom, co je a není správné, o pravdě nemluvě, je nesmírně obtížné tento poměrně nedávný výhonek evropské civilizace znovu vzkřísit a pěstovat.

3) Obavy z oslabení té či oné strany v mocenské rovnováze považují za stejně naivní jako i opačnou víru, že kdokoli z nás uspěje izolovaně s jednoznačným, jakkoli oprávněným požadavkem. Nebudou-li obě supervelmoci přinuceny k ústupkům, nebo raději, nebudou-li k nim ochotny z vlastního zájmu, rakety budou instalovány, ať budeme křičet sebehlasitěji. Vlády získají dostatečně silnou mlčící většinu, aby mohly své záměry provést. Bude to naše společná porážka.

Je však možný i výsledek opačný, byť méně zřetelný, dosahovaný jen postupně a zdlouhavě, s různými oklikami a zpětnými zvraty. Mnohé mluví v náš prospěch i ve srovnání s někdejšími zklamáními nadějami poloviny let padesátých, či po podpisu helsinských dohod. Cena zbrojení mnohonásobně vzrostla a sám smysl strategie jaderného odstrašení se zpochybnil. Jak napsal v létě loňského roku dokonce bývalý prezident Nixon: "Hrozba vzájemné sebevraždy zkrátka není věrohodná." Iluze o nekonečném růstu s dostatečnými zdroji vystřídal vědomí o jejich vyčerpatelnosti. Vliv ideologií se dále oslabil a je stále více vytlačován vědomím, že jde především o to, jaký je každodenní život lidí,

zda mají co jíst, kde spát a zda a jak mohou realizovat své osobní, profesionální, kulturní a společenské potřeby, zájmy a tužby.

Evropa, osvobozená od konfrontace, od jaderných, ale i konvenčních zbraní, od tragického rozdělení na dva mocenské bloky je velký cíl, pro mnohé snad neuskutečnitelný sen. Věnujme mu své síly s vědomím, že jsme na samém začátku tohoto procesu, který nám přinese ještě nemálo zklamání, jak o tom svědčí například zatímní vývoj v Polsku. Je to úkol komplexní, vyžadující mnohé společenské změny uvnitř evropských států, ve vztazích mezi nimi, mezi bloky, supervelmocemi, Východem a Západem, ale také Severem a Jihem, tedy nové sebeuvědomění Evropy a její začlenění do spravedlivého světového řádu.

Souhlasím s vámi, že je třeba jednat tak, jako by taková svobodná Evropa, jednotná v tvořivé pluralitě, už existovala. Však i my, signatáři Charty 77 v Československu se chováme, jako by mezinárodní pakty o lidských právech, které jsou u nás parlamentem ratifikovanými zákony, už platily. Není jiné cesty jak ověřovat skutečnou vůli vlád než konfrontovat jejich sliby a tvrzení se svobodnou vůlí občanů v kterékoli zemi i v mezinárodním společenství jako celku. Zastupují-li vlády jen partikulární zájmy národních či blokových mocenských elit, snažme se vytvářet evropské hnutí občanů, prosazující společné, univerzální lidské hodnoty. Tradice evropské civilizace a kultury nás k tomu zavazuje. Současně je zdrojem optimismu.

Lituji, že se nemohu zúčastnit vašeho jednání a doufám ve spolupráci s vámi na četných úkolech, které nás čekají.

Váš

Jiří Dienstbier

Ke stavu české společnosti v období t.zv. konsolidace

/ Komparace sociálního klimatu 60. a 70. let /

Zdeněk Jičínský

Základní rozdíl mezi obdobími tzv. normalizace a obdobími 60. let včetně "pražského jara", jímž vyvrcholil reformně-kritický proces předchozích let, byl v celkové proměně společenských poměrů, klimatu, atmosféry v celé společnosti i v jednotlivých strukturách a člancích politicko-státního systému a jejich fungování, v ekonomice, v kulturní oblasti a jejích institucích, v povaze a působení mass medií atd.

Ve sféře, která je předmětem tohoto pojednání, se tato změna projevila i zánikem tenze mezi společenskou teorií a praxí, jež v průběhu 60. let trvale narůstala a byla charakteristickým rysem tohoto období. V tomto napětí tkvěl i důležitý zdroj působení a tlaku na praxi státních, politických a hospodářských orgánů z hlediska dodržování zákonnosti, ochrany a zajišťování práv a svobod občanů, ve směru zvyšování úrovně právní kultury v činnosti těchto orgánů i v životě celé společnosti. Toto pnutí vyrůstalo z naděje - a zároveň se z něj tato naděje i rodila - že socialistický vývoj v ČSSR má pozitivní perspektivu, že jeho "zlepšování" je nejen možné, ale i reálné, jak určité trendy a skutečné výsledky v 60. letech prokazovaly. I evoluce v oblasti občanských práv a svobod se postupně rozšiřujícím okruhu lidí jevila - a také i byla - alibná, pozitivní; motivovala jejich chování společensky prospěšným a užitečným směrem; vedla je k tomu, že projevovali větší zájem o "věci veřejné", že byli více ochotni angažovat se v zaměstnání i mimo ně, projevovali iniciativu různého druhu atd.

Ideový a kulturní život v ČSSR byl tehdy, měřeno měřítky sovětského bloku, bohatý, pestrý, členitý a jeho úroveň se trvale zvyšovala; rostla informovanost lidí, zá-

jem o vzdělání v nových vědních oborech, o studium a aplikace nových vědeckých a technických poznatků, k čemuž přispívala poměrně široká výměna informací i rozšiřující se počet čs. občanů cestujících do zahraničí, zvl. i na západ, a to nejen turistů, ale především různých odborníků, vědců i kulturních představitelů, kteří na těchto cestách navazovali významné osobní i institucionální kontakty, které jsou nezbytné pro rozvoj vědeckých styků a jež umožňovaly mj. pravidelnější a soustavnější výměnu vědeckých a technických informací. Zároveň byly tehdy častější i návštěvy vědců a kulturních i hospodářských pracovníků ze zahraničí v Československu. Na základě těchto poznání se čs. pracovníci snažili pozvedat úroveň čs. vědy a techniky; působili k tomu, aby se čs. věda a kultura otvírala světu a aby také sama výrazně do světa pronikala / viz např. mezinárodní úspěchy čs. filmu v této době/. To vše přispívalo k překonávání provinciální omezenosti a spokojenosti. Život čs. společnosti dostával tak četné intenzivní podněty k dynamičtějšímu pohybu. Přitom se lidé ze zahraničních cest vraceli dobrovolně zpět do vlasti; nikdo z významných čs. vědců i kulturních tvůrců tehdy také neemigroval, což je závažný rozdíl proti období tzv. konsolidace v 70. letech. Čs. zástupci měli možnost zúčastnit se na nejvýznamnějších vědeckých i kulturních kongresech, symposiích a pod. Většina z nich měla mezinárodní kontakty. Jezdili do zahraničí aniž se museli obávat, že více navyjedou, že jejich další cesta nebude "v souladu se státními zájmy". Zároveň si uvědomovali, že v Československu se možnosti pro tvořivou vědeckou i kulturní práci rozšiřují a zlepšují; měli rovněž pocit profesionální prestiže a odpovědnosti za tento rozvoj. V rámci celkového přetváření společenského klimatu i tyto jevy působily k tomu, že problém emigrace na západ včetně "odlivu mozků" tehdy neexistoval; svoboda pohybu / pobytu/ počala tehdy dostávat reálnější obsah stejně jako svoboda vědeckého bádání i umělecké tvorby.

V čs. společnosti vzrůstal aktivní zájem o problematiku vědecko-technické revoluce a pozitivní tlak k realizaci jejích poznatků a výsledků v čs. ekonomické a společenské pra-

xi. Zkušenosti z počátku zavádění nové soustavy řízení národního hospodářství byly celkově velmi povzbuzující.^{1/}

1/ Tento obecný hodnotiví soud potvrzují závěry studie "Bilance" hospodářské konsolidace", jež se opírá o zevrubnou analýzu období uskutečňování ekonomické reformy a pozdějšího tzv. konsolidovaného čs. hospodářství v 70. letech. Ve studii se píše : " Léta ekonomické reformy byla nejúspěšnější v celé poválečné historii našeho hospodářství. V těchto letech bylo dosaženo nejvyšších ročních temp růstu osobní spotřeby a nevýrobní spotřeby celkem rostla nepatrně rychleji pouze v období 1948 - 1955, které ovšem málo z hlediska růstových možností mimořádné podmínky. Je třeba podtrhnout, že těchto vysokých přírůstků výroby bylo dosaženo při současném růstu podílu akumulace na užitém národním důchodu a při rychlejším růstu vytvořeného národního důchodu než užitého. Nebylo to tedy ani na úkor budoucnosti, ani na úkor zhoršování vnější ekonomické rovnováhy.

zdrojem tohoto růstu spotřeby byla efektivnost ve využívání zdrojů. Léta 1966 - 1968 byla jediným obdobím v celém poválečném vývoji, kdy vytvořený národní důchod rostl rychleji než výrobní spotřeba."

- Ekonomická revue, jaro 1980, VI. str. 2 -16.

V tomto vývoji se ukazovalo, že v čs. společnosti jsou nenalezené pozitivní zdroje a síly, které nejenom chtěly, ale zřejmě by byly i s to překonat její dosavadní stagnaci, dosáhnout jejího ozdravení, její nové dynamiky v různých oblastech života společnosti. V tomto vývoji se začaly rozšiřovat existující a vznikat i nové možnosti - oproti dosavadnímu stavu - pro svobodnější život konkrétních lidí, slábl tlak na jejich přizpůsobování se požadavkům systému podle abstraktních schémat "socialistického člověka".

Prosazující se intence života proměňovaly tehdy, řečeno s V. Havlem,^{1/} politicky / t.j. koncepčně, strukturálně i " klimaticky" / obecné uspořádání a oslabovaly na všech rovinách manipulaci společnosti.

" Šlo tehdy prostě o výsledek tlaku / v roce 1968 v Československu - Z.J. / nejrozmanitějších, tu důslednějších, tu jen polovičatých " spontánních" pokusů o svobodnější myšlení, nezávislou tvorbu a politickou reflexi; o dlouhodobé " spontánní" a nenápadné vrůstání " nezávislého života společnosti" do existujících struktur...; tedy o proces pozvolného " probouzení společnosti"... Impulsy k tomuto probouzení nemusely přitom přicházet výhradně z " nezávislého života společnosti" jako nějak určitěji ohraničitelného sociálního prostředí / ikdyž odtud samozřejmě přicházely a tento jejich původ je dodnes nedocěňován /, ale jejich zdrojem mohla být prostě konfrontace lidí z oficiálních struktur, identifikujících se více či méně s oficiální ideologií, se skutečností, jaká opravdu byla a jak se jí postupně vyjevovala v podobě prohlubujících se latentních společenských krizí a vlastní hořké zkušenosti s pravou povahou moci a jejího fungování / v tomto bodě mám na mysli především početnou vrstvu " antidogmatických" reformních komunistů, jak se během let uvnitř oficiálních struktur vytvářela / ... Posttotalitní systém nebyl tehdy v Československu ještě fixován do tak statických, neprodyšných a stabilních forem, jak je tomu dnes, aby si alternativní " samo-strukturaci" přímo nevynucoval; byl / z mnoha historicko-sociálních příčin / přec jen otevřenější; mocenská struktura unavená zkušeností stalinské despotie a bezradně tápající ve své snaze o její bezbolestnou revizi, nezadržitelně uvnitř vyháněla a prostě už nebyla s to nějak inteligentně čelit proměňujícímu se klimatu, procesu prozírání svých mladších příslušníků a tisícerým autentickým životním projevům na " předpolitické" rovině, zabýdlujícím se v onom politicky nepřehledném pomezí oficiálního a neoficiálního."

Výše citovaný rozdíl mezi působením systému v 60. a 70. letech názorně ilustruje osud V. Havla samotného.

V 60. letech se V. Havel stal významným, i mezinárodně uznávaným dramatikem, jehož hry, které se hrály na řadě scén, sklízely velký obdiv a úspěch, i když bývaly kritizovány dogmatickými zastánci oficiální ideologie.

V 70. letech V. Havel jako dramatik pro československou veřejnost již neexistoval, jeho hry se nemohly hrát; pro své názory byl nejprve pronásledován, pak vsazen do vězení, kde si odpykal - po přechdném podmíněném odsouzení - nepodmíněný trest odnětí svobody. Světoznámý dramatik byl ve vězení nucen tvrdě manuálně pracovat, nemohl psát ani si dělat poznámky.

- - - - -

V povědomí poměrně širokých sociálních vrstev byl v druhé polovině / 60. let / poměrně silný optimismus, který se zivil z různých, ne vždy racionálně postižitelných zdrojů, víra či přesvědčení, že vývoj čs. společnosti se mění a může se i dále měnit k lepšímu. I když s odstupem doby se může tehdejší optimismus jevit jako naivní, zjednodušující či přehlížející nebo nedocenující některé vážné problémy dalšího politického, sociálního, hospodářského i kulturního vývoje čs. společnosti v jeho vnitřních i mezinárodních vztazích, přece jen byl zároveň odůvodněný v řadě podstatných stránek, když se opíral o hlavní trendy silného sociálně politického pohybu českého i slovenského národa.

V této souvislosti lze případně citovat slova J.W. Forrestera z r. 1972, který jimi uváděl své úvahy o dohledné budoucnosti tzv. západního světa, jež - byť v jiném smyslu a kontextu - vystihují specifiku situace a celkové společenské atmosféry v 60. letech i v Československu. " Už velice brzy budeme asi snít o " zlatých letech šedesátých", jako o letech, kdy se nám vedlo tak dobře, jako nikdy předtím, a jako se nám už nikdy potom nepovede."

- - - - -

1/ Citováno ze statí B.W. " Zlatá léta šedesátá", Listy, r.X, říjen 1980, č. 5, str. 32.

- - - - -

Ve srovnání s minulými léty sedmdesátými to opravdu byla, jak je autor této studie přesvědčen, aniž se uchyláje k nekritické apologetice "zlatá léta šedesátá".

K. Kosík svého času v zamyšlení nad krizí čs. společnosti v druhé polovině 60. let napísal, budeme-li jeho myšlenku volně parafrázovat, že krize nemusí být nutně jen stavem stagnace, pádku, negativity, ale že může naopak v určitých sférách ev. v rámci života celé společnosti stimulovat rozvoj tvořivých sil, stupňovat jejich pozitivní aktivitu k překonání stavu, který se jim jeví jako negativní.

Krize čs. společnosti v onom období skutečně podněcovala různé síly ke snaze o změnu, o přetváření neuspokojivých poměrů v různých oblastech života společnosti, v ekonomice, kultuře, ve vědeckém životě atd. a také - posléze především - v politice, která se jim zdála - a v určitém ohledu i byla - klíčem k pozitivnímu překonání tohoto stavu. Z existujícího a vytvářejícího se napětí ve společnosti i ve straně, což se projevovalo ve všech politických a státních strukturách, vznikala kladná, společensky prospěšná aktivita, jež byla orientována perspektivně a směřovala - přímo i nepřímo - k překonání stávajícího stavu, k pozitivnímu rozvíjení socialistických vztahů a hodnot.

Stejně tak i různé tvrdé kritiky jednotlivých stránek nebo celého způsobu života společnosti a jejího státně-politického systému a jeho fungování, různých projevů zvrácení a odcizení lidských vztahů, posuzují-li se komplexně jako integrální moment celého, vnitřně ovšem velmi diferencovaného kritického proudu myšlení a společenské praxe a nikoli izolovaně, odtržené od těchto složitých vazeb a procesů, svědčily o poměrně vnitřní síle a vitalitě této společnosti, o její potenci odstraňovat překážky a dávat nové impulzy jejímu vývoji. Vývoji, v němž by se mohly a měly plněji a důsledněji projevit jeho socialistické rysy, jeho humanistické kvality, jak to formulovala v tomto ohledu stále ještě masianisticky orientovaná reformně komunistická ideologie.^{1/}

^{1/} Při kritické analýze je zřejmé, že i čs. reformně komu-

nistická ideologie, byť se stavěla odmítavě k ztrnulému dogmatismu sovětského marxismu-leninismu, a byť se dovolávala i některých nových poznatků sociálních věd, byla stále ještě založena na víře v dějinnou misi dělnické třídy a komunistické strany jako její avantgardy, povolené k tomu vést společnost správným směrem " vpřed", na víře v podstatě náboženské povahy.

Proto také, jak napsal Z. Mlynář při komparaci čs. vývoje v roce 1958 a vývoje v Polsku v létě a na podzim r. 1980, politika reformních komunistů v Československu nebyla tehdy skutečnou politikou ve smyslu umění možného, ale snahou o uskutečňování ideálů, v čemž byl - z tohoto úhlu nahlédnutí - i zdroj jejího neúspěchu.

V tomto ohledu, byť se te na prvý pohled může zdát paradoxní, byly i odsudky lidského zlobotejství, pasivity a cynismu ve vztahu k různým sociálním a mravním zlům a neřestem, pládovaly pro zvyšování mravní úrovně společenského života, pro kultivování základních hodnot v životě lidí, aby konkrétně odlišovali hodnoty pravé od falešných. Kladly náležitě různé otevřené otázky po osobní odpovědnosti člověka za jeho počínání, po smyslu lidského života. Tím přispívaly i k vyjasňování a teoreticky i prakticky přesvědčivému a jasnějšímu - oproti předchozí fázi, jejíž mnohdy primitivní představy ideologicky přežívaly - pojetí a určování vztahu člověka k společnosti a k různým jejím institucionálním strukturám, s nimiž člověk permanentně vycházel do styku. V tomto ideovém, mravním a společensko politickém kontextu se v oné době také šířející a hlouběji počalo formovat vědomí potřeby a nezbytnosti občanské svobody jako nezbytného momentu organických vztahů mezi společností a jejím politickým výrazem, státem. Na tyto ideové procesy uvnitř společnosti, jež reflektovaly nejlepší literární díla a divadelní hry z oné doby i filozofické, právní a etické studie, reagoval ideologicky reformní komunismus svými koncepcemi demokratické strany a celého státně - politického života a posléze v r. 1968 svými představami o " socialismu s lidskou tváří".

Uvedenému převažujícímu optimisticky orientovanému přístupu a nazírání na další vývoj čs. společnosti ^{2/} "se krize technické civilizace", ekologická krize a jiné teoretické

2/ Optimistickou perspektivou se vyznačovaly i práce vědeckého týmu, vedeného R. Richtou, který se zabýval problematikou vědecko technické revoluce. Tyto práce měly poměrně značnou odezvu nejen ve společensko vědních kruzích a mezi inteligencí, ale ovlivnily tehdy i určité moderněji orientované představitelé politické moci i na nejvyšší úrovni.

koncepty, které [] reflektovaly určité základní problémy další existence a budoucnosti tzv. technické civilizace, jevíly tehdy povětšinou jako abstraktně filosofické koncepce, které nemají přímý, bezprostřední vztah a důsledky pro čs. společnost, jež usiluje o svou politickou obrodu a pokud ji dosáhne a uskuteční, bude se moci, disponující větší mírou svobody, lépe a ryhleji rozvíjet " vpřed". Rozuzlování problémů společenského vývoje, jež shledávalo hlavní překážku k jejich řešení v rozporu nadřazenou, často ke konservatismu tendující politikou. A. Novotného jako personifikace politického vedení a skutečnými potřebami sociálně politického pohybu hlavních vrstev a složek společnosti, bylo převážně politické. Řečeno v tehdejší terminologii, v politické obrodě v demokratickém smyslu se shledával nezbytný prostředek k zdravějšímu, přirozenějšímu, v původním smyslu slova normálnějšímu vývoji čs. společnosti vzhledem k jejímu vnitřnímu složením, jejímu historickým kulturním vyznění a zařazení.

Pro časové odstupy nutno dát za pravdu hodnocení V. Havla, že " celý společenský pohyb, jehož vyvrcholením byl rok 1968, nedospěl - co do faktických strukturálních změn - dál, než k reformě, diferenciaci či výměně struktur z hlediska faktické moci přeci jen subalterních..., nedotkl se však nejvlastnějšího jádra mocenské struktury post totalitního systému, totiž jeho politického modelu jako takového, zá-

kladních principů celkového společenského uspořádání, ani jim odpovídajícího modelu hospodářského..., strukturálně se nic nezměnilo podstatně ani ve sféře přímých mocenských nástrojů / armáda, bezpečnost, justice atd./. Na této úrovni nikdy nešlo o víc, než o změnu atmosféry, personální změny, změnu politické linie a především změnu v mocenské praxi. Cokoli nad to, zůstalo ve fázi diskusí a projektů / co do reálného významu došly v tomto ohledu nejdál asi dva oficiálně přijaté projekty: " Akční program KSČ z dubna 1968.. a návrh ekonomické reformy.../".^{1/}

1/ V.Havel, tamtéž, str. 130 - 131

Tento střízlivý soud a závěr však nikterak nezměňuje a neznehodnocuje reálný praktický význam tohoto vývoje a možností, které v něm byly obsaženy a mohly se realizovat, kdyby nebylo došlo k jejich násilnému zmaření vojenskou intervencí v srpnu 1968. Autor nemá iluze o tom, že by se v Československu, i kdyby se splnily všechny požadavky Akčního programu, vytvořila pro všechny občany skutečně demokraticky organizovaná společnost. Je však přesvědčen, že čs. společnost, jakkoli rozporný, složitý a obtížný by byl její další vývoj, by se bez tohoto brutálního vnějšího zásahu, v jehož důsledku byla zbavena možnosti rozhodovat o sobě samé, byla schopna zdravěji, přirozeněji a dynamičtěji rozvíjet. Lidé by byli svobodnější, měli by pozitivnější životní pocit, vědomí jisté lidské a občanské důstojnosti a hodnoty, z něhož by mohly vyrůstat i organičtější vztahy mezi společností / jejími jednotlivými příslušníky a vrstvami a skupinami / a státem. Společnost by byla také lépe vnitřně připravena vyrovnávat se i s novými ekonomickými, energetickými, technologickými, ekologickými a j. problémy, které vyvstaly před lidstvem v plné intenzitě v 70. letech, a na něž znor- malizovaná čs. společnost nestadí reagovat. O tom, že nejde o apriorní nebo jen hypotetický závěr, svědčí její srovnání s vývojem a adaptabilitou maďarské společnosti ve stejném období, jež pro tzv. proces konsolidace v Československu vy-

znívá velmi nepříznivě. Přitom výchozí ekonomické pozice maďarské společnosti byly na přelomu 60. a 70. let mnohem horší než analogické pozice československé. Tuto příznivou relaci však dokázal normalizační režim v 70. letech obrátit v neprospěch Československa.

x x x x x

Konkrétní politické hodnocení reforemního procesu v Československu, t.j. hodnocení z hlediska širších sociálních vrstev bylo diferencované a měnilo se v průběhu času. Takové posuzování sociálně politického vývoje, proponovaných reforem apod. se přirozeně neřídilo nějakými ideálními nebo absolutními měřítky, odpovídajícími určitým modelovým vzorům, ale bylo relativní v tom smyslu, že především porovnávalo, zda a v čem je současný stav, resp. stav, který má nastat, lepší nebo horší, resp. v čem je lepší nebo horší ve vztahu ke stavu nebo vývoji, kterým společnost prošla, a také, byť v menší míře, ve vztahu k situaci sousedních zemí, popř. jinek blízkých národů a států. I při vědomí tohoto jeho charakteru lze přece jen zjistit určité konstanty, hlavní rysy. V tomto hodnocení se projevují nejintenzivnější životní zkušenosti sociálních vrstev a skupin, v nichž hraje velkou roli sociálně psychický fenomén, sociální "ressentiment"; na jejich základě se utvářejí praktické postoje lidí k existující politické realitě. Z těchto postojů, z konkrétního chování konkrétních lidí lze oprávněně dospět k závěru, že velká většina českého národa přijala režim tzv. normalizace, který zplodila vojenská intervence v r. 1968 negativně. Shledává v jeho politice celkové zhoršení / jeho míra se přirozeně může lišit podle sociálních skupin i jednotlivců i v průběhu doby / oproti společenskému pohybu v 60. letech a zvláště v roce 1968.

Nový režim si po období represe a čistek na počátku 70. let vykupoval a zajišťoval vnější souhlas, loajalitu širších sociálních vrstev snahou o zvyšování jejich materiální životní úrovně, třeba se tak nezdálo i na úkor reálných ekonomických možností a dosažených výsledků / marnotratným

zacházením s materiální podstatou / přírodním prostředím, surovinovými zdroji aj./, s jejím pro hospodařováním i na úkor budoucnosti/. K určitému vzestupu, byť velmi nerovnoměrnému, řady sociální rozdíly / reálné příjmové zdroje / mezi různými skupinami a vrstvami společnosti se v této době značně zvýšily, této úrovně v 70. letech došlo, třebaže jeho trend byl nižší než ve vyspělých západoevropských státech i v některých státech sovětského bloku. Protože však režim nikdy nezískal - a třeba říci, že se o to nejen snažil, ale nikdy ani vážně nepokusil - skutečnou důvěru, vnitřní konsensus většiny společnosti, zvláště českého národa, ani tato hospodářsko sociální politika se neprojevila v pozitivní změně sociální psychiky, sociálně psychického klimatu společnosti. Opět jednou se ověřila stará biblická pravda " nejen chlebem žít jest člověk". V situaci, kdy většina lidí, cítící se národně ponížena, je vůči moci vnitřně orientována kriticky až negativně / což ovšem ještě vůbec neznamená, že je - rebus sic stantibus - ochotna a schopna se proti moci nějak aktivně stavět a protivit se jí/, kdy nevěří ničemu, co moc prostřednictvím svých mass medií hlásá, i když to třeba může být, byť vyjimečně pravda, není ani tento stav zárojem spokojenosti lidí. Ti srovnávají svou životní úroveň s podstatně vyšší úrovní v sousedních zemích na jihozápadní a západní hranici Československa a na základě toho odsuzují režim a jeho hospodářskou politiku, která se jim jeví / do značné míry právem / jako byrokraticky těžkopádná, neschopná neefektivní atd. Jedním z důsledků této zvláštní sociálně psychické situace, v níž se čs. společnost nachází, je i skutečnost, že značná část lidí spolu s odsudkem tzv. reálného socialismu zároveň značně zjednodušeně, se značnými iluzemi nezářá na hospodářskou realitu vyspělých kapitalistických zemí, přičemž např. sociálně politikou a psychickou zátěží masové nezaměstnanosti v nich zjevně přehlíží a podceňuje. Je to rub a líc jednoho a téhož sociálně psychického procesu; jestliže praxe reálného socialismu v Českosl. vensku je v optice širokých mas zárojem negativní kritiky, opovržení, pohrdání a až nenávisti, pak

nutně se jí namnoze v ideálních barvách jeví systém, který tvoří jeho pendant.

Autor nechce zjednodušovat komplikovanou situaci, která existuje v psychice českého národa. / Slovenský národ se v tomto ohledu vyznačuje řadou zvláštností a odlišností, jejichž rozbor přesahuje rámec této studie i autorových možností/. Nepřehlídí ani fakt, že většina lidí je ovlivňována sociálním prostředím a vztahy v nichž žije. Určité danosti, vlastnosti a rysy každodenního života ve státě tzv. reálného socialismu se postupně změnily ve zvyklosti a staly se jakoby přirozeným momentem života lidí, kteří je bezděky pocítují a považují za samozřejmé, i když se třeba i proti nim tak či onak kriticky obracejí a slovně je odmítají. Namnoze podléhají i různým apologetikám systému, jež šíří masové komunikační prostředky, zejména televize, jejíž působení je v této relaci nejintenzivnější.

V národní psychice se promítá a odráží složitá struktura národní společenosti. V českém národě existují poměrně početné vrstvy a skupiny lidí, jež se starají převážně o uspokojování svých materiálních potřeb a nemají rozvinuty vyšší sociální a kulturní potřeby a zájmy. Lidem z tohoto sociálního prostředí ani tzv. politika normalizace a konsolidace, objektivně vzato, příliš nevaňovala, nebránila jim v jejich běžných životních projevech a formách, ani do nich přímo příliš nezasahovala. I když jejich vztah k politice / jakékoliv / je marginální / politika je pro ně čím vnějším, s čím běžně nepřicházejí do styku, resp. neuvědomují si třeba ani, že se s jejími projevy setkávají/, pak právě enormní centralizace a byrokratizace moci v 70. letech a její důsledky, jak se projevují, byť v různé míře a s různou intenzitou, v běžném životě každého občana ve spojení s oficiální propagandou nezřídka je irituje a zbytečně popouzí proti systému. V těchto sociálních skupinách, které jsou obvykle spojeny s jednoduchou, nekvalifikovanou prací, zároveň silně působí jisté tradiční psychické stereotypy, udržují se různé primitivní představy a předsudky. A tak se lidé z tohoto prostředí nezřídka vyznačují přímo nenávistným antikomunis-

sem na jedné straně; na druhé straně pak se zaujetím sledují a nekriticky akceptují různé televizní pořady a seriály, které tak či onak, přímo či nepřímo obhajují existující systém.

Jiné skupiny společnosti ze sociálních, kulturních aj. důvodů vnímají tlak systému bezprostředněji a intenzivněji. Pro jejich normální každodenní život a pracovní uplatnění je nezbytná aspoň jistá míra svobody. Jejich příslušníkům je vlastní - v proměnlivé míře - kritické myšlení a proto i jejich vztah k systému je promyšlenější a v tomto ohledu i kritičtější, neboť ve svém životě silněji pociťují nedostatek svobody. Její absence je základním zdrojem hluboké frustrace, která je tak typickým charakteristickým rysem duchovního života českého národa v 70. letech.

V českém národě existují přirozeně i dosti početné skupiny lidí, kteří buď přímo tvoří establishment nebo jsou s ním složitou strukturou vazeb spjati. Jejich příslušníci, i když část z nich vytváří a zprostředkovává režim jeho ideologií, jsou si nepochybně dobře vědomi jejího charakteru jako falešného vědomí. Nevěří v pravdivost toho, co dělají. Chybí tu vnitřní přesvědčení, étos, které by mravně legitimovaly a odůvodňovaly jejich vládnoucí postavení, vedoucí roli ve společnosti, které by jim získaly skutečnou důvěru i podporu aspoň části této společnosti.

Přirozeně, že u lidí z tohoto sociálního milieu působí i opačné psychické procesy, jistě "obranné reakce", které se staví proti tomu, aby si tuto trpkou realitu uvědomovali a připouštěli. Je to sebeklam, pochopitelná snaha přesvědčit sama sebe o tom, že se člověk určitým způsobem nachová jen ze snahy po moci, po kariéře, po úspěchu, po relativně snadném životě, po majetku atd., ale že jeho jednání má ušlechtilější vnitřní pohnutky, mravní motivaci, že se řídí "vyšším zájmem" atd. Trvá-li tento zjev delší dobu, lidé snadno podléhají takovéto sebeiluzi, lehce se do ní vezmou, zejména, když není možné tento sebeklam odhalovat, analyzovat falešnost a neudržitelnost prezis, z nichž vychází. Z těchto pocitů a myšlenek vyplývají také postoje

a chování, tak známé zvláště z počátků 70. let, které by bylo lze shrnout v jednoduchou tézi, žít se musí; když určitou práci nebo funkci nebude vykonávat já, bude ji vykonávat někdo jiný a ten bude horší; já v ní mohu udělat i něco dobrého, rozhodně se o to budu aspoň snažit atd. Tento myšlenkový postup a závěr sloužil mnoha lidem k tomu, aby ospravedlňovali sami před sebou své nové postoje, kterými popírali své dřívější přesvědčení, názory a činy. Tyto úvahy, které si v individuálních případech podržovaly jistou platnost, protože při řešení běžných konkrétních věcí opravdu není lhostejno, kdo se jimi zabývá, kdo je rozhoduje, jsou však irelevantní s hlediska systému. Člověk, který na tuto hru přistoupil, se vzdal systému, je vtažen do jeho pohybu a je nucen napříště fungovat - bez ohledu na původní úmysly - podle jeho intencí a direktiv, které neměl možnost vytvářet a ovlivňovat.

Český národ je poměrně malý a nadto žil a žije v samém středu Evropy. Musel se proto vždy rozhlížet kolem sebe a zajímat se o to, co se děje v bližším i vzdálenějším evropském "okolí", nemohl se nikdy zcela uzavírat do sebe. Je to i národ poměrně vzdělaný, i když úroveň jeho vzdělanosti se po II. světové válce vyvíjela velmi nerovnoměrně. Filtrování a omezování i zkreslování informací systémem vzdělání i masovými komunikačními prostředky působilo tu nepříznivě a vyvolávalo četné mezery v obecných znalostech, ztěžovalo možnost střizlivého kritického posuzování různých sociálních jevů a procesů. Přesto lze říci, že lidé jsou schopni tvořit si na mnohé otázky vnitřní i zahraniční politiky vlastní názor, který je většinou odlišný od oficiálního. A třeba dodat, že zvláště v 70. letech, kdy se tak vyhrotil rozpor mezi obecným stavem národního povědomí na jedné straně a oficiální ideologií na straně druhé a dále rozpor mezi tím, co tato ideologie hlásá a co se v praxi skutečně děje, moc svou praktickou politikou i propagandou se velmi stará o to, aby si široké sociální vrstvy uvědomovaly nepravdivost různých jejích tvrzení a hodnocení, aby ji posuzovaly stále kritičtěji a stavěly se k ní s rostoucí nedů-

věrou a nechutí.

Bez naděsanky lze asi říci, že prestiž moci a jejích protagonistů nebyla v novodobých českých dějinách nikdy tak nízká, jako v tomto období. Zdroj jejích moci je ovšem, což je obecně známo, jinde, nikoli v této prestiži. Zároveň však fakt, že režim se obvykle vážně ne snažil získat si skutečný souhlas lidí, je i jednou z příčin, proč lidé k němu nepociťují potřebnou vážnost a důvěru. Bez těchto sociálně psychologických vztahů a hodnot však nemůže stát a jeho orgány řádně fungovat, což mj. negativně potvrzuje korupce, jež se v Československu rozbušela v 70. letech.

K.Čapek kdysi napsal, že český člověk na otázku, jak se má, samozřejmě odpoví, že špatně. Kdyby řekl, že dobře, vzбудil by u toho, kdo se ptal, podezření, že snad není normální atd.

Tento bystrý aforistický postřeh K.Čapka vystihuje určitý rys české národní povahy. Připomínám tento výrok proto, že v 70. letech i v současném období asi jen málokterý Čech řekne, že se mu daří dobře, že je spokojen. Dotud lze asi říci, že tu v letech 70. existovala jistá disparita mezi relativně slušnou materiální úrovní početných vrstev českého národa a jejích převažujících pocitem. Pocitem skleslosti, ochablosti, bezmocnosti a bezperspektivnosti, který zachvátil národní povědomí po rozčupání nadějí a pozitivních očekávání z roku 1968. V této atmosféře deprese se necítili dobře ani lidé, kteří nebyli nijak pracovně a společensky degradováni, kterým se materiálně navedlo špatně, protože i jim často vadilo, co se dělo kolem nich, i když se jich to osobně přímo netýkalo. Vadilo jim např. že musili pasivně přihlížet tomu, co se přičilo elementárnímu zdravému rozumu, elementární normám morálky, že např. pro byrokratické překážky se nic pozitivního nedalo dělat, že schopní lidé musili opustit svá místa, na něž přicházeli lidé odborně neschopní a jinak schopní všeho, že propaganda režimu se chová k lidem jakoby byli zbaveni paměti, vlastního rozumu atd. Vadí jim dále, že musí mlčet na veřejnosti i na pracovišti a namohou otevřeně říci, co si o určitých věcech myslí, naco-

pek, tvářit se, jakoby neexistovaly, vedl jim pocit strachu - ze ztráty zaměstnání, že děti nebudou přijaty na školu, že nedostanou pas k cestě do ciziny atd. Hromadný útek do soukromí, v němž lidé hledají útočiště v naději, že aspoň tam se budou moci "svobodně" realizovat, který je rubem faktu, že odvrátili svůj zájem od věcí veřejných, přirozeně nemůže, společensky vzato, vytvořit dostatečný sociálně psychologický základ a zázemí pro obecný pocit spokojenosti, dobře prožívaného života. Duchovní život české společnosti v 70. letech se vyznačuje hlubokou schizofrénií a obecnou nespokojeností, byť mnohdy vágní. Vnějšími projevy, v nichž se manifestuje tento psychologický stav čs. společnosti, duchovní prázdnotě a bezperspektivnosti, jež zvláště silně pociťují určité vrstvy mladších generací, jsou na jedné straně apatie, na druhé straně pak rostoucí hrubost, až přímo agresivita v interpersonálních vztazích, dále nevážnost a nedůta mládeže, resp. mladších lidí ke starším, bezohlednost, přecházející někdy až ve vandalismus ve vztahu k vnějším životním prostředí, růst alkoholismu "východního typu" a pod. Jsou to jevy, které čs. společnosti v této šíři a intenzitě nebyly vlastní a které svědčí o tom, jak - i přes jistou vnitřní rezistenci - podléhá východoevropskému životnímu způsobu.

Je zvláštní historickou ironií, v níž se projevuje v konkrétních čs. podmínkách dějinná logika vývoje politického systému sovětského typu, že právě v době, kdy nově nastolený intervencionní režim skonečoval, užijeme-li jeho frezeologie, s nedůsledností, slabostí politického vedení 60. let v ideologické sféře, s jeho ustupováním maloburžoazním vlivům, tlakům a náladám, ztratila oficiální ideologie, která se mezitím proměnila v ideologii reálného socialismu, zbývající část své sociální přitažlivosti a stimulační působivosti, kterou se jí pokoušeli vrátit kritičtí, reformně orientovaní komunističtí intelektuálové v 60. letech, zvláště pak v roce 1968. V Československu se tak dokonala historická přeměna. "Ideologie, která dříve byla hnací silou velkých hospodářských a sociálních přeměn, se stala zátěží, ale strana se jí nemůže zbavit, protože je základnou oprávněnosti její existence." 1/ Ideologie, která v duchu Hegelovy myšlenky,

1/ M.Patu : Macht und Ohnmacht im Kressl, Verlag Ullstein,
Frankfurt/M., 1968, str. 527.

že "všechno skutečné je rozumné", odůvodňuje rozumnost tzv.
reálného socialismu a která se vadała práve konfrontovat
praxí socialismu v Československu se socialistickou teorií
a z tohoto hlediska ji kritizovat, 2/ vadała se zároveň i

2/ O této teorii tzv. reálného socialismu se kriticky vyjá-
dřil L.Longo, koncem 70. let zemřelý předseda KSÍ. " Je to
křivá logika; když z toho, co reálně existuje, se činí mí-
ra všeho toho, co je možné, potom veškeré hledání nových cest
nejen v socialismu, ale v každé oblasti lidské aktivity -
nemá žádný smysl... Naopak, " reálný socialismus" může ze
jiných zkušeností čerpat obohacení, pomoc k překonávání
vlastních rozporů."

V té souvislosti pak - po hodnocení sovětských a čín-
ských zkušeností - klade velmi vážnou otázku: " Zda a jak
je možné zabránit tomu, aby autoritativní moment - který v
určité vývojové fázi revoluce může být nezbytný - se nestal
permanentní konzervativní daností a tak trvajícím autorita-
tivním, byrokratickým potlačovatelským režimem?"

----- /
možnosti účinně působit na společenské vědomí a vnitřně je
ovlivňovat a měnit.

Reálný socialismus paradoxně navázal na proces deideolo-
gizace, který byl důležitým momentem reformního pohybu pro-
bíhajícího v 60. letech v čs. společnosti a jejích politic-
ko-státních strukturách. Smyslem tehdejšího úsilí bylo, jak
se tato studie pokusila ukázat na vývoji právního myšlení,
aby vládnoucí socialistická ideologie se zbavovala určitých
fikcí a iluzí a na základě kritické analýzy dosavadní praxe
jejích chyb a omylů střízlivěji posuzovala sociální realitu,
její vnitřní rozpory a možnosti jejich překonávání. Jinak
řečeno, tento proces, který ovšem sám měl ideologický charak-
ter, směřoval k tomu, aby se socialistická ideologie přesně-

novale v otevřený myšlenkový systém, který by nevycházel z apriorních dogmat a schemat, ale z rozboru, z kritického poznávání soudobé skutečnosti a jejích problémů, který by na základě toho uznával, že nemá na čtené problémy sociálního vývoje hotová řešení. Vzhledem k tomu by počítal s možností experimentovat a na bázi empirických poznatků korigovat existující praxi, aniž by potřeboval prokazovat, že dosavadní opatření této praxe byla ve své době správná a nutná atd., jak bylo a je obvyklým rituálním úlovím stalinské i ncostalin-
ské ideologie. V tomto sociálním a gnoseologickém procesu měla socialistická ideologie obnovovat svou alábnoucí sílu a schopnost pozitivně ovlivňovat chování širokých vrstev lidí. Předčasnou kulminační fází, tohoto, myšlenkově zdaleka nezavršeného, ale teprve vlastně začínajícího vývoje, bylo " Pražské jaro " a Akčním programem. Tato základní orientace reformního procesu nebyla tehdy takto otevřeně formalována nejen z taktických důvodů, ale protože i mnozí představitelé tohoto procesu si ji v těchto relacích a konsekvencích plně neuvědomovali a nedomyšleli ji, ale s odstupem času lze důvodně konstatovat, že taková byla jeho vnitřní logika.

Tzv. reálný socialismus v podobě normalizačního ~~xxxxxx~~ režimu se vědomě vzdal takovýchto aspirací. Ofie vědomě re-
stauroval oficiální ideologii jako uzavřený systém; odmítal a a odmítá jakoukoli jeho revizi jako nepřátelství a zradu třídních pozic a zájmů. V praxi tomu odpovídalo administra-
tivně represivní ovládnutí společnosti umožňované tím, že stát disponuje prakticky všemi prostředky ekonomického, poli-
tického, mocenského i ideologického působení a tlaku na kaž-
dého jednotlivého člana společnosti. Vnější souhlas větši-
ny společnosti si režim vykupoval tím, že, ve srovnání s po-
měry ve většině států sovětského bloku, poskytoval lidem poměrně slušný životní standard vzhledem k dost nízké pra-
covní produktivitě i morálce.^{1/}

1/ Pro zajímavost budiž uvedena názor, který se vztahuje k této problematice, z knihy francouzských autorů

"L'URSS et nous" Editions sociales, Paris 1978, str. 222/
A. Adler, F. Cohen, M. Decaillot, C. Frioux, L. Robel/.

" Absentismus, nedostatek pracovní disciplíny, slabá produktivita práce, není to nízký stupeň socialismus ve smyslu, v němž Descartes mluví o lhostejnosti jako o nejnižším stupni svobody? Nejsou to formy sovětské demokracie, přičemž problém spočívá v tom, jak přejít od těchto nízkých stupňů ke stupňům vyšším? " str.168.

Uvedení autoři, členové KSČ, si nedovolili nekriticky přejít jisté jevy v zemích sovětského socialismu, které vzbuzují pochybnosti o tom, že jde o vyšší stupeň uspořádání společnosti a které působí negativně i na pracující ve vyspělých západoevropských zemích. Snažili se však o takový výklad, který by umožňoval as poň jejich pozitivní explikaci z hlediska možného vývoje.

I když opravdu jde o složité sociální jevy, které, mají-li být správně pochopeny, vylučují krátká spojení a primitivní odsudky, přece lze mít o uvedeném soudu, byť z opatrnosti formulovaném ve formě otázky, vážné pochybnosti. Čs. empirie 70.let tento závěr popírá. Tyto nepříznivé jevy se v nich neobyčejně rozšířily a prohloubily oproti předchozím létům. Rovněž polský vývoj a jeho dramatická exploze v letech 1980 - 81 dávají na uvedenou otázku francouzských autorů negativní odpověď. K této věci srov. hodnocení tzv. reálného socialismu jako vzoru Italskou KS.

Přitom toleroval početným skupinám lidí různé další mimolegální zdroje příjmů, mnohdy značně převyšující jejich mzdu z pracovního poměru. Trefný lidový poznatek oprávněně konstatuje, že z výplatního pásku se nezbohatne. Protože však nemalé sociální skupiny se zvláště v 70. letech, měřeno československými měřítky, značně obohatily, musily být zdroje jejich příjmů jiné.

V čs. společnosti v tomto období se stala zcela dominantní spotřební orientace většiny lidí, atomizace společnosti, uzavírání lidí do soukromé sféry. Autor samozřejmě netvrdí, že by v předcházející době jednání veliké většiny společnosti bylo snad motivováno především jinými než materiálními

zájmy. Statistické většině šlo i tehdy především

více "chleba" a jen menšina bojovala také za více "nechleba" za více svobody. Nicméně rozdíl v duchovní atmosféře a životním stylu a orientaci čs. společnosti v 60. a 70. letech, které závisejí do značné míry právě na té menšině, jež usiluje také o duchovní, kulturní hodnoty, o svobodu a v nejširším smyslu slova je toho druhu, že má, ušijeme-li marxistické charakteristiky kvalitativní povahu. Projevuje se to ve skutečnosti, že nikdy v čs. podmínkách nebyly socialistické ideje tak diskreditovány, jako v tomto období a nikdy zároveň nebyla, což je jen rubem tohoto jevu, konzumní společnost ve vyspělých kapitalistických zemích předmětem a zdrojem takového obdivu až závidění a s tím i lítosti či zloby, jaké vyvolává ve vědomí mnoha čs. občanů její srovnání s životem tzv. reálného socialismu. Režim sice abstraktně odsuzoval tzv. maloburžoazní soukromovlastnickou psychologii a její kultu věcí, majetku, ale v praxi je všemožně podporoval. Nacházel v ní totiž prostředek a garanci politické indiferentnosti širokých vrstev, která byla výhodná pro upevňování jeho moci. Usnadňovala mu fungování aspoň v období, kdy ještě neměl vážné hospodářské potíže.

Smysl oficiální ideologie spočívá v 70. letech zcela v udržování a upevňování existujícího systému, v tom, že vnitřně unifikuje a zajišťuje jeho fungování. Vůči skutečnému citění a myšlení konkrétních lidí je však vnější silou, kterou akceptují právě jen jako vnější skutečnosti, tlak, z něhož vzniká známý dualismus, rozštěpení myšlení, názorů lidí a jejich chování, které se stalo tak příznačným pro léta 70. znormalizovaného života čs. společnosti.

Skutečnost, že mezi oficiální ideologií a tím, co si většina společnosti opravdu myslí, jak pocítuje sociální skutečnost a svůj život v ní, ježe propast, nikterak nesnižuje politickou roli, kterou tato ideologie v systému čs. reálného socialismu hraje.

"Ideologie není pouhý doplněk nebo pomocný nástroj. Je to absolutní podmínka existence systému a to bez ohledu na to, zda a jakým způsobem se k ní lidé hlásí." Legitimální základnou tohoto systému je "sám jeho ideologický obsah: že nový stát je uskutečněním zájmů všech pracujících lidí,

především dělnické třídy, že "reprezentuje" její přání a snahy... Systém se nikterak nemůže této ideologii vzdát, neboť jen ona zakládá ~~naprosto nezbytné~~ oprávnění existujícího mocenského aparátu. Tento aparát je svým založením ideologickým organismem a nemůže být nahrazen jen policií, armádou nebo nějakou jinou formou organizace."

"Tento systém si z jedné strany zajišťuje beztrestnost, protože nepotřebuje před společností nic vysvětlovat. Skutečnost, že "reprezentuje" zájmy a přání společnosti, je zcela jednoznačně jednou provždy v ideologii založena a nemůže se měnit. Z druhé strany se však takový systém vystavuje nebezpečí, jemuž demokratické systémy vystaveny nejsou. Je totiž nesmírně citlivý na ideologickou kritiku. To je jeden z důvodů, proč inteligence a intelektuálové v něm hrají jinou roli než jinde. Úvádět v pochybnost jeho legitimitu nebo propagovat odchylné ideologie, znamená pro systém smrtelné nebezpečí."^{1/}

1/ L. Kolokovski, cit. dílo, sv. III. str. 104 - 5

Právě proto, že ideologie tzv. normalizačního režimu je vnější silou vůči společnosti, je politická moc přímo alergická na jakoukoliv kritiku, která bere v pochybnost její apodiktická tvrzení o systému, jeho kvalitách a funkci. Ono známé "král je nahý" z Andersenovy pohádky nesmí být veřejně vysloveno. Lidé si to mohou vyslyšet, ale nemohou to říci.

Tím lze vysvětlit i tak masivní ideologický i administrativní policejní nápor moci proti početné malé skupině signatářů "Prohlášení Charty 77" a jejich pronásledování včetně těch, kteří s nimi vyslovili prosté sympatie, v roce 1977 i v následujících letech. Režim nemohl strpět, aby někdo prokázal, že ve státě, který je podle oficiální ideologie ztělesněním vůle dělnické třídy a většiny pracujících, nejsou dodržována ustanovení ústavy, pakť o lidských a občanských právech i ostatních zákonů o právech a svobodách občanů. Nemohl dovést, aby někdo jiný - mimo oficiální místa sama, když to někdy z oficiálních důvodů považují za vhodné - dokazoval, že je rozpor mezi tím, co podle platného práva býtí má

a tím co skutečně je v každodennosti života společnosti, pokud jde o práva a svobody jejích členů.

Tento rozpor je různého druhu, jak pokud jde o různé druhy či skupiny práv - nejvýraznější je u tzv. práv politických, méně výrazný u tzv. práv občanských a sociálně - ekonomických, i když uvnitř každé této skupiny existuje v různé ostrosti, která je opět variabilní - tak pokud jde o různé skupiny občanů či jednotlivé občany, přičemž i okruh takto dotčených lidí není fixní, ale mění se. Komplex těchto rozporů není proto přirozenou tenzí mezi tím, co býtí má podle právních norem, a tím, co skutečně je v reálném životě lidí, v praktických postupech a chování státních orgánů vůči nim, ale má jinou kvalitu. Je to specifický moment a projev působení systému, který se v ideologii prohlašuje a vydává za něco jiného, než skutečně je. Protože ovšem systém tento rozpor ideologicky neuznává a popírá, nemohl a nemůže připustit ani stanovisko, které jeho existenci konstatovalo a prokazovalo.

I když Prohlášení Charty 77 bylo motivováno i orientováno pozitivně, vyjadřovalo ochotu signatářů účastnit se na překonávání tíživých jevů života soudobé čs. společnosti, režim, který nepřipustil jeho publikaci, / neodevölil ani jeho přečtení v soudní síni v pracovních sporech propuštěných signatářů Charty 77/, využívaje svého monopolu v ovládnutí masových sdělovacích prostředků, je interpretoval jako radikální negativní kritiku systému. Z těchto důvodů ani kritika porušování práv občanů, vycházející z platné ústavy a právního řádu a záměrně se pohybující v jeho rámci včetně požadavků změn nebyla pro režim snesitelná a musila být odmítnuta podle známých ideologických schémat a metod jako nepřátelská, protistátní, protisocialistická atd.

x x x

V průběhu tzv. normalizace a konsolidace došlo k všeobecnému poklesu úrovně čs. společnosti; pokleslo její umění, kultura, morálka, hospodářství, o politice ani nemluvě. Násilné přerušování kritického a reformního pohybu čs. společnosti znamenalo pro značnou část jejích členů také hlubo-

ký psychologický otřes, národní ponížení, který měl mnoho dlouhobých následků, jež se, byť v různé míře a intenzitě, projevují v každodennosti života čs. společnosti a jejích jednotlivých příslušníků v této době. Její " veřejný život", pokud tu lze tohoto pojmu použít, protože jeho původní obsah znamená něco přímo protikladně odlišného, se vyznačuje naprostým vyprázdněním, zformalizováním, za nímž se skrývá stav obecné letargie, lhostejnosti, egoismu, zcyničtění, které se často projevují i v soukromém životě lidí a nepříteli- vlivně ovlivňují jejich vzájemné vztahy.

Stav čs. společnosti byl podrobně analyzován v různých filozofických, sociologických a politologických i jiných sociálně-kritických studiích a esejích i v beletristických pracích; z nich té znovu připomínáme Havlův esej z počátku 70. let i jeho již citovaný spis " Moc bezmocných", různé studie Zd. Mlynáře, práci M. Šimečky " Obnovení pořádku" i společnou práci M. Kusého a M. Šimečky " Velký bratr a velká sestra". 1/

1/ Hlavní protagonistu románu J. Škvorackého " Příběh inženýra ličských duší", spisovatele D. Smiřický, který po 21.8.1968 emigroval z Československa do ciziny a stal se vysokoškolským profesorem v Torontu v Kanadě, uvažuje v 70. letech v exilu o tom, co by dělal v zemi, z níž emigroval, kdyby neemigroval.

Jeho úvaha charakterizuje vnitřní dilema a možnosti tvůrčí intelektuální práce v tzv. znormalizovaném Československu a z tohoto důvodu ji autor této studie považuje za vhodné podrobněji ocitovat. Nevstahuje se totiž jen na spisovatele, ale - mutatis mutandis - na všechny lidi, zabývající se tvůrčí činností v umění a kultuře včetně společenských věd. D. Smiřický je snad jen - vzhledem ke konkrétní čs. skutečnosti - optimističtější v tom, že by zřejmě neměl ani možnost psát " užitečné knihy při zemi" a pokud ano, musel by předem zaplatit kauci ve formě veřejného pokání, v němž by se v nějaké formě zpekli dřívější názory a postoje a přihlásil se k současné kulturní

politice režimu / viz např. M. Holub, J. Šotola, B. Hrabal atd./
To bylo ono conditio sine qua non, jestliže chtěli publikovat.

Teď však již vlastní úvaha "inženýra lidských duší" / jen k připomenutí pro ty, kdo již zapoměli nebo se nedověděli, jde o persifláž kdysi proslulého výroku Stalinova, který prohlásil spisovatele za inženýry lidských duší/.

" Snad bych slavil, co je v té zemi možno slavit: naděle na chatě, miniromance závislé na maxidramatech. Snad bych tak psal. Žít se chce... Z obrazu bych vypouštěl, co se v té zemi pořaduje vypouštět, atd, co bych tam sám nechtěl mít. Pokud by to druhé šlo. Lidé by mě četli, možná i měli rádi, neboť jsem kdysi, v jiné, méně ortodoxní době formuloval jejich nevědecké pocity. Zůstali by věrni i mně zkrocenému. Vědecký názor mne konec konců naučil balancovat na pokraji přípustného, a i po eliminacích by něco ze života zůstalo. Něco z nevědeckých pocitů. Úlithy bohům vědy. Lidé v této zemi dovedou odpouštět. Někdy bych možná měl i dobrý pocit užitečnosti. Dobrých chvílí, které jsem připravil jiným. Vyhýbal bych se námětům, které prostě s eliminacemi napsat nejde.

Jenže ty věci z mozku vyeliminovat nemohu. Jenom ze stránek. Občas, po knihách užitečné hry při zemi, po těch milých hezkých knížkách pro dobrou pohodu, bych musil sestavit knihu z eliminací.

Na šuplate jsem však už trochu starý.

A měl bych strach. Vyhnal mě z té země strach. Zdravý strach ze šibenice. Z jejích sofistikovanějších, subtilnějších, ne tak krvavých derivátů.:/ potvrzeno - Z.J./

68 publishers, Toronto 1977, d.l., str. 137

Tento závěr koinciduje se stanoviskem V. Havla z jeho eseje o stavu čs. společnosti, v němž píše o strachu jako vědu přítomném fenoménu, jako o obecném trvalém pocitu života společnosti v Československu v 70. letech.

V nich jsou přesně diagnostikovány a popsány různé projevy a stránky tohoto stavu celkové deprese, do něhož byla uvr-

žena a v němž je soudobým režimem udržována čs. společnost. V českém národě do značné míry zmizela, resp. neobyčejně se oslabila víra v nějaké vyšší hodnoty a cíle bez ohledu na jejich provenienci.

V poměrně širokých jeho vrstvách, zvláště i mezi mládeží se oslabilo vědomí dějinné příslušnosti a patričnosti českého národa, namnoze vymizel, pokud se nezvrátil ve svůj protiklad, pocit národní hrdosti. Patíť k českému národu, být Čechem se jeví jako spíše, než zcela negativní určení, jako něco, co nemá pozitivní obsah. Český národ se ve zkřiveném zrcadle takovéto sebereflexe zdá horší než jiné malé středoevropské národy a evropské národy s nimiž ho lze srovnávat, jeví se jako národ, který není s to důstojně žít a prezentovat se v soudobé evropské společnosti. I tento pokles a přímo úpadek národního sebevědomí, které v českém národě vždy silně oscillovalo mezi nekritickým počeňováním a stejně nekritickým sebepřečeneňováním, lze v nemalé míře připsat posrpnovému traumatu a politice tzv. normalizace. Ta např. znemožňuje, aby širší vrstvy národa, zvláště i mládeže, byly s to racionálně posuzovat problematiku čs. zahraniční politiky a jejích determinant, zejména i čs.-sovětských vztahů, protože v nich vyvolává, resp. posiluje silné negativní emoce, které jsou - v existující šíři a intenzitě - také novým fenoménem oproti r. 60. letům a jinak orientují cítění národního společenství. A v tomto ohledu jsou tyto důsledky a škody neobyčejně závažné a dlouhodobé a rebus sic stantibus - vlastně nepřekonatelné, protože jejich příčiny trvají a neustále reprodukují pocity národního ponížení a slabosti.

Stejně tak i skutečnost, která se dříve z hlediska marxistické ideologie jevila jako příznivá, která měla usnadňovat získávání lidí pro socialistické cíle a perspektivy, jejich identifikaci s vědeckým socialismem, totiž, že poměrně rozsáhlé národní vrstvy jsou nábožensky vlažné, nežli přímo lhostejné, se v 70. letech projevuje povýtce nepříznivě.

Oficiální ideologie marxismu-leninismu, která, sama se prohlašující za tzv. vědeckou filosofii světa a člověka, resp.

za filosofii, vycházející z výsledků takového vědeckého poznání, chtěla dobyt i vnitřní svět člověka, vykořenit z něj náboženství, učinit je zbytečným, která proti křesťanské víře, že ráj není z tohoto světa, slibovala jej snést s nebe na zem a tam jej uskutečnit, v této snaze neuspěla.

" Sebezbožnění člověka, jemuž marxismus propůjčil filosofický výraz, končí jako všechny individuální a kolektivní pokusy sebezbožnění ? ukazuje sebe jako fraškovitý aspekt lidské nedokonalosti."^{1/}

^{1/} L. Kolakovski, cit. dílo, str. 575

V podmínkách hluboké krize národa, kdy je silně devalvována až negována víra v jakékoli univerzální hodnoty, pak se nedostatek či neexistence náboženského citění ve společnosti jeví negativně. Lidem tak chybí důležité zdroje, hodnoty a opory vyšší, nadosobní mravnosti, která ovlivňuje jejich chování, jejich mezilidské vztahy, vytváří v sociální mýšlence bariéry určitému společensky nežádoucímu počínání, zábrany proti cynickému egoismu, proti morální krizi a rozkladu. Mentalita a chování lidí, zvláště u mladších generací, jsou tímto celkovým sociálně-psychickým prostředím a klimatem hluboce ovlivňovány. Většina lidí se proto jeví zcela cizí Masarykovo heslo : " Žít sub specie aeternitatis", neboť sociální empirie je orientuje, aby žili především sub specie presentiae. V tomto ohledu je pro tento morální stav společnosti příznačné chování vládnoucí eroty, které lze charakterizovat známým lapidárním výrokem " po nás potopa".

Česká společnost je roztráštěná, do vysokého stupně atomizovaná; jedinci v ní žijí relativně přirozeně jen ve svých elementárních životních vztazích, v soukromí; nefungují a nemohou v ní fungovat jejich normální sociální vztahy, v nichž se projevují jejich konkrétní potřeby a zájmy. Intence života, užijeme-li formulace V. Havla, jsou tu permanentně podřizovány - režim se o to neustále snaží - potřebám fungování systému. Člověk se nemůže chovat tak, jak by se choval podle svých konkrétních potřeb a zájmů, ale musí se

chovat tak, jakn to od něj požaduje systém. Nebo své chování alespoň předstírat. Konkrétní člověk je redukován na prostředek systému, jeho svoboda, jeho subjektivita jako občana je negována.

Tento stav sice vyhovuje existující moci, která se svou činností v procesu tzv. normalizace neustále snažila o podřízení života jednotlivých lidí a celé společnosti fungování systému, protože jí umožňuje relativně snadno společností manipulovat a ovládat ji. Tím se však zároveň vytváří a udržuje inertní stav, který brání přirozenému organickému vývoji této společnosti, takže česká národní společnost vlastně normálně nežije. Je to společnost v krizi, společnost nemocná, jejíž stav v 70. letech lze přiléhavě označit jako živoření. 2/

2/ Dokladem toho, jak těžce tento stav doléhá na jednotlivé lidi, jak je pro mnohé z nich stále obtížnější jej snášet, je veliký vzestup emigrace čs. občanů, zvláště z řad mladší generace koncem 70. let do různých západních zemí. Přitom velmi často se pro emigraci rozhodli lidé, kteří bez obtíží dostali výjezdní doložku k cestě na západ, kteří byli považováni za politicky spolehlivé a mnohdy byli přímo spojeni s establishmentem.

Společnost není proto schopna ani vnitřně ochotna - uvést se a podřídit se pohybu, do něhož by je koncem 70. let byla politická moc ráda dostala a který nutně potřebuje v oblasti vědy a techniky i v hospodářství vůbec.

Politika tzv. normalizace vytvořila v českém národě takové objektivní překážky a hranice pozitivnímu vývoji, které zřejmě není s to překonat, aniž se vzdá vlastních východisek a koncepcí. Protože k tomu nebyla a není ochotna - a v této omezenosti shledává zdroj své síly a pevnosti - je zřejmě celá čs. společnost / a v ní zejména český národ / odsouzena k dalšímu živoření, jehož délku nelze spolehlivě odhadnout a které může vést se zřetelism k celkové spíše chmurným perspektivám vývoje v 80. letech k ještě větší stagnaci a

zastávání. Důležitou otázkou tu je, zda a jak dlouho ještě zůstane v platnosti tzv. nepsaná společenská smlouva, o níž psali Zd. Mlynář, J. Hájek a další, podle které režim zaručuje širokým vrstvám národa relativně slušnou existující životní úroveň a většina národa uznává tento režim a přijímá jeho politiku. Zachovávat existující životní úroveň však je a bude stále obtížnější, proto bude i tato "smlouva" vystavována nutně různým tlakům, jejichž politické implikace mohou sílit a narůstat.

Toto kritické hodnocení morální a duchovní krize českého národa v současném období je si vědomo relativnosti všech zobecnění a závěrů. Nechce přehlížet vnitřní rozpornost těchto složitých fenoménů a tedy ani existenci pozitivních sil a hodnot, které v národě existují a udržují se. Projevovaly se např. solidaritou mezi postiženými tzv. normalizační politikou, snahou vzájemně si pomáhat při hledání práce, při zvládání nových zaměstnání, při umísťování dětí do škol nebo pracovních míst apod. Pocit vnitřní soudržnosti "uražených a ponížených" a jeho praktické projevy, které jim usnadňovaly nelehká léta po sociálním vykořenění a morálních otřesech a krizích s tím spojených, byl a nepochybně je kladným jevem, který svědčí o tom, že v národě jsou stále ještě jisté síly, které by se za příznivých okolností mohly pozitivně projevit a uplatnit. Jiným jejich projevem jsou např. různé iniciativy / nejznámější byla Charta 77/ a spontánní hnutí zvláště mezi mladou generací, které se odvracejí od běžného životního stylu, od oficiálně propagovaných hodnot a pokud možno od všeho, co je spojeno s oficiální mocí. Obracují se např. k přírodě, zajímají se o její ochranu, hledají uspokojení a radost v turistice, ve sportu nebo v pěstování a poslechu různých druhů hudby / mimo oficiálně propagované žánry a jejich představitele/ a pod. Jsou to rovněž kulturní iniciativy / např. samizdatové edice krásné i odborné literatury, divadelní představení v bytech aj./ dále křesťansky / katolicky i evangelicky/ orientované skupiny lidí, kteří usilují o "život v pravdě", pacifistické tendence v různých vrstvách národa a pod., které jsou obdobou různých

občanských hnutí a iniciativ v západoevropských společnostech.

Přestože tyto iniciativy a hnutí nejsou žádnou politickou opozicí, nejsou bezprostředně politicky angažované, existující moc nicméně, protože nesnáší žádné spontánní hnutí, které se s ní neztotožňuje - a žádné takové spontánní hnutí v této době v Československu již vzniknout nemělo - se proti nim obrací, brání jejich rozvoji a ev. je přímo potlačuje/ např. represivní akce proti účastníkům různých festivalů rockové hudby v 70. letech, zvl. proti tzv. undergroundu atd./, spatřuje v nich potenciální odporce v duchu hesla: kdo není s námi je proti nám. V posledních letech moc užívá sofistikovanějších metod. Kombinuje represii uplatňovanou zvláště proti nekonformnímu undergroundu se snahou přiblížit se většině mládeže a aspoň nějak její zájmy a aktivitu podchytnout a usměrnit v existujících organizacích a pomocí oficiálních mass medií. A tak se lze někdy shledat se zvláštní symbiózou různých těchto zájmových činností mládeže, ev. i dalších skupin obyvatelstva, záměrně politicky indiferentních s existujícími organizacemi mládeže ev. s jinými oficiálními organizacemi, protože bez organizační základny se některé takové činnosti nedají provozovat a jiné než oficiální organizace neexistují. Každý partner se v této symbióze snaží něco získat a za to musí i něco dát, takže výsledky bývají ambivalentní. Možnosti takovéto aktivity jsou ovšem limitované a skutečná i potenciální vitalita čs. společnosti je ve svých podstatných projevech a formách podvážena a utlučena.

Moc vycházela v průběhu 70. let z pocitu samolibého sebeuspokojení, jež se projevovalo v prohlášení, že tato léta jsou "nejúspěšnější období socialistického vývoje v Československu".

Koncem 70. let se však v tomto vývoji počaly objevovat povážlivé trhliny, otevřené přiznání některými představiteli režimu v r. 1979, které se počaly silně prohlubovat a rozšiřovat začátkem 80. let. V této době dříve uvedený slogan o "nejúspěšnějším období" byl rychle stažen z oběhu. Místo hesla o trvalém zvyšování životní úrovně, které mělo klíčo-

vé místo v oficiální propagandě předchozího období, bylo vyhlášeno heslo jejího udržování a zkvalitňování, což znamená, vezme-li se v úvahu specifická povaha jazyka, jehož užívá režim, její pokles a snižování. zesilující tvrdé tlaky na národní hospodářství, jejichž zdrojem jsou hluboké vnitřní i vnější ekonomické rozpory, ukázaly jeho celkovou neadaptibilitu a těžkopádnost, zejména nepřipravenost a neschopnost řídicí sféry účinně jim čelit, aktivně se s nimi vyrovnávat.

Opatření, s nimiž přišla centrální sféra k jejich řešení v tzv. Souhrnu opatření, jsou vnitřně nekonsistentní, takže nemohou přinést skutečnou nápravu nedostatků, kterou slibují. Na jedné straně dále posilují centrální řízení, které tyto problémy a nedostatky do značné míry způsobilo, resp. je za ně odpovědné, a staví před ně úkoly ještě těžší a složitější, ačkoli, jak prokazuje právě soudobý stav čs. ekonomiky, je zjevně neschopné je splnit; na druhé straně pak - i při této centralizující tendenci - by chtěla rozvinout aktivitu a iniciativu podřízených hospodářských subjektů / organizací a pracujících/. O síle těchto tlaků i o neschopnosti existujícího systému řízení řešit tyto narůstající problémy ve fungování ekonomiky ve vztahu k uspokojování potřeb obyvatelstva svědčí fakt, že i tak konzervativní režim, jako je v ČSSR, by se odhodlal umožnit jisté "soukromé podnikání". Tento krok je však zase tak ~~zřetelně~~ podmíněn, že může v konkrétních čs. podmínkách přinést zřejmě jen omezený efekt / v zemědělství/.

Počátkem 80. let se v ekonomické oblasti rozvinula poměrně široká a otevřená kritika různých nedostatků a rozporů existujících v čs. národním hospodářství, která prokazuje, jak špatný je jeho současný stav i možnosti uplatnění v mezinárodní konkurenci, zejména z hlediska využívání výsledků moderní vědy a techniky v současné národohospodářské praxi. Tato kritická analýza je však důsledná a radikální jen v rámci jednotlivého problému, oboru a pod.; nepřesáhne - až na ojedinělé výjimky - jistou míru obecnosti. I když určité obecnější závěry z ní přímo zákonitě vyplývají, nejsou vysloveny.

Ačkoliv se často mluví o systémové analýze, nepoužívá se

takováto analýza, pokud jde o celé čs. národní hospodářství - jako subsystém společenského systému politického v jeho existující konkrétní podobě v Československu. Z toho plyne diskrepance mezi kritickými rozbory a teoretickými i praktickými závěry, které jsou z nich vyvozovány.

Obecně se deklaruje nezbytnost / jak dlouho již ?; připomněme si, jaká byla motivace ekonomické reformy z druhé poloviny 60. let? / obratu hospodářství, těžkopádného, ne-moderního, technicky zaostávajícího od extenzivního k intenzivnímu vývoji. Jako prostředky, jimiž se má této zásadní změny dosáhnout, jsou však předkládána opatření subjektivního charakteru jako je zvýšení úrovně řízení, kádrové změny na vedoucích místech, rozvoj vnitropodnikového chodraščotu, iniciativy pracujících, tzv. vstřícné plánování a pod., ačkoli v předchozím vývoji se více než přesvědčivě dokázalo, že mohou mít jen parciální význam, že však celkový obrat, změnu způsobit nemohou.

Jediný skutečný pokus o vytvoření nového systému národního hospodářství z druhé poloviny 60. let, spojený se jménem O. Šika, byl a je stále politicky a ideologicky zatracen. Proto jednotlivé prvky z tzv. Souboru opatření, které se v současnosti mají realizovat, nemohou, záměrně izolovány od celkových systémových souvislostí včetně sociálně-politických vazeb, přinést významnější efekt.

Autor se osobně nedomnívá, že i tak rigidní systém, jako je aktuální systém československý není schopen žádného vývoje. Má však zato, že - opět s výhradou rebus sic stantibus - jsou tyto možnosti zatím velmi omezené. Režim by si přál radikální proměny, pokud jde o fungování čs. ekonomiky s hlediska jejího intenzivního, vskutku efektivního vývoje, ale zároveň nechtěl a stále nechce žádné zásadní změny systémové povahy. Přejít od centralisticko byrokratického systému řízení národního hospodářství k systému ekonomickému, který by ovšem předpokládal i hluboké změny v oblasti politické a sociálně-politické se z objektivních i subjektivních důvodů zřejmě nedá uskutečnit. Vzhledem k tomu vznikl začarovaný kruh, takže je oprávněná otázka, zda a jak jsou tu sku-

tečné pozitivní zněny vůbec možné?

Příznačné jsou v těchto posledních letech i posuny a obrsty ideologie, které provádí nad tristní čs. realitou, když po letech opojení / věcně neodůvodněného, ale varovným kritickým hlasem režim nepřikládal tehdy věcnou hodnotu, prohlášoval je za ožerňování úspěchů/ se dostavilo - i uvnitř establishmentu - vystřízlivění. Ideologie, když nedostatky a obtíže již nelze přehlížet, jakoby neexistovaly, se staví opět na stráž nedotknutelných principů a varuje proti sklесlosti, proti neodůvodněné skepsi, pesimismu. Zároveň se však chce, aby mohla i nadále provádět apologetiku celkové politiky moci, systému, oddělit od každodenní praxe. Chce mít, či vytvořit si jistý odstup k jejím jednotlivým krokům a opatřením, aby je nemusila připisovat na účet systému jako jeho nutný produkt. Z těchto důvodů se obrací kriticky proti pragmatismu, který ideologickou činnost redukuje na odůvodňování správnosti různých rozhodnutí a činů běžné řídicí praxe, a na základě poučení, které vyvedla z polských zkušeností, odmítá primitivní "propagandu úspěchů."

Tyto její manévry však sotva mohou být skutečně úspěšné, protože v celé populaci se značně mění její vnitřní pocitové i myšlenkové ustrojení. Rozšiřují se obavy z budoucnosti včetně obavy z války, rozrůstá se obecná skepse a nedůvěra k moci, k tomu co dělála a dělá a to nejen z hlediska jejích jednotlivých kroků a opatření, ale celkové. Tento stav neznamenal žádné bezprostřední ohrožení moci, ale vytváří sociálně-psychické klima, ve kterém společnost / pro zjednodušení je užito této abstrakce, i když v realitě jde přirozeně o velmi diferencované postoje a chování různých jejích vrstev a skupin/ reaguje rezervovaně i na pozitivní záměry moci, klima, které staví překážky proti provádění různých, třeba i racionálních opatření v hospodářské sféře.

x x x x

Při srovnávání stavu a vývoje čs. státu a společnosti v 60. a 70. letech mohou přirozeně vzniknout otázky a pochybnosti, zda se v této komparaci nepřecenují rozdíly mezi oběma těmito obdobími jejích evoluce. Vždyť šlo stále o jeden a týž sociálně-politický systém, o stát sovětského ty-

pu, o totalitní diktaturu komunistické strany apod. - podle toho, jak byl a je tento systém charakterizován. A to je přece jeho základní a rozhodující určení. Rozdíly mezi jeho jednotlivými etapami tuto podstatu nemění, jsou jen vnější, povrchní, odvozené atd. Lidé, kteří měli ke komunistickému režimu od jeho vzniku zásadně negativní poměr, také běžně posuzují celou dobu vývoje čs. společnosti od roku 1945, resp. od února 1948 globálně, jako jeden celek, aniž se příliš zabývají diferencemi jeho jednotlivých období, protože ty se jim jeví jako nepodstatné.

Takovýto soud je však abstraktní, proto vzhledem ke konkrétní čs. realitě je i není pravdivý. Je pravdivý, srovnává-li se tento systém se sociálně politickým systémem např. západoevropských zemí. V této relaci jde o vystižení podstaty těchto různých systémů a nepodstatné a odvozené jsou tu nejen rozdíly v jednotlivých obdobích čs. vývoje, ale i rozdíly mezi čs. státem a dalšími státy sovětského bloku. Je-li tématem studie evoluce uvnitř tohoto systému v Československu v určité sféře sociálního života, pak těžiště pozornosti a komparace se nutně soustřeďuje na to, co se v průběhu času mění, modifikuje, přetváří. Specifika fungování systému, zvláštnosti společenského prostředí, klimatu atd., jež dávají konkrétní náplň možnostem života lidí v něm, jsou v této situaci relevantní.

Ke konkrétnímu poznání konkrétního vývoje myšlení v čs. společnosti bylo proto nezbytné soustředit se na difference a nuance evoluce čs. společnosti a v jejím rámci tohoto myšlení v různých obdobích, v daném případě v 60. a 70. letech. Pro konkrétní lidi, žijící v Československu není rozhodující abstraktní určení systému, ale to, jak se jim v něm žije, jaké možnosti jim dává, jaká omezení jim klade.

A s tohoto hlediska nepochybně se v průběhu 60. let, máme-li na mysli základní tendenci vývoje v tomto období, pro většinu lidí v Československu vytvářely celkově příznivější životní podmínky, odpadaly nebo alespoň slábly - oproti předchozímu období - různá omezení, překážky a zákazy, jež jim ztěžovaly a ztrpčovaly život. Měnila se společenská atmosféra

lidem se jinak dýchalo, základní životní pocit ve společnosti / většiny jejích členů / byl jiný.

O tom, že nešlo pouze o subjektivně motivované přeceno-
vání nevýznamných změn, ale o záhy velmi závažné s různý-
mi implikacemi ve všech sférách života společnosti, svědčí
fakt, že se na přelomu 60. a 70. let v určitém ohledu vlast-
ně změnila povaha režimu.

Režim z 60. let byl svou povahou organický v tom smyslu,
že byl na základě a v rámci změnů mezinárodně politických
poměrů ve střední Evropě po II. světové válce - produktem
vnitřních sil čs. společnosti. Ukázalo se ověřilo se to i v
jeho vývoji v Pražském jaru, v pokusu reformních sil uvnitř
KSČ, který se opíral o souhlas většiny společnosti, o jeho
demokratizaci, o uskutečňování "socialismu s lidskou tvář".
V něm se měl jeho organický národní charakter projevit a roz-
vinout.

Naпротив tomu tzv. normalizační režim byl neorganický.
Nebyl výrazem a důsledkem vnitřního vývoje čs. společnosti,
v němž by jej určité její politické síly vytvořily, ale vdě-
čil ze svého vzniku cizí vojenské intervenci. Ta byla rozho-
dující podmínkou jeho zformování a upevnění. Tento fakt měl
a má dodnes v politické, ekonomické i sociálně politické
sféře života společnosti různé negativní účinky a důsledky,
z nichž některé se pokusila naznačit i tato studie.

Uctivý pohled do deníku

Jiřího Hájka

Po pravdě listuji jen ve své paměti. Deník Jiřího Hájka nemám před sebou. Vím však, že je list za listem příkladem trvalé skromnosti a že se neotvírá uspokojením, které Jiří Hájek nezná a také nepřekrývá nedůstojnou, cizí pohanou, která se ho nemůže dotknout. Ani jedno ani druhé nikdy nenarušilo jeho přímou, věrnou cestu - po cestách této země a našeho lidu.

Zpočátku, kolem maturity a po ní, na vysoké škole, kdy se poctivě zhloubal do historie a filosofie v celé šíři, se mohlo zdát, že se krok za krokem odebere do laboratoří těchto věd. Ale vidávali jsme ho, jak si denně zaběhá a denně zplave v létě i v zimě, bez ohledu na žár, na sníh a led. Získanou tělesnou odolnost a duševní hloubku si vždy zachoval a často potřeboval - až podnes.

Když se poprvé v našem mládí objevila hrozba lidskosti a lidské důstojnosti, nebezpečí hřbitovního míru - nacismu - bez váhání stanul v prvních řadách pokrokové mládeže, ve špičce Národního hnutí pracující mládeže. Byla to skutečná Národní fronta myslících, odhodlaných mladých lidí. Gestapo proti ní udeřilo. Výslechy, soud a řada nacistických věznic, řada hrůz po takřka šest let. Když jsme se tam s Jirkou setkali, věděli jsme, že oči mu čím dále tím hůře slouží. Zrak do budoucnosti a charakter však neztrácel. Byl hrdým československým politickým vězněm. Co si myslit o lidech ve Svazu protifašistických bojovníků,

kterí svého člena, Jiřího Hájka, ke konci sedmdesátých let vyloučili ze Svazu / SPB/? Odkazu padlých kamarádů si cení jen ti, kdož s takovým jednáním nesouhlasí. Není jich málo.

Po válce byly vědomosti a schopnosti Jiřího Hájka uznávány. Bez protekce. Malénavá potřeba vzdělanosti mladých jej postavila do čela Vysoké školy politických a hospodářských věd. Každý, kdo poznal absolventy, poznal vzdělané, poctivé mladé lidi, plné pokrokových ideálů, kteří jsou ochotni se poučit. Pokud měli v tomto smyslu pevnou páteř, byli v sedmdesátých letech vyloučení z Komunistické strany Československa. Tyto vlastnosti byly nežádoucí.

Dlouhá léta jsme s Jiřím Hájkem spolupracovali v čs. diplomacii. S přestávkami. Byl naším velvyslancem ve Velké Británii, naším představitelem v OSN, vysokým funkcionářem Hospodářské a sociální rady OSN a náměstkem ministra zahraničních věcí. Byl v zahraničí vážen zastáncí mírového soužití, vzdělané lidské důstojnosti a lidských práv. Znali jsme jej jako našeho představitele, který zkoumá a promýšlí zahraniční politiku vědeckým postupem.

Jeho zrání do státnické moudrosti bylo zřejmé. Nikdy nelhal v zájmu svého národa. A jakoby ztělesňoval Vanču - roveké " státnictví, které spočívá v konání toho, co je nezbytné, ale je nutno vykonati ty nezbytné věci vždy o chvíli dříve, než jsme k tomu donuceni." V padesátých letech připomněl Jiří Hájek na zasedání SPUNA některým zastáncům OSN věhlas Garibaldiho v Čechách a popularitu staré hrde písne : Va fuori d'Italia, va fuori straniero. Už měl jako by předtuchu.

Když si ke konci šedesátých let prorážela u nás cesta
úcta ke vzdělání, schopnostem a skromnosti, stal se Jiří
Hájek nejprve ministrem školství a v dubnu 1968 ministrem
zahraničních věcí. Od této chvíle se jeho činnost prudce
zvýraznila na stránkách novin a na kartotečním listě STB.
Jeho činnost jako ministra zahraničí nebo později jako mluv-
čího Charty 77 měla stále zásady a rysy, které jsou pro ně-
ho charakteristické od mládí: Dohršování mezinárodního a
vnitřního práva a převzatých závazků, které nelze oddělit
od lidských a demokratických práv člověka, od daného věci
míru.

Proč se tedy tak prudce zvýraznila jeho činnost? Boně-
vadě z tohoto hlediska nastavil moci zásadní zrcadlo. Reakce
moci byla nedůstojná. Projevila se i v Izvestích, kde byl
otištěn pokus Jiřího Hájka pomluvit a lživě přejmenovat na
Karpalese. Projevila se jeho vylučováním z československé
politické strany, ale i z československé Akademie věd, přes
výslechy a sledování, včetně navyšetřného přepadení a sna-
hy vyhostit ho z rodné obce, kde byl dříve jmenován čestným
členem. Taková reakce se nedá vysvětlit tím, že se noviny
mohou mýlit nebo malostí aktérů. Připomíná slova Stendhala:
"Nastavili moci zrcadlo; je to jejich chyba, že kolem pře-
šli lidé oškliví?"

Mnohou stránku z paměti a deníku Jiřího Hájka jsem pře-
šel. Ale všechno, i to, co jsem přešel, říší Jirko, k blahopřá-
ní k Tvým šedesátinám: Abyš ve zdraví dál vědecky přetvá-
řel okovy minulosti - i přítomnosti - a nesl v sobě hvězdu
budoucnosti, jako dosud.

Otto Kliška

ZAMYŠLENÍ NAD DĚDICTVÍM TŘETÍ INTERNACIONÁLY

5

/ Pohled z roku 1983 /

Miloš Hájek

Před čtyřiceti lety byla rozpuštěna Komunistická internacionála. A možno říci, že kdyby k tomuto aktu nedošlo, dějiny mezinárodního komunismu by při nejmenším dalších deset let plynuly stejným řečištěm. Tak veliká byla síla faktoru, který se zprvu nazýval ruskou hegemonií, později "vedoucí rolí KSSS". Epocha Třetí internacionály po sobě zanechala dědictví, které se v dalších desetiletích nejdříve rozrostlo, pak diferencovalo a nakonec nenávratně rozdělilo.

Stále mnoho lidí pokládá zrod světového komunismu za velké štěstí lidstva nebo za jeho velké neštěstí. / A v naší zemi bychom ve druhé skupině našli hodně těch, kteří dříve patřili do skupiny první. / To je ovšem emocionální reakce a o tu mně nejde. Chtěl bych se nad celou historií Třetí internacionály zamyslet bez pocitů nostalgie či hořkosti.

Kominternu nebyla něčím historicky nutným, ale něco podobného se ve dvacátém století muselo objevit: něco s podobnou orientací a s řádově stejným významem. Svědčí o tom při nejmenším vitalita čínské revoluce a pohyb ve třetím světě. Omezím však svou úvahu na Evropu - na ni se zaměřovala činnost KI nejméně z osmdesáti procent. Dědictví epochy Třetí internacionály na tomto kontinentě je možno rozdělit do tří skupin: země tzv. reálného socialismu, významné komunistické strany západní Evropy a slabé komunistické strany. / Jako hranici mezi druhou a třetí skupinou jsem zvolil 10% hlasů ve volbách. /

Pro země "reálného socialismu" je dnes příznačné, že jejich ekonomický mechanismus vyčerpal své progresivní možnosti

ukázal se být naprosto neschopným soutěže se soudobým kapitalismem. Omezují se na tomto místě úmyslně na oblast ekonomiky: ona je jak pro Marxe tak pro Lenina důkazem raison d'être nového řádu a většina lidí s tímto kritériem alespoň implicitně souhlasí. Malé komunistické strany, které po šedesáti letech své existence stěží dosahují 5% hlasů, mají sotva šanci, že si v životě svých národů dobudou místo, které bude třeba brát v úvahu. Z pěti stran, jejichž roli ve vnitřní politice daných zemí nelzepominout, se italská a francouzská přihlásily k eurokomunismu, portugalská a řecká jej odmítly, většina finské je bližší prvním dvěma. Eurokomunismus, propracovaný především italskou stranou, proklamuje nezbytnost demokracie v socialistické společnosti i na cestě k ní. A chtěl bych zdůraznit, že italští komunisté vidí zrod eurokomunismu v "pražském jaru", které je spolu s lidovým hnutím počátku osmdesátých let v Polsku pouze nejvýraznějším projevem obrodných tendencí v zemích "reálného socialismu". Eurokomunismus v tomto širším, celoevropském pojetí je podle mého názoru jediný progresivní a životaschopný element v kontinentálním dědictví kominterny. A moje úvaha o ní vychází z tohoto zorného úhlu.

Program kominterny - slepá ulice

Třetí internacionála - dítě ruského Října - se zrodila z vřavy oné nepředvídané apokalypsy, kterou byla první světová válka. Bez ní by možná Lenin zůstal nadosmrti emigrantem a jeho spisy by pro evropské socialisty zůstaly ještě delší dobu neznámy. Bolševici se rozhodli uchopit moc v očekávání brzké proletářské revoluce v jiných zemích a teze o blízkosti světové revoluce se stala základním kamenem ideologie kominterny. Lenin, který se považoval za více méně jediného autentického vykladače marxismu, sice na jedné straně nepojímal Marxovo učení dogmaticky / např. v národnostní a rolnické otázce /, na druhé straně však převzal od svého učitele nejen schopnost vědecké analýzy,

ale také silnou dávku utopičnosti. Svět byl podle něho zralý pro socialismus a proletářskou revoluci, protože kapitalismus vstoupil do stadia svého zahnívání. Ovšem, ono "zahnívání kapitalismu" v jeho nejvyšším stadiu" bylo ideologickou tezí, kterou Lenin formuloval v závěru své populární brožury, napsané na základě vědeckých analýz Hobsonových a Hilferdingových. Specifické poměry Ruska v roce 1917 umožnily, aby socialistická strana dobyla ozbrojeným povstáním moci. A z této zkušenosti udělali bolševici model pro celou Internacionálu. Ve skutečnosti byla pravděpodobnost vítězného ozbrojeného povstání v Německu těsně po válce velmi malá, v dalších letech a v ostatních zemích prakticky nulová. Ještě ve dvacátém roce se o tomto problému veřejně diskutovalo, Radek a Thalheimer vyslovili o možnostech ozbrojeného povstání na Západě pochyby. Avšak zaujatost cílem zřejmě neposkytla klima příznivé pro podobné diskuse. Problematicčnost programu Třetí internacionály nebyla ovšem pouze v orientaci na ozbrojené povstání, šlo o podcenění životaschopnosti kapitalismu. Ujasnit si otázku možnosti povstání však mohlo poskytnout klíč k první etapě hledání východiska.

Světová hospodářská krize a fašismus dávají novou šanci

Kominternu se domnívala, že Evropa stojí před alternativou kapitalismus nebo socialismus. Avšak v Itálii a většině zemí východní poloviny kontinentu se už ve dvacátých letech točil vývoj kolem alternativy - parlamentní demokracie nebo fašismus / či protofašismus, polofašismus / a tato alternativa stála ve třicátých letech před Evropou jako celkem. Neschopnost komunistů i sociálních demokratů / o jiných stranách nemluvě / zabránit vítězství nákového kříže je dostatečně objasněno, stejně jako porážka rakouských socialistů Dolfusem. Chtěl bych proto upozornit na druhou

stránku věci: fašismus poskytl komunismu šanci, aby prokázal svou vitalitu.

Koncem dvacátých let se totiž politika kominterny dostala na scestí. Od počátku jí bylo inherentní napětí mezi orientací na ozbrojené povstání a nastolení diktatury na jedné straně, na druhé straně pak snahou o konkrétní, střízlivou politiku, která by ji udržela a rozšířila masovou základnu. A tak se ve druhé polovině dvacátých let postupně krystalizují dva hlavní směry: radikální, vedoucí k politické sterilitě, označovaný jako levý, a realističtější, jehož stoupenci byli svými odporci označeni za pravé, případně za "smířlivce".

/ A já toto označení ze pravici přijímám, pochopitelně, aniž bych v tom viděl negativní hodnocení/. Spor skončil porážkou a bezpodmínečnou kapitulací pravice, především díky Stalinovi, který nemohl strpět, aby na vedoucích místech kominterny byli lidé blízcí Bucharinovi. K tomu došlo v době, kdy v KSSS i v KI byly potlačeny poslední zbytky vnitřní demokracie.

Kdyby se byl vývoj ekonomiky podobal křivce z dvacátých let, byly by komunistické strany zřejmě odsouzeny k postupné ztrátě svého vlivu. Avšak hospodářský vývoj, nepředvídaný a nepředvídatelný, jim poskytl první šanci: v letech 1929-1933 zachvátila kapitalistický svět krize, jakou nepoznaly dějiny. V situaci, kdy miliony nezaměstnaných hladověly, kdy kapitalismus prokazoval neschopnost krizi rychle překonat a kdy mnoho bohatců projevovalo lhostejnost nad údělem chudých se opět zvětšila přitažlivost radikálních hesel a utopických vizí. Druhou šanci k politickému přežití poskytl komunistickým stranám fašismus. V zemích, kde zvítězil, mělo dělnické hnutí pouze jedinou možnost odporu: ilegální činnost. A k té byli komunisté uzpůsobeni lépe než sociální demokraté: převyšovali je aktivitou a pbětavostí. Navíc rozeznala kominternu neudržitelnost své politiky z let 1929 - 1933 a orientací na jednotnou a lidovou frontu přispěla mezinárodnímu protifašistickému boji. Propast mezi komunisty a socialisty se zmenšila i tím, že po Hitlerově vítězství se v Socialistické dělnické internacionále silně zapochybovalo o účinnosti

reformistických, demokratických metod a začalo se uvažovat o potřebě metody revoluční.

A tak zatímco počátek třicátých let zastihl komunistické strany ve slepé uličce "teorie sociálfašismu" a Sovětský svaz v otřesech násilné kolektivizace, o patnáct let později stojí Sovětský svaz na vrcholu své mezinárodní prestiže jako vítěz nad hitlerovským Německem a komunistické strany na vrcholu své autority, ověčené vavříny hrdinů knutí odporu. Tato tradice, kterou i po čtyřiceti letech můžeme bez sebemenší nadsázky nazvat slavnou, byla zdrojem vitality pro další desetiletí.

Byly alternativy ?

Věčně se ovšem z tradic žít nedá, zvláště když skončil kult osoby, s jejímž jménem byla aureola vítězství nad mocnostmi osy spjata. Francouzská komunistická strana, která se nedokázala včas odpoutat od své minulosti a adaptovat na nové nové poměry, na to v posledních letech těžce doplácí. Eurokomunismus se dnes jeví jako jediný životaschopný proud v evropském komunismu. A chtěl bych se zamyslit nad tím, zda navazuje na některé elementy v dějinách KI.

Nepovažuji vývoj kominterny za nevyhnutelný: na počátku každé etapy stála před alternativou.

Při obratu doleva z konce dvacátých let převažoval prvek diskontinuity nad prvem kontinuity: nešlo jen o změnu směru / přitom ovšem vítězná linie svou primitivností a sterilitou neměla obdoby v předcházejících etapách/, ale o konec otevřených diskusí o politické linii : od té doby byly možné jen diskuse o plnění linie. Dvacátá léta byla ve znamení diskusí, jejichž šíře dosáhly jen některé komunistické strany až v šedesátých letech. A všimněme si onoho proudu, který byl koncem dvacátých let poražen a formálně exkomunikován.

Pod označení "pravicové tendence" lze zahrnout značně diferencovanou řadu jevů - od Leviho koncepcí přes stanoviska Brandlerova, Šmeralova, Hůlova, Lorientova a německých "omiřlivců", až po poslední ústupový boj italských

-komunistů na X. plenu exekutivy v červenci 1929./ Zařazují -
zde pouze ty tendence, které lze jako pravicové - bez pejorativního nádechu - skutečně označit. Nepočítám sem takové " pravicové úchytky" jako opozici Trockij - Zinovjev - Kamenev z let 1926 -27, která byla svými odpůrci označována za pravicovou zcela instrumentálně a libovolně, v rozporu s logikou./ Tím ovšem není řada pravicových tendencí vyčerpána: nelze mezi ně nepočítat orientaci, která převládala v letech 1921 - 22 a která byla spjata se jmény Lenina, Trockého / III. kongres/ a Radka / IV. kongres/.Vždyť Lenin označil svůj postoj na III. kongresu slovy " na nejekrajnějším pravém křídle" a IV. kongres znamenal další posun doprava.Stejně tak nelze do řady pravicových tendencí nezařadit zmíněnou Radkovu a Thalheimerovu úvahu o problematičnosti ozbrojeného povstání. Nešlo pochopitelně o jednotný a zformovaný proud, ale to nelze říci ani o proud protichůdný. Koncem dvacátých let ovládla levicová tendence pole, avšak připustíme-li, že ani vítězství stalinismu nebylo neodvratné, že i v SSSR existovala alternativa, musíme připustit i alternativu prosazení pravicových sil tendencí v kominterně.

Levá tendence měla možnost se historicky znemožnit. A je zcela namístě položit si otázku, nakolik byla pravicová tendence schopna vyvést kominternu ze slepé uličky. Pohled na její dnešní dědictví nám odpověď usnadňuje. Nenechme se však unést znalostmi současného stavu a zkonfrontujme pravici a levici v KI. Pravice se od levice lišila ve čtyřech základních bodech: 1/ Uznávala politiku jednotné fronty a chápala ji jako úsilí o dílčí dohody se sociálně demokratickými stranami. 2/ Odmítala "teorii sociálfašismu". 3/ Pevně stála stála na stanovisku odborové jednoty, v letech 1924-1927 byly zřetelné tendence likvidovat Rudou odborovou internacionálu.4/ Ve věci vnitřního režimu, ačkoliv většina má vždycky sklon zdůrazňovat jednotu a menšina naopak svobodu kritiky, prokázala pravice větší smysl pro vnitrostranickou demokracii než levice. Pravicové koncepce ve své většině nevybočovaly z mezí programu KI, tedy z mezí bolševismu.V od-

- mítání buržoazní demokracie jejich zastánci většinou -im-
plicitně i explicitně - odmítali demokracii vůbec a diktatu-
ru proletariátu chápali v Leninově smyslu. Řekl jsem ovšem:
většinou. Zde se dostáváme k místu, kdy pravicová stanovis-
ka začínají překračovat meze ruského modelu. Bylo to v přípa-
dě nesla dělnické či dělnicko-rolnické vlády. Pravda, byla
chápána jako přechod k diktatuře proletariátu. Ale není za-
nedbatelné, že tento přechod, v němž měla existovat koalič-
ní vláda se sociální demokracií / případně i s jinými levi-
covými stranami/ se mohl časově protáhnout. Šmeral nadho-
dil možnost dlouhého trvání takovéto vlády a viděl potřebu
vypracovat pro ni program. Už sama skutečnost, že tento názor by
byl připuštěn ve veřejné diskusi a do německého října 1923
nebyl zamítnut, zasluhuje pozornosti. Friedrich šel ještě
dále a vyslovil se pro to, aby sociální demokracii byla
poskytnuta záruka existence. Jeho názor zapadl, nepovažují
ovšem za bezvýznamné, jestliže KI nikdy neproklamovala, že
chápe diktaturu proletariátu pouze jako systém jedné strany.
Patří k důležitým rysům politiky, že ten, kdo usiluje o změ-
nu, neříká ihned všechny své myšlenky nahlas - a o komunis-
tické politice to platí více než o jiné. Pravda - averze k
sociální demokracii byla silná i u pravice, i v jejích řa-
dách bylo možno slyšet výroky, že cílem politiky jednotné fron-
ty je likvidace sociálně demokratické strany. To však nezna-
mená, že tento názor byl všeobecný. Ostatně skutečnost, že
řada představitelů pravého křídla skončila u sociálních de-
mokratů, ukazuje, že příkop nebyl tak široký.

O tom, že pravicové koncepce byly reálnou alternativou,
svědčí zejména skutečnost, že v roce 1934 byly akceptovány.
Stalo se tak na podněty zdola, z Francie, nová politika by-
la však prosazena shora, když ji Dimitrov zformuloval a dosá-
hl pro ni Stalinova souhlasu. Nicméně tento posun doprava
neměl v celých dějinách kominterny obdoby. Šlo o překonání
mezi leninismu, který nepřipouštěl dlouhodobé dohody se so-
cialisty se závazkem zříci se po dobu akcí vzájemné kriti-
ky, tím méně pak koalice s demokratickými buržoazními stra-
nami jakou byla lidová fronta. Tuhý byrokratický režim v ko-
minterně se ovšem nezměnil, naopak v atmosféře moskevských

procesů si žádný pracovník kominterny nebyl jist životem. Proto se kurs mohl během dne otočit o 180 stupňů, což se také v roce 1939 stalo.

V předcházejících odstavcích jsem si kladl otázku, zda pravice byla schopna překročit meze bolševismu a zahájit vyšší etapu vztahů se sociální demokracií směrem k jednotě dělnického hnutí. Nelze odpovědět jednoznačně kladně. Překročení těchto mezí na VII. kongresu bylo jen dílčí. Podmínkou kladné odpovědi bylo zbavit se iluzí o brzkém konci reformismu. Neznám náznaky takovéhoto úvch. Zdá se mi ovšem, že podobné názory mohly mít živnou půdu až poté, co by se dlouhá spolupráce se socialistickými stranami stala skutečností. Pravicový proud v kominterně měl své meze a bylo by velmi násilné vidět v něm předchůdce eurokomunismu. Byl však jediným proudem schopným progresivního vývoje a tedy jediným prvkem ve Třetí internacionále, kde může soudobá levice hledat inspiraci.

Počátkem třicátých let dospěl vývoj proti očekávání k alternativě parlamentní demokracie nebo fašismus. Měla komunistická pravice politiku, o níž by se dalo předpokládat, že by byla schopna zabránit Hitlerovu vítězství? Neměla a stěží mít mohla - vždyť takovouto politiku neměla žádná německá strana. Orientace Brandlera, Trockého i levice v SPD / od r. 1931 SAP / se nedokázala vymanit ze sterilní formule odmítání tolerance Brüningovy vlády. Ale nehledejme ideální politiku, která neexistovala. Konfrontujme orientaci pravice v letech 1930 - 1932 s linií kominterny: byla to politika usilující o akční jednotu s SPD. A je na místě otázka, co by se stalo 20. července 1932, kdyby vztahy mezi oběma dělnickými stranami nebyly tak otráveny nejen Zörgiebelem, ale i "teorií sociálfašismu" dovedenou až k hořkému konci pruského plebiscitu. A 20. červenec 1932 byl osudovým rozcestím německých dějin. Jak ukázal přesvědčivě Erich Matthias, boj proti Papenově státnímu převratu v Prusku nebyl bezmála dějný a ani porážka by nebyla takovou katastrofou, jako byla kapitulace bez boje.

Na předcházejících stránkách jsem se zamýšlel nad politickými koncepcemi. Avšak Třetí internacionála, to nebyly jen politické koncepce, byly to statisíce lidí, trpících, naplněných zoufalstvím i nadějí, odhodlaných k nejvyšším obětím v boji za osvobození lidstva od bídy a útlaku. Ti, kteří vidí v komunismu jen neštěstí lidstva, mohou snadno vyčíslit řadu zel s jeho dějinami spjatých. Vzali však v úvahu, že tato zla vznikla v boji proti zlu, proti válkám, hladu a vykořisťování? Dějiny nezavíjejí aktivní bojovníky odpovědnosti za zla, která v úsilí o dobrou věc napáchali. Nezavíjejí ovšem odpovědnosti ani ty, kteří zlu pasivně, nelhostejně přihlíželi. Předcházející věty jsem nenapsal proto, abych sebe a své včerejší i dnešní spolubojovníky ospravedlnil před soudem dějin - i když před ním nechce nikdo stát bez obhajoby - ale abych ukázal, že následkem takové katastrofy, jakou byla první světová válka muselo zákonitě vzniknout silné radikální hnutí, usilující o to, aby se taková jatka nemohla opakovat. Tento proud dějinné aktivity byl z velké části podnycen kominternou. Byl jen konkrétním a specifickým projevem obecného jevu, že lidé s útlakem a nespravedlností nesouhlasí, nesmiřují se s nimi a v dramatických obdobích se masově staví na odpor.

Stoupenci Komunistické internacionály navazovali na lidová hnutí minulosti, bezprostředně pak na radikální proudy Druhé internacionály, na revoluční syndikalisty a anarchisty. Tato tendence dnes pokračuje a její nositele můžeme najít v socialistických a komunistických stranách i mezi novou levicí. Politický radikalismus levicového zaměření je neodmyslitelný z řady hybatelů dějin. Historický pokrok vždy potřebuje aktivní, zanícené lidi. Jde o to, aby opravdu pomáhali vývoji, aby jej politickou sterilitou nebo zaměřením na klamné cíle nezdržovali. Odstranit tyto negativní momenty nelze. Jde o to, aby nepřevládaly a dosáhnout toho je úkolem vůdců a všech těch, kteří vytvářejí politickou orientaci. V tom je zřejmě hlavní poučení z dějin Třetí internacionály.

